

Міністерство освіти і науки України
Кіровоградський машинобудівний коледж Кіровоградського національного
технічного університету

Методичний збірник
для допомоги студентам у
вивченні самостійних тем
з предмету «**Всесвітня історія**»

Курс – 1
Семестр – 1

Розробив викладач Шевченко О.І.
Розглянуто на засіданні предметної
комісії суспільних дисциплін
Протокол №1 від 28.08.2013
Голова комісії (Шевченко О.І.)

Кіровоград 2013

Тема 5: Період повоєнної кризи та революції 1917-1923 рр.

Самостійна робота

Заняття № 12. Революція в Туреччині. М. Кемаль. Національні рухи в Китаї, Індії та Африці.

2 години

План

1. Революція в Туреччині. М. Кемаль.
2. Національний рух в Китаї.
3. Національний рух Індії.
4. Національні рухи в Африці.

1. Революція в Туреччині. М. Кемаль.

Розпад Османської імперії. У жовтні 1918 р. Османська імперія капітулювала. Деспотична держава, яка сторіччями сковувала страхом сусідні країни і народи, агонізувала. Війська Антанти анексували всі загарбані нею території (Балканський півострів, арабські землі). Після підписання Мудроського перемир'я (30 жовтня 1918 р.) почалася окупація Анатолії (азіатської частини Туреччини) військами Англії, Франції, Італії і Греції. Держави Антанти призначили в Стамбулі своїх комісарів, взяли під свій контроль банки, фабрики та рудники, залізниці й державні установи. Виникла загроза розчленування країни західними державами. Опір патріотичних сил. Такі дії Антанти викликали широкий опір різних політичних сил, що спочатку мав мирний і стихійний характер. Та невдовзі всюди почали виникати партизанські загони, товариства захисту прав місцевого населення, на чолі яких, як правило, стояли представники нового покоління підприємців, патріотичної інтелігенції й офіцерства. У 1919 р., спочатку в липні в Ерзерумі, а потім у вересні в Сівасі відбулися один за одним два конгреси цих товариств, на яких був обраний Представницький комітет на чолі з генералом М. Кемалем. Документи конгресів закликали до боротьби проти окупантів і за незалежність країни, а султана - до створення нового, патріотично орієнтованого уряду.

Прийняття Декларації незалежності. Скликаний на вимогу прихильників М. Кемалю в СІЧНІ 1010 р. у Стамбулі парламент прийняв Декларацію незалежності Туреччини («Національну обітницю»).

У відповідь на ці дії війська Антанти окупували Стамбул. Парламент було розігнано, султан був змушений підкоритися диктату. Його новий проанглійський уряд офіційно виступив проти кемалістів (прихильників Кемалю). Більшість патріотично налаштованих громадських і політичних діячів було заарештовано.

Інтервенція військ Антанти. Нав'язавши султанському уряду Севрський договір (1920), який розділяв і поневолював Туреччину, країни Антанти приступили до його насильницького впровадження в життя. Вони організували відкриту інтервенцію і доручили її проведення грецьким військам.

Утворення Великих Національних зборів Туреччини. Кемалісти стали на шлях рішучої боротьби з окупантами. 23 квітня 1920 р. в Анкарі, куди ще наприкінці 1919 р. було перенесене місцеперебування Представницького комітету, зібрався новий парламент - Великі Національні збори Туреччини (ВНЗТ). Головою ВНЗТ став М. Кемаль, який проголосив новий орган влади єдиною законною владою Туреччини.

Туреччина під владою Ататюрка

Двовладдя. У країні затвердилося двовладдя: у Стамбулі знаходився султанський уряд, а в Анкарі - кемалістський (прихильників республіки). Туреччина була на порозі громадянської війни. 20 січня 1921 р. республіканці прийняли Тимчасову конституцію, відповідно до якої вища влада в Туреччині переходила до Великих Національних зборів (ВНЗТ). Велику допомогу Туреччині надала Радянська Росія, що протистояла державам Антанти. З її фінансовою підтримкою кемалістський уряд почав формувати свої збройні сили.

Ліквідація султанату. Проголошення республіки. 1 листопада 1922 р. ВНЗТ ухвалили закон про ліквідацію султанату. Останній турецький султан Мехмед VI Вахїдєддін спішно втік із країни. Восени 1923 р. Туреччина була проголошена республікою. Успіхи кемалістської революції змішали всі карти держав Антанти. Умови кабального Севрського договору, нав'язані султану в 1920 р., були переглянуті. У червні на міжнародній конференції в Лозанні (1923) була визнана незалежність Туреччини в її сучасних кордонах. У 1924 р. була ухвалена Конституція Турецької Республіки. Главою держави проголошувався президент, наділений великою владою.

Курс на реформи. Після перемоги кемалістської революції турецький уряд приступив до ліквідації іноземних концесій, які частково були анульовані, частково викуплені. Уряд взяв у свої руки будівництво нових залізниць, портів, промислових підприємств. Були встановлені більш високі митні тарифи, які захищали промисловість країни від іноземної конкуренції. Офіційно скасовувалися пільги для європейського капіталу. У сільському господарстві була проведена податкова реформа і створені умови для підвищення товарності сільськогосподарського виробництва, насамперед для вирощування тютюну і бавовни. Низка важливих реформ істотно змінила турецьке суспільство. Іслам, спочатку оголошений державною релігією, невдовзі втратив цей статус. Держава була відокремлена від релігії, ставала світською й освіта. Запроваджувався цивільний шлюб і ліквідовувалося багатоженство. Жінки зрівнювалися в правах з чоловіками. Спеціальні закони передбачали перехід на європейську форму одягу, європейський календар і літочислення. Латинський алфавіт замінив арабський. Запроваджувалося світське судочинство за європейським зразком.

Формування авторитарного режиму. Однак Туреччина в цей період не стала демократичною країною. Будь-які сумніви людей у правильності дій довічного президента викликали жорстокі репресії. Після того, як якийсь релігійний фанатик здійснив замах на життя Ататюрка, так звані «суди незалежності» поширилися по

всій Туреччині. Вони не щадили навіть героїв боротьби за незалежність, колишніх соратників Кемалю, зміщаючи їх з високих посад, відправляючи в заслання і навіть засуджуючи на смерть. У 1920-ті рр. було жорстоко придушене повстання курдів (народу, що проживає на території Туреччини, Ірану, Іраку й інших країн), які прагнули незалежності.

2. Національний рух в Китаї.

«Рух 4 травня»

Крах надій на визволення країни. У 1918 р. серед певних кіл китайської громадськості набуло поширення наївне сподівання, що перемога антинімецької коаліції, учасником якої був і Китай, принесе країні негайне «мирне визволення» від іноземного панування. «14 пунктів» президента США В. Вільсона і особливо його заява «про справедливий мир» і «самовизначення народів» сприяли посиленню таких ілюзій. У Китаї з закінченням війни пов'язували найоптимістичніші перспективи. У січні 1919 р. в Парижі на міжнародній конференції китайська делегація порушила питання про виведення іноземних військ за межі країни.

Невдовзі виявилася повна необґрунтованість цих надій. 30 квітня 1919 р. керівники Паризької конференції повідомили китайській делегації, що всі її пропозиції відхиляються.

Розмах патріотичного руху. По всьому Китаю прокотилася могутня хвиля обурення. Першою виступила студентська молодь.

4 травня 1919 р. у Пекіні відбулася багатотисячна демонстрація. Студенти вимагали відмови від підписання мирного договору, скасування «двадцять однієї вимоги» з боку Японії, продовження боротьби за суверенітет, покарання державних злочинців, бойкоту японських товарів. Уряд направив проти демонстрантів поліцейські сили. Багато студентів було заарештовано. Проте репресії тільки посилювали рішучість пекінських студентів. Вони оголосили страйк протесту. Студентські заворушення поширилися по всій країні і переросли в широкий патріотичний рух, у якому об'єдналися робітники, службовці, підприємці, інтелігенція.

Наслідки і значення «Руху 4 травня». Пекінському уряду довелося випустити заарештованих студентів, звільнити з державних посад трьох вищих чиновників, які підписали кабальні угоди з Японією оголосити про свою незгоду з виробленими Паризькою конференцією умовами мирного договору з Німеччиною. У ході «Руху 4 травня» посилювалася боротьба проти застарілих феодальних ідеологічних догм, засилля конфуціанства, старої системи освіти.

Впровадження в політичну публіцистику, а потім і в літературу нової писемної мови байхуа, яка відповідала розмовній, залучило до грамоти і поліпшило умови одержання освіти для багатьох мільйонів китайців. Представники студентства й інтелігенції наполегливо виступали за поширення знань з природничих наук, застосування досягнень світової науки.

«Рух 4 травня» сприяв консолідації китайського суспільства в боза демократію, суверенітет і справжню незалежність.

Загострення внутрішньополітичної боротьби в 1919-1925 рр. Сунь Ятсен

Намагання Сунь Ятсена об'єднати країну. В організації національно-визвольного і революційного руху видатна роль належала Сунь Ятсену. Зібраний у квітні 1921 р. у Гуанчжоу (південь країни) надзвичайний парламент (розігнаний пекінськими правителями ще влітку 1917 р.) обрав **Сунь Ятсена** надзвичайним президентом Китайської Республіки.

Для реалізації своїх планів «порятунку Китаю» Сунь Ятсен попросив матеріальної і військової допомоги у Радянської Росії, почав шукати зв'язки з Комінтерном. З досвіду Радянської Росії Сунь Ятсен, який не визнавав марксизму, взяв насамперед уявлення про механізм сильної державної влади, яка повинна спиратися на сильну партію і революційну армію. За допомогою СРСР йому вдалося створити сильну, добре оснащену армію, у якій значна роль належала радянським фахівцям і радникам.

Утворення КПК. 1 липня 1921 р. у Шанхаї була заснована Комуністична партія Китаю (КПК). На відміну від інших компартій, у ній переважали селяни, на яких лідер комуністів Мао Цзедун робив головну ставку в здійсненні своїх цілей. Хоча кінцевою метою КПК на шанхайському з'їзді було проголошене встановлення диктатури пролетаріату.

Реорганізація Гоміндану. У 1923 р. Сунь Ятсен почав реорганізацію Гоміндану, залучаючи до співробітництва з ним КПК. Комуністи погодилися на співробітництво відповідно до директиви Комінтерну. Так був сформований єдиний фронт. На його основі на півдні країни був сформований уряд з представників Гоміндану і КПК.

Посилення боротьби за владу, У цей же час мілітаристські кліки на півночі і півдні країни вели запеклу боротьбу за владу. У Північному Китаї перемогу здобуло угруповання, яке підтримували США і Велика Британія. Воно почало воєнні дії проти прояпонського угруповання і, розгромивши його, захопило владу в Пекіні в 1920 р.

А на півдні країни, незважаючи на обрання Сунь Ятсена президентом, владу захопив лідер місцевої військово-феодалної кліки Чень Цзюньмін.

Революційні події 1925-1927 рр.

Початок революції. Її основні завдання. Навесні 1925 р. у Шанхаї виник антизахідний рух буржуазії, студентства, робітників, приводом для якого послужив розстріл англійською поліцією студентської демонстрації. Це було стихійне патріотичне піднесення, назване «Рух 30 травня».

У Китаї почалася національно-визвольна революція. Її завданнями були:

- відновлення суверенітету Китаю;
- повалення прозахідного уряду в Пекіні;
- ліквідація мілітаристських угруповань;
- об'єднання Китаю під владою демократичного національного уряду;
- проведення модернізації країни на основі помірних реформ.

Гоміндан на чолі революції. Її особливості. Базою національно-визвольної революції став Південний Китай. Керівництво революцією знаходилося в руках

Гоміндану. Він поєднав у собі риси як політичної партії національно-революційного характеру, так і націонал-реформістської партії, яка почала соціально-економічні перетворення і модернізацію Китаю в дусі суньятсенівської ідеї «державного соціалізму».

Прихід до влади Чан Кайші. 1 липня 1925 р. у Гуанчжоу уряд, що складався з представників Гоміндану і КПК, оголосив себе Національним урядом Китаю і почав боротьбу за об'єднання країни. Навесні 1926 р. влада опинилася в руках головнокомандувача збройних сил Національного уряду Чан Кайші (Сунь Ятсен помер ще в березні 1925 р.).

Північний похід. У липні 1926 р. гомінданівські війська виступили у свій Північний похід, план якого було розроблено за участю радянських фахівців. На початок походу Національний уряд вже об'єднав чотири південні провінції, на черзі були центральні й північні регіони. Північний похід, очолюваний Чан Кайші, був настільки незвичайним явищем, що привернув увагу усього світу. Невеликі групи агітаторів рухалися попереду військ, розповідаючи людям про нову владу. Міста і села радісно зустрічали наступаючу армію і допомагали їй. Загони військово-феодальних угруповань, що направлялися проти формувань Національного уряду, нерідко переходили на їхній бік. У березні 1927 р. загони Гоміндану з тріумфом вступили в найбільше місто Китаю - Шанхай. У результаті весь Китай, за винятком Маньчжурії, визнав владу гомінданівського уряду.

Протиборство між Гомінданом і комуністами

Зміна політики Чан Кайші. Навесні 1927 р. Чан Кайші переніс столицю в Нанкін і сформував т. зв. Нанкінський уряд. Північний похід приніс самолюбному маршалу (з 1928 р. - генералісимусу) світову славу. Відтоді Чан Кайші радикально змінив свою політику. Він розірвав союз із комуністами і заявив про готовність встановити дружні стосунки з країнами Заходу. Цей крок означав розрив із СРСР і Комінтерном і, отже, крах надій їхніх лідерів на китайський варіант світової революції. Відмінність програмних цілей Гоміндану і КПК. Чан Кайші і більшість гомінданівських лідерів, отримавши центральну владу, вважали революцію завершеною і виступали за помірні реформи і всебічну модернізацію Китаю. Програмні цілі гомінданівців докорінно відрізнялися від програмних цілей КПК.

Основні відмінності програмних цілей Гоміндану і КПК

Гоміндан	КПК
Створення сильного державного апарату і вертикалі влади.	Встановлення диктатури пролетаріату.
Проведення грошово-фінансової реформи, розвиток ринкових відносин.	Аграрна революція, конфіскація землі у поміщиків і заможних селян.
Державне регулювання економіки в поєднанні з розвитком приватного підприємництва.	Націоналізація заводів, фабрик, копалень, залізниць. Скасування приватної власності.
Заохочення розвитку підприємництва і національного капіталу.	Повсюдне озброєння робітників і селян для створення опори нової влади.
Відновлення повного суверенітету Китаю.	Повна орієнтація на ВКП(б) і Комінтерн

Таким чином, протистояння Гоміндану і КПК являло собою боротьбу за шляхи розвитку Китаю. Боротьба між Гомінданом і КПК вилилася в двадцятилітню громадянську війну в країні, що завершилася фактично лише в 1949 р.

Реформи уряду Чан Кайші

В об'єднаному Китаї було встановлено правління Гоміндану з авторитарними рисами в особі Чан Кайші. Гомінданівський режим спирався на збройні сили, державний апарат і приватних власників. У той же час лідери Гоміндану розуміли необхідність розширення соціальної бази своєї влади. З цією метою почалися соціально-економічні реформи.

Реформи у сфері фінансів і промисловості. Гомінданівський уряд узяв під свій контроль фінансову систему країни - банки, страхові товариства, податкові й митні збори. Формувався могутній державний сектор промисловості. З іншого боку, уряд заохочував розвиток приватного підприємництва. З цією метою було прийнято закон про захист інтересів приватних власників. Економічна політика була спрямована на обмеження привілеїв іноземного капіталу і розвиток національного підприємництва.

Реформи у сфері соціальних і трудових; відносин. Уряд прийняв низку законів про працю, створив систему державних профспілок, встановив мінімальний рівень заробітної плати. Шляхом прогресивного робітничого законодавства, поступок робітникам Гоміндану вдалося встановити контроль над робітничим рухом у країні й ізолювати від нього комуністів.

Реформи у сфері аграрних відносин. Аграрний закон 1930 р. обмежив розміри орендної плати, встановив обмеження для земельних володінь, захищав права орендарів. Однак реальна влада на селі залишалася в руках колишньої сільської феодально-лихварської верхівки. Сільське господарство залишалося відсталим і малопродуктивним.

Наслідки реформ. Досягнення гомінданівського режиму зі стабілізації соціально-економічного становища країни значно звузили соціальну базу комуністів і прирекли на поразку так званий «радянський рух» у Китаї.

3. Національний рух Індії.

Національно-визвольний рух після Першої світової війни

Індія в роки війни. У роки Першої світової війни Велика Британія посилила експлуатацію Індії. За розмірами воєнних витрат Індія посіла друге місце (після самої Великої Британії) у Британській імперії. Для воєнних потреб з колонії відправлялася велика кількість продовольства, обмундирування, спорядження, зброї, будівельних матеріалів. Британська колоніальна влада обіцяла надати Індії самоврядування, однак і по закінченні війни надіям індійців не судилося справдитися.

Передумовами піднесення національно-визвольного руху в 1918-1922 рр. стали реформи Монтегю Челмсфорда та закон Роулета.

Намагаючись запобігти можливим виступам представників різних верств індійського суспільства, міністр британського уряду у справах Індії Монтегю і віце-

король Челтсфорд підготували для англійського уряду і парламенту доповідь про англійську політику в Індії, на підставі якої в 1919 р. був прийнятий закон «Про управління Індією». Цим законом передбачалося символічне розширення складу виборців до центральної законодавчої асамблеї країни (усього з 1% до 3% дорослого населення). Індійцям одержували можливість Обіймати посади міністрів охорони здоров'я, освіти та деякі інші другорядні посади в колоніальній адміністрації. Англійці ж, як і раніше, повністю контролювали фінанси армію, поліцію, економіку, внутрішню і зовнішню політику Індії.

Новий закон запроваджував виборчу систему за релігійними куріями і в такий спосіб навмисно роз'єднував і протиставляв один одному індусів і мусульман, сіяв між ними розбрат і ворожнечу.

Крім того, у тому ж 1919 р. англійська влада надала силу закону По улетта, названому так ім'ям його автора - англійського судді. Закон не редбачав посилення кримінальних покарань за антиурядову діяльність.

Поліція наділялася правом піддавати арешту, тюремному ув'язненню і судити усіх підозрюваних в антибританській і антигромадській діяльності.

Соціальна база визвольного руху. Національно-визвольний рух очолила провідна партія країни Індійський Національний конгрес (ІНК), який поєднувала у своїх рядах національну буржуазію й інтелігенцію.

Індійські підприємці й банкіри швидко збагачувалися, але ступінь їхнього політичного впливу в країні був невеликим. Це привело власників фабрик, великих землевласників і банкірів, представників інтелігенції долав організованої опозиції проти англійської колоніальної влади.

Головною масовою силою національно-визвольного руху в Індії у міжвоєнний період було індійське селянство.

Незважаючи на зростання промисловості, чисельність робітників в Індії була невеликою. Лише у великих промислових центрах (Бомбей, Мадрас та ін.) вони представляли організовану силу.

М. Ганді і гандізм

Сутність і джерела гандізму. Видатна роль у національно-визвольному русі в 20-40-і рр. ХХ ст., спрямованому проти англійських колонізаторів, належала М. Ганді. Ганді став визнаним керівником ІНК, а його вчення - **гандізм** - ідеологією цієї партії.

Вчення Ганді сягає своїм корінням у давню індійську культуру. Гандізм поєднав у собі багато політичних, морально-етичних і філософських концепцій. Ганді також був знайомий із принципом ненасильства Л. Толстого. Суспільний ідеал Ганді - це селянська утопія утвердження «суспільства справедливості», описаного у священних книгах індуїзму. З іншого боку, прихильники гандізму не сприймали європейської цивілізації, відстоювали свій, індійський шлях розвитку і прогресу. Ганді брав з культурно-історичних і релігійних джерел заклик, образи, близькі селянину і реміснику. Ідея визволення країни була прийнятною для простих людей. У цьому секрет популярності Ганді та його ідей.

Метод ненасильницького опору. Тактичним методом гандізму в національно-визвольному русі став метод ненасильницького опору.

Сутність методу ненасильницького опору (сатьяграхи)

Підмова відступів і посад, дарованих колоніальною владою	Бойкот постанов уряду.	Невідвідування англійських навчальних закладів.	Організація мирних демонстрацій, страйків.	Відмова на певних умовах від сплати податків.
--	------------------------	---	--	---

Розроблена Ганді і прийнята його послідовниками тактика ненасильницького опору в боротьбі за незалежність, тобто неспівробітництва з колоніальною владою і громадянської непокори, одержала назву «сатьяграха» (наполегливість в істині). У цьому методі сполучалися терпіння і протест, прихильність до дотримання старих традицій і революційність. Це було характерно для століттями вихованого у фаталістичному релігійному світогляді індійського селянина. Ганді заперечував боротьбу різних соціальних груп як таку, що дестабілізує суспільство, роз'єднує націю перед спільним завданням - звільненням від іноземного гніту.

Таким чином, гандізм був глибоко національною і за своїм характером селянською ідеологією. Гандізм також відповідав інтересам національної буржуазії, що прийняла цю ідеологію. Разом з народом вона прагнула до усунення британського колоніального панування і до встановлення своєї власної влади мирним шляхом, опираючись на масовий рух.

Гандізм об'єднав селянство, ремісників, робітників, національну буржуазію, інтелігенцію і змусив колонізаторів уже після закінчення Другої світової війни покинути Індію без кровопролитної збройної боротьби.

Кампанії громадянської непокори

Перша кампанія громадянської непокори почалася 6 квітня 1919 р. з ініціативи Ганді. Кампанія була реакцією на реформи Монтегю-Челмсфорда і закон Роулетта. Ганді закликав до харталу (закриття крамниць і припинення будь-якої ділової активності). Колоніальна влада відповіла насильством. Кульмінацією квітневих подій стала трагедія в Амрітсарі, де англійські колонізатори розстріляли мирний мітинг.

10 квітня 1919 р., прагнучи припинити національно-визвольний рух, англійська влада без суду вислала з міста Амрітсара двох видатних громадських діячів - доктора Кітчлу і доктора Сатьяпала. 13 квітня на площі відбувся масовий мітинг жителів міста в знак протесту проти цієї акції. Англійські солдати загородили вихід із площі і відкрили вогонь по беззбройному натовпу. Майже тисячу чоловік було вбито і приблизно вдвічі більше поранено. Більшість індійців з цього часу стала вороже ставитися до англійського правління, а проголошена Ганді кампанія громадянської непокори мала широку підтримку в країні. Всю Індію охопило обурення. У Пенджабі стихійно спалахнули заворушення. Антианглійські виступи відбулися і в інших провінціях. Ганді терміново виїхав у Пенджаб, щоб не допустити переростання протесту в стихійний бунт. Це йому вдалося. Восени 1919

р. в Амрітсарі відбувся з'їзд ІНК, який прийняв рішення бойкотувати вибори за новим законом. Бойкот остаточно зірвав вибори. Прагнення англійців роз'єднати індійське суспільство. Англійці прагнули загострити ворожнечу між індусами і мусульманами. Мусульмани

також брали участь у боротьбі проти англійського панування. Вони мали свою політичну організацію - Мусульманську лігу. З ініціативи Ганді ІНК і Мусульманська ліга утворили єдиний антианглійський блок, незважаючи на існуючі між ними серйозні суперечності.

Початок нового етапу кампанії непокори було призначено на 1 серпня 1920 р. ІНК і Мусульманська ліга спільно керували кампанією. План ІНК. Восени 1920 р. ІНК відмовився від співробітництва з англійцями в проведенні реформ і прийняв план «прогресивного ненасильницького неспівробітництва»:

- по-перше, всі індійці повинні були відмовитися від титулів і почесних посад, подарованих англійцями;

- по-друге, якщо це не допоможе, передбачалося здійснити бойкот законодавчих органів, судів і навчальних закладів;

- по-третє, висувалася погроза загальної відмови від сплати податків.

Однак 4 лютого 1922 р, відбувся інцидент - у містечку Чаурі-Чаура натовп селян спалив загнаних у приміщення 22 поліцейських. Ганді різко засудив цей акт самосуду й оголосив про припинення кампанії громадянської непокори. Рух поступово зазнав спаду. Новий етап антиколоніального руху прийшовся на час світової економічної кризи. Цей етап був характерний більш організованим рухом, чіткою постановкою питання про незалежність і вимогами конституції.

4. Національні рухи в Африці.

Національно-визвольний рух у Північній Африці.

Марокко. У 1921 р. на цих землях підняли повстання волелюбні рифські племена. Запекла боротьба закінчилася проголошенням Рифської республіки. Національні збори нової держави прийняли конституцію, що передбачала незалежність. У відповідь у вересні 1925 р. почався об'єднаний франко-іспанський наступ. Рифи героїчно боролись, але сили були нерівні. У травні 1926 р. Рифська республіка зазнала поразки і перестала існувати, але національно-визвольний рух у Марокко не припинявся.

Алжир. У роки Першої світової війни французька влада мобілізувала корінне населення Алжиру у свою армію. У 1919 р. французький уряд видав декрет, який зрівняв у правах алжирців і французів при збиранні податків. Проте рівноправності не було досягнуто в громадянських правах, при влаштуванні на роботу. Алжирці не були задоволені цим декретом. У 1920 р. у країні була створена впливова національно-патріотична організація «Молодий алжирець», яка активно виступала проти заборон на участь корінного населення в політичному житті країни. А в 1926 р. виникла нова організація - «Північноафриканська зірка», що висунула в 1933 р. гасло боротьби за незалежність Алжиру. Мусульманські організації боролися за розвиток національної культури і мови.

Єгипет. у єгипетському суспільстві велися запеклі суперечки щодо подальшого шляху розвитку країни. Ліберально налаштована інтелігенція, а серед неї переважали особи, які одержали освіту в Європі, виступала за орієнтацію на Захід. Традиціоналісти виступали за збереження традицій, розвиток держави на основі ісламу, обмеження зв'язків із західними країнами.

На 1918 р. національно-патріотичні сили країни консолідувалися навколо партії «Вафд», яка організувала рух за незалежність Єгипту. У 1919 і 1921 рр. відбулися збройні виступи проти англійського панування.

У 1922 р. Британія погодилася визнати суверенітет Єгипту, але за умови збереження в країні своїх військ і привілеїв британського капіталу. Конституція Єгипту, ухвалена в 1923 р., проголосила країну конституційною монархією на чолі з королем Фуадом I. Були створені парламент і кабінет міністрів, очолений лідерами «Вафда». У 1924 р. уряд поставив перед Великою Британією питання про виведення британських військ із країни і об'єднання Єгипту із Суданом, який контролювався англійськими та єгипетськими військами. Тиск уряду і молоді єгипетської буржуазії призвів, у кінцевому рахунку, до того, що Британія погодилася на важливі економічні поступки.

Країни і території Тропічної Африки

Дві системи колоніального управління сформувалися у Тропічній Африці.

Пряме управління, характерне для французьких колоній, здійснювалося через колоніальних чиновників - європейців і африканців. Непряме управління, характерне для британських володінь, проводилося шляхом часткового збереження традиційної феодальної чи родоплемінної ієрархії, яка діяла в інтересах метрополій.

Британська Західна Африка. Масові селянські заворушення відбувалися в Нігерії, Гамбії, Сьєрра-Леоне. У Золотому Березі селяни скинули декілька вождів племен через їхнє прислужництво колонізаторам. Англійці змушені були надати Нігерії конституцію (1922), яка розширила права корінного населення. Пізніше й інші колонії Британської Західної Африки здобули право на проголошення таких же конституцій.

Французька Екваторіальна Африка. По закінченні війни французький уряд розробив п'ятнадцятирічний план економічного розвитку колоній, який передбачав проведення низки заходів у галузі сільського господарства, будівництва залізних і шосейних доріг тощо. «Цивілізаторська місія» Франції викликала посилення антиколоніального руху. У Сенегалі і Дагомеї відбулися організовані виступи проти колонізаторів. Колоніальна влада була змушена залучити місцевих політичних лідерів до участі в діяльності так званих «колоніальних рад».

Бельгійське Конго. Атиколоніальний рух тут набув певного релігійного забарвлення. Простий теся С. Кібангу, який прийняв християнство, оголосив, що з неба зійде вогонь, який спалить всіх білих і навіть призначив день прийдешньої події - 21 жовтня 1921 р. У народі поширювалися й інші пророцтва - наприклад, про те, що з'явиться Христос і прожене всіх білих. У короткий термін кібангізм перетворився на широкий рух.

Британська Східна Африка. У 1921 р. на околицях столиці Кенії м. Найробі на масових зборах африканців було прийняте рішення організувати Східно Африканську асоціацію. Розгорнутий Асоціацією рух мав мирний характер. Проте

колоніальна влада в 1922 р. розгромила Асоціацію, заарештувала її керівників і розстріляла демонстрацію протесту.

Країни і території Південної Африки

На півдні Африки найбільш розвинутою державою був Південно-Африканський Союз (ПАС), де проживала більшість білого населення всієї Африки (22%). ПАС виник у 1910 р. в результаті об'єднання англійських колоній - Капської колонії і Наталя з бурськими республіками (Трансвааль і Оранжева), що зазнали поразки в англо-бурській війні на рубежі XIX-XX ст. ПАС одержав статус домініону Великої Британії. У країні був установлений режим расової сегрегації неєвропейського населення.

Найбільші у світі родовища золота й алмазів дали поштовх розвитку промисловості в ПАС. Збільшення виробництва сільськогосподарської продукції стимулювалося потребами промисловості і міст. Однак загострення етнічних, расових і соціальних проблем стримували розвиток ПАС. Ініціатором руху проти дискримінації стала індійська громада, що, використовуючи розроблену М. Ганді тактику ненасильницьких дій, домоглася деякого послаблення режиму дискримінації. Африканці створили в 1912 р. Африканський Національний конгрес (АНК), який перетворився на масову організацію. Поступово йшло наростання радикальних настроїв серед членів АНК, що проявилось пізніше - в 1950-80-ті рр.

Сегрегація (від лат. відокремлення) - політика примусового відокремлення якої-небудь групи населення за расовою чи національною ознакою; одна з форм расової дискримінації.

Питання

1. Як Ви вважаєте, чому Ататюрк є національним героєм Туреччини?
2. Яка подія відбулася 4 травня 1919 р. в Китаї?
3. Назвіть ім'я лідера індійського національно-визвольного руху в 1920-х рр.
4. Назвіть провідну політичну партію Індії.
5. Як проходила перша кампанія громадянської непокорності в Індії?
6. Як здійснювали колоніальну політику європейські держави в Африці?
7. Розкажіть про шлях Туреччини до досягнення незалежності і суверенітету.
8. Охарактеризуйте ситуацію в Китаї після закінчення Першої світової війни.
9. У чому полягали основні відмінності програмних цілей Гоміндану і КПК?
10. У чому полягали особливості китайської революції?
11. Які основні реформи здійснив уряд Чан Кайші?
12. Визначте сутність тактики ненасильницького опору М. Ганді.
13. З якими проблемами стикалися африканські країни, коли метрополії надавали їм більше самостійності?

Література

1. Щупак І.Я., Морозова Л.В. Всесвітня історія 10 клас. – К.: Прем'єр, 2010
2. Щупак І.Я. Всесвітня історія 11 клас. – К.: Прем'єр, 2011
3. Ладиченко Т.В. Всесвітня історія 11 клас. – К.: Грамота, 2011

Тема 8: Світ у період економічної криз (1929-1933 рр.) та подолання її наслідків.

Самостійна робота

Заняття № 24. Китай, Індія, Японія. Арабський світ. Близькосхідна проблема в 1930-х роках

2 год.

1. Суспільно-політичний та економічний розвиток Японії, Китай, Індія.
2. Арабський світ. Близькосхідна проблема.

1. Суспільно-політичний та економічний розвиток Японії, Китай, Індія. Японія

У 1927 р. прем'єрміністр Танака надіслав імператору таємний план («меморандум Танаки») витіснення США з Тихого океану й експансії на Далекий Схід.

Мілітаристські настрої як не можна краще для їх провідників накладалися на прояви в Японії світової економічної кризи, яка до того ж охопила фінансову систему країни ще в 1927 р.

До нестатків і злиднів більшості населення, особливо сільського, долучився небачений раніше крах банків, що порушив нормальну діяльність всієї економіки.

Економічна криза істотно загострила політичні протиріччя в суспільстві. Після підписання в 1930 р. Лондонського морського договору, японські військові прагнули відновити колишню міць ВМФ в Тихоокеанському регіоні.

- У 1928 р. прийнято «Закон про загальні вибори», за яким кількість виборців зросла з понад 3 млн. чоловік до 12,5 млн.
- «Закон про охорону громадського порядку», яким було передбачено до десяти років тюремного ув'язнення за «антимонархічні» та «антидержавні» дії. Ці формулювання можна було підвести будь-які вияви невдоволення офіційною урядовою політикою.

Політика уряду представника партії Мінсейто **Осаші Хамагучі (1929-1931)** не відрізнялася оригінальними заходами, спрямованими на виведення економіки з кризи, а в основному полягала у закликах заощаджувати, вести аскетичний спосіб життя.

Активізуються націоналістичні рухи, що вимагають «сильної руки».

У 1932 р. група молодих офіцерів вчинили військовий заколот з метою насадження у країні військової диктатури.

Підтримка військових:

- Заколот закінчився невдало, але він сприяв збільшенню фінансової допомоги мілітаристам, збоку крупного японського бізнесу, насамперед пов'язаного з виробництвом зброї.

- Керівники дзайбацу - потужних трестів і кон-цернів, котрі контролювали такі ключові сектори економіки, як важка промисловість, транспорт, торгівля, фінанси. Об'єднання «Міцуї», «Міцубісі», «Ніссан», розраховуючи на прибутки від майбутніх колоніальних загарбань, не шкодували коштів на підтримку зусиль мілітаристських націоналістичних організацій і груп.

- У 1934 р. в Японії було засноване об'єднання «Дай-Айя-Кіотай», головними завданнями якого були пропаганда японської культури та мови на Азіатському континенті, поширення торговельного впливу Японії, «визволення» інших азійських народів під протекторатом Токіо. Організація приділяла значну увагу ідеологічному вихованню молоді, об'єднаної в окрему спілку «Молода Азія».

26 березня 1936 р. військові зробили спробу ліквідувати уряд, але зазнали невдачі.

Відтепер у Японії постав могутній блок цивільної влади з вищим армійським командуванням. Це були люди, які мали підтримку бізнесових кіл, впливових засобів масової інформації, чиновників. Які готували націю до майбутньої війни.

Мілітаристичному режиму в Японії протистояли демократичні сили.

Демократичні сили:

- інтелектуали, які віддавали собі звіт у неминучих згубних наслідках для народу політики режиму військових,
- комуністи, які розцінювали порядки в Японії як «імперіалізм»: «Танемаку хіто» («Сіяч») на чолі з Омі Комакі, КПЯ лідер Хітоші Ямакава (липень 1922 р).
- пацифісти, які були проти будь-якої війни як протиприродного явища.

Недоліки діяльності демократичних сил:

- **Демократичний рух у Японії не був об'єднаним.**
- **Японія не мала єдиного профспілкового центру, який би скеровував боротьбу найманих працівників за їхні соціальні права.**

Офіційна влада оголосила поза законом КПЯ і всі інші партії. Діяльність їх була неефективною.

Китай

Після успішного завершення Північного походу більша частина Китаю була об'єднана, але тепер розпочалася громадянська війна між Гомінданом і комуністами, які єдині з політичних сил країни не визнали Національного уряду Чан Кайші. Після влаштованої Гомінданом у 1927 р. чистки серед комуністів, КПК намагалася підняти на повстання селян Хунаня та Цзянсі. Але селянське повстання під назвою «Осінній врожай» у 1928 р. зазнало поразки, поклавши початок партизанській селянській війні. Під контролем створеної КПК китайської Червоної армії перебували стратегічно важливі райони Шаньксі (1931-1934) і Яньаня (з 1935 р.); у центральній частині країни вони розгорнули партизанську війну проти уряду.

Національний уряд, що перебрався з Шанхая до Нанкіна, вдавнись до реформ в економіці, потерпав від хронічного дефіциту бюджету й інфляції; урядові витрати на військову галузь (у 1930 р. чисельність НРА досягла 2 млн. вояків) становили понад 70 % усіх бюджетних витрат. Через це уряд, який постійно підкреслював, що

він є урядом Гоміндану, втратив масову соціальну опору в народі. Сподівання ж Чан Кайші на фінансову підтримку реформ з боку місцевих крупних землевласників і воєначальників виявилися марними, адже зміцнення центральної влади не відповідало їхнім інтересам. Уряд Чан Кайші також докладав значних зусиль для розвитку транспорту, зв'язку та освіти на підконтрольній йому території Китаю.

Проте політичні вигоди від здійснюваних реформ здобули головним чином великі міста, натомість більшість китайців проживали в селах і зовсім не відчули на собі їхнього позитивного впливу. Через це серед більшості населення уряд був непопулярним і його влада на місцях була слабкою. Там, як і раніше, заправляли місцеві лідери і воєначальники; серед китайських урядовців процвітало хабарництво.

Проте чи найсерйознішою з невдач національного уряду було те, що йому не вдалося встановити контроль над територією Китаю, утримуваною комуністами. Чан Кайші здійснив п'ять спроб здобути оплот комуністів - Шаньксійську радянську республіку, проголошену в листопаді 1931 р. після розпаду альянсу КПК і Гоміндану.

У цій самопроголошеній республіці, що включала в себе 1/6 території Китаю і яка проіснувала до 1934 р., було проведено земельну реформу, що, з одного боку, надало комуністам великої популярності серед багатомільйонного селянства, а з іншого налаштувало їх проти Національного уряду.

Після того як Шаньксійська республіка вкотре була оточена військами НРА і нарешті зазнала поразки, армія, чисельність 100 тис. чоловік, вирушила у свій знаменитий «Довгий підхід» (жовтень 1934-жовтень 1935 рр.) Після низки поразок керівництво походом на початку січня 1935 р. перейшло до Мао Цзедуну. Незважаючи на те, що під його керівництвом під Січуанем зазнала нищії о розгрому і 4-а армія, Мао вчасно перемістив наголос комуністичної революції на сільську місцевість і рішуче повів своїх людей у малозаселений район Шанхая.

Відбиваючи атаки НРА і долаючи важкодоступну місцевість, Мао вивів з оточення до м. Унаня в Шанхайській провінції 6 тис. чоловік, пройшовши з боями за рік понад 9,5 тис. км. Пізніше основні сили Червоної армії з'єдналися з іншими її групами, зокрема із залишками 4-ї армії. У цілому по завершенні цього епічного походу живими залишилися близько 30 тис. бійців Червоної армії.

Мао Цзедун (1893-1976). Народився в провінції Хунань у дуже заможній селянській родині. Під час У ханської (Сінхайської) революції 1911 р. служив у армії, після чого подальшу освіту здобув у провінції Чангша. Під час навчання перебував під впливом відомого китайського філософа Яна Чангжи. По закінченні навчання переїхав до Пекіна, де працював у бібліотеці Пекінського університету. Один із 12 засновників КПК, Мао Цзедун у 1923 р. був обраний членом її центрального комітету; засновник окремої течії в комуністичному русі - маоїзму.

Окупація Японією Маньчжурії і створення маріонеткової держави Маньчжоу-Го, змусили Гоміндан і КПК припинити громадянську війну і боротись з зовнішнім агресором – Японією.

Позиція КПК і Гоміндану

- Чан Кайші – потрібно спочатку перемогти внутрішнього ворога, яким він вважав комуністів, а потім відбити зовнішню агресію.
- Мао Цзедун виступав за об'єднання сил проти Японської агресії.

У грудні 1936 р. утворена друга коаліція між КПК, Гомінданом та іншими націоналістичними групами, що проіснувала до закінчення Другої світової війни. **КПК взяла на себе зобов'язання** співпрацювати з усіма патріотичними силами в період китайсько-японської війни і направила своїх представників на чолі з Мао Цзедунем до новоствореної Народної політичної ради. Національним лідером антияпонської війни залишався Чан Кайші й саме з ним рахувалися керівники великих держав - Й. Сталін, Ф. Рузвелт та ін.

Проте альянс Гоміндану з КПК був дуже хитким, адже утворився партіями, які впродовж 9 років протиборства перейнялися глибокою недовірою одна до одної. Мао так визначив цілі КПК у період Об'єднаного фронту: 70 % зусиль спрямовуються на поширення впливу комуністичних ідей, 20 % - на співпрацю з Гомінданом і 10 % - на опір Японії.

Індія

Упродовж двадцятих років британська політична еліта застосовувала різні форми взаємовідносин з рухом М. Ганді - від репресій до конференцій «круглого столу». Конференції, що відбулися в Лондоні з питання розробки індійської конституції, проходили на основі так званої **Декларації Ірвіна** 1924 р. У цьому документі віце-король **Індії Ірвін** декларував, що індійський конституційний процес спрямований на надання Індії статусу домініону. Цей статус передбачав, у свою чергу, не державну незалежність країни, а лише її автономію.

Участь у першій конференції «круглого столу» в 1930 р. брали авторитетні індійські націоналістичні лідери, британські й індійські урядовці. Однак вона закінчилася безрезультатно, оскільки в ній не брав участі М. Ганді. Він у той час організував «соляний марш» (березень-квітень 1930 р.), відомий як друга сатьяграха. У відповідь на відмову Британії надати Індії статус домініону, М. Ганді як привід до кампанії непокори обрав ненависний індійцям соляний податок. Британська колоніальна влада закріпила за собою монопольне право на виробництво солі в Індії, а споживання солі індійцями обкладалося високим податком. Найменші порушення встановленого порядку каралися.

61-річний М. Ганді з 78 своїми соратниками розпочав 240-мильний марш від Делі до р. Сабарматі біля моря. По дорозі до нього приєдналися десятки тисяч індійців; похід перебував у центрі уваги не лише Індії, а й усього світу. Учасники маршу закликали співвітчизників не сплачувати соляний податок і самостійно добувати сіль, як це робили їхні попередники впродовж усієї індійської історії.

Коли учасники маршу досягли урядових соляних складів, М. Ганді підібрав грудку солі, що символізувало успішне завершення акції. Самого М. Ганді було заарештовано й кинуто до в'язниці. У наступні місяці така ж доля спіткала від 60 до 90 тис. інших індійців, зокрема й лідерів ІНК. Після звільнення М. Ганді в березні 1931 р., він закликав до нової кампанії непокори. Його авторитет був настільки непорушним, що в Лондоні прийняли рішення запросити його на другу конференцію «круглого столу». Поїздка М. Ганді до Лондона - міста його студентської юності - була дуже корисною для загальноіндійської справи, адже мільйони англійців отримали з його вуст неупереджену інформацію про те, чого ж насправді домагається Індія.

У листопаді 1931 р. британський парламент прийняв так званий Вестмінстерський статут про надання британським домініонам суверенітету і створення Британської співдружності націй. ІНК сприйняв цей документ як підтвердження того що продовження боротьби змусить-таки Велику Британію визнати незалежність Індії. У 1932 р. розпочалася нова кампанія громадянської непокори, яка засвідчила безперспективність засідань «круглих столів» у Лондоні. ІНК був оголошений поза законом, а М. Ганді знову потрапив до в'язниці. Проте у Лондоні переконалися, що якщо Британія і далі зволікатиме з розв'язанням «індійської проблеми», то її вирішать самі індійці.

Акт про управління Індією 1935 р. (Конституція Індії).

- Індійська імперія перетворювалась у федеральний домініон, що складатиметься з окремих штатів;
- У провінціях запроваджувалися відповідальні перед урядом Збори (асамблеї);
- Бірма виводилась з-під управління адміністрації Британії, що фактично означало її відокремлення від Індії;
- Положення Акта реалізовувались, починаючи з 1937 р коли мали відбутися загальноіндійські вибори. (У 50-х роках, коли вже незалежні Індія й Пакистан розробляли національні конституції чимало положень Акта 1935 р. було до них включено).

Ця подія знаменувала завершення першого етапу боротьби індійців за незалежність.

2. Арабський світ. Близькосхідна проблема.

Іран в міжвоєнний період.

Через активізацію антиколоніального руху Англія в 1921 р. вивела свої війська з Ірану.

- у 1921 р. група молодих офіцерів на чолі з Резою-Ханом здійснила військовий державний переворот і встановила військову диктатуру на чолі з останнім представником Каджарської династії Ахмад-шахом.
- в 1925 р. Реза-Хан здійснив новий і переворот і самочинно проголосив себе шахом під ім'ям Реза-шах Пехлеві.

- режим переслідував будь-яку опозицію.
- докладено значних зусиль для розвитку індустрії, державний контроль над економічним розвитком країни.
- недопущення в економіку іноземного капіталу (економічний націоналізм). Так, спорудження в 1927 - 1938 рр. Трансіранської залізниці було успішно здійснене без зарубіжної фінансової участі.

Реформи Реза-шаха Пехлеві

- **Земельна реформа**, з одного боку, збільшила кількість заможних селян, а з іншого — спричинила маніпулювання придбанням землі крупними землевласниками, які скуповували за низькими цінами землі у збіднілих селян. З цієї причини уряд навіть прийняв закони проти захоплення земель. У цілому ж

перетворення землі на товар стало важливим кроком, спрямованим на утворення ринкових відносин у сільському господарстві

- **Реформа державного й адміністративного управління**
- **Правова реформа:** прийняття цивільного й кримінального кодексів, скасування титулів і звань, запровадження прізвищ тощо
- **Фінансово-економічна реформа:** створено Національний банк Ірану (1928), запроваджено державну монополію на зовнішню торгівлю (1931)
- **Військова реформа**
- **Реформа освіти:** прийнято закон про обов'язкову початкову освіту, організовано світські школи, середні навчальні заклади, у 1934 р. засновано Тегеранський університет.

Близькосхідна проблема.

Давня історія Палестини - території між р. Йордан і Середземним морем, була досить драматичною, особливо по вигнанні євреїв після їхнього невдалого повстання проти римського панування в 132-135 рр. Після цієї події Палестина заселялася переважно арабами, залишаючись епіцентром розсіювання євреїв за межі їхньої батьківщини Ерец Ізраель (Землі Ізраїлевої). На початку XVI ст. Палестина потрапила під владу Османської імперії.

Рятуючись від кривавих єврейських погромів, що прокотилися Східною Європою, в 1882 р. євреї організували першу хвилю переселення до Палестини. У 1904-1914 рр. розпочалася друга хвиля єврейської еміграції, яка охопила багатьох інтелектуалів та людей із середніх верств. Більшість переселенців становили прихильники ідеї створення нової єврейської держави на Близькому Сході.

Не змирилося з османським пануванням і арабське населення. У 1915 р. фактичний правитель Мекки Хусейн Ібн Алі домовився з Британією про підтримку нею повстання проти Туреччини, союзника Німеччини у війні. Британський верховний комісар в Єгипті запевнив арабів, що таку підтримку Англія їм надасть.

Арабське повстання розпочалося у червні 1916 р., коли сформована англійським коштом 70-тисячна арабська армія під орудою майбутнього короля Іраку Фейсала атакувала турецькі війська. Лінія арабо-турецької лінії фронту протяглася від сирійської столиці Дамаска до Медини. Повстанці відволікли турецькі сили, що дало змогу британським військам вступити до Сирії та Палестини. Із захопленням ними в жовтні 1918 р.

Дамаска, турецькому пануванню на Близькому Сході було покладено край. Тим часом як складова об'єднаних сил союзників у 1917 р. був створений Єврейський легіон, один батальйон якого був сформований в Англії, а інші - у США, Єгипті й Палестині. Цей підрозділ, у складі якого воював майбутній перший прем'єр-міністр Держави Ізраїль Бен-Гуріон, допомагав Британії у звільненні Палестини від Туреччини. 1917 р. позначився появою документа, який зміцнив віру євреїв у те, що Британія на їхньому боці у справі створення єврейської держави в Палестині - «Декларація Бальфура». У листопаді 1917 р., коли до Палестини, де на той час проживали 700 тис. арабів, почали приїздити євреї (третя хвиля еміграції), став відомий зміст листа міністра закордонних справ Великої Британії в уряді Д.

Ллойд Джорджа Артура Бальфура до лідера британських сіоністів лорда Лайонела Ротшильда, в якому йшлося про те, що в Палестині буде створено єврейську державу «без заподіяння шкоди громадським і релігійним правам неєврейського населення (арабів) у Палестині».

«Декларація Бальфура» - свідчення головної суперечності в тогочасній британській політиці щодо Палестини, адже виходило, що з одного боку, Англія давала обіцянку визнати правителями Палестини лідерів Арабського повстання 1916 р., з іншого ж - заявляла про підтримку таких же домагань євреїв. Одночасно з появою «Декларації Бальфура» Британія заохочувала арабський націоналізм, зокрема через відомого симпатика арабської справи, письменника, учасника Арабського повстання Томаса Лоуренса. У підсумку Лондон розчарував як тих, так і інших, оскільки в 1918 р. взяв на себе управління Трансйорданією (тепер Йорданія), Іраком і Палестиною як підмандатними територіями. Франції ж на таких само правах дісталися Сирія й Ліван. У 1920 р. Ліга Націй оформила статус Палестини відповідним мандатом. Проте мир у Палестині не настав. Кожен з двох народів мав щодо Палестини свою історію і свою правду. Неодноразово, як це, наприклад, трапилося в 1929 р., коли від рук арабів у м. Хеброні загинули близько 200 євреїв, та в ході арабського повстання 1936 - 1939 рр., коли араби атакували єврейських поселенців. Араби розцінювали єврейську еміграцію до Палестини як частину стратегічного плану сіоністів досягти чисельної переваги над арабами, щоб надалі витіснити їх звідти, а сіоністську пропаганду - як вияв антиарабської позиції євреїв. Природно, що як серед арабів, так і серед євреїв було достатньо прихильників пошуку компромісу, хоча не бракувало й тих, хто виступав з войовничих позицій.

Особливо єврейська еміграція набрала значного розмаху внаслідок вибуху нацистського антисемітизму в Німеччині й Австрії. Араби вважали небезпечною для себе діяльність таких добре організованих єврейських установ у Палестині, як «Гістадрут» («Єврейська генеральна федерація праці»), «Сахнут» («Єврейське агентство»), «Мапай» (пізніше Ізраїльська партія праці), численних кібуц (трудоких комун). Палестинська проблема на десятки років стала не лише незагоєною раною Сходу, а й проблемою міжнародної нестабільності у світі в цілому.

Література

1. Полянський П.Б. Всесвітня історія 10 клас. – К.: Генеза, 2010
2. Щупак І.Я., Морозова Л.В. Всесвітня історія 10 клас. – К.: Прем'єр, 2010
3. Щупак І.Я. Всесвітня історія 11 клас. – К.: Прем'єр, 2011
4. Ладиченко Т.В. Всесвітня історія 11 клас. – К.: Грамота, 2011

Тема 8: Світ у період економічної криз (1929-1933 рр.) та подолання її наслідків.

Самостійна робота

Заняття № 26. Особливості розвитку освіти і науки. Культура у 1930-х роках.

2 години

План

- 1. Удосконалення системи освіти.**
2. Найважливіші досягнення науки.
3. Технічний прогрес.
4. Основні ідеї та напрями розвитку мистецтва у першій половині ХХ ст.
5. Театр, кіно.
- 6. Олімпійський рух.**
7. Відмінності в розвитку культури у демократичних і тоталітарних державах.

1. Удосконалення системи освіти.

Ще наприкінці ХІХ - на початку ХХ ст. у більшості розвинутих країн було прийнято закони про загальну обов'язкову початкову освіту всіх дітей шкільного віку. При цьому в державних школах навчання було безкоштовним.

У міжвоєнний період інтерес суспільства до освіти залишався дуже високим, адже індустріальне суспільство ХХ ст. з його технологічним і технічним прогресом потребувало дедалі більше високоосвічених людей. Звідси - значна увага до вивчення у середніх школах і вузах предметів природничо-математичного (математика, фізика, хімія, біологія) та технологічного напрямів. У цей час дуже популярним було професійно-технічне навчання; тисячі майбутніх працівників торгівлі, управління виробництвом, сільського господарства, художніх промислів тощо проходили підготовку в професійних навчальних закладах. Традиційно високим залишався інтерес до гуманітарних наук (філософія, історія, право, література, мистецтво).

Світ дедалі більше набував рис єдиного організму, тож роль міжнародних координаторів у педагогіці виконували такі впливові організації, як Міжнародна федерація вчителів середньої школи, Міжнародне бюро освіти та ін.

У нових умовах постала потреба й в новій школі, тому педагоги висували найрізноманітніші теорії навчання й випробовували нові моделі вдосконалення школи.

Так, у 30-х рр. набув поширення міжнародний педагогічний рух «нове виховання» (у Німеччині він називався «педагогікою реформ», а у США - «прогресивізмом»). Педагоги - прихильники «нового виховання» ставили за мету оновлення школи й виховання на підставі врахування інтересів дитини у конкретний час, за конкретних умов.

Практичного застосування нові підходи набули насамперед у школах інтернатного типу. Вчителі й вихователі не змушували учнів зубрити, значну увагу приділяли естетичному, фізичному й трудовому вихованню, дитячому

самоврядуванню, обстоювали ідею прогресу в освіті й вважали центральною постаттю у школі не вчителя, а дитину.

У Радянському Союзі наприкінці 20-х рр. серед частини педагогів була поширена теорія відмирання школи в комуністичному суспільстві. На їхнє переконання, учителем повинно було стати саме життя, а школа мала злитися з виробництвом; вивчення основ наук, підручники і посібники, класно-урочна система відкидалися.

Проте такі погляди були скоріше винятком на загальному тлі педагогічних новацій. Так, після Першої світової війни в Німеччині з'явилися вальдорфські школи. Першу таку школу заснував у 1919 р. у м. Штуттгарті *Рудольф Штайнер*. Відповідно до принципів вальдорфської педагогіки діти навчаються у школі 12 років, учнів не залишали на другий рік через невисокі навчальні досягнення. Замість виставлення звичних оцінок наприкінці навчального року на кожного учня складали характеристику, в якій відображали успіхи дитини у навчанні. У вальдорфських школах і дитячих садках немає єдиного керівника; ці заклади мають автономію й управляються колегіально. Значну увагу Р. Штайнер приділяв релігійно-етичному та трудовому навчанню. Зокрема, ремісничі майстерні та дослідні сади були створені чи не у кожній школі. Учителі й учні не користуються готовими наочними посібниками, а лише тими, які вони самі виготовляють у процесі навчання.

Чимало педагогічних новацій у 20-30-і рр. зародилися в США. Наприклад, однією з форм поєднання навчання у вузі з продуктивною працею став так званий антіохський план, уперше запроваджений в Антіохському коледжі. За кожними двома студентами закріплювалося одне робоче місце на виробництві, яке вони по черзі займали через 12 тижнів навчання. Це поліпшувало матеріальне становище студентів, а також сприяло поєднанню наукових знань з виробленням практичних навичок. У США було вперше застосовано *лабораторний план*, заснований на принципі індивідуального навчання. Кожний учень одержував від учителя завдання, самостійно його виконував і здавав на перевірку. Учні самі обирали заняття, черговість вивчення предметів; річний обсяг навчального матеріалу поділявся на місячні щоденні завдання. Учні працювали в окремих лабораторіях, де їх консультував учитель. У СРСР ця система втілювалася у бригадно-лабораторному методі, за якого клас поділявся на бригади. Учні працювали за завданнями, виконання яких передбачало термін від двох тижнів до одного місяця і які містили контрольні завдання та запитання. Учитель виконував роль консультанта; на підсумковому занятті звітувала вся бригада, а не кожний учень окремо. Оскільки індивідуальний облік навчальних досягнень учнів не вівся, то на всю бригаду виставлялася єдина оцінка.

Значного поширення на початку ХХ ст. набула у світі *педологія*. Сильними сторонами цього методу було врахування при навчанні дітей їхніх психологічних, вікових особливостей та умов життя. Водночас педологи визнавали незмінну обумовленість долі дітей біологічними і соціальними чинниками, впливом середовища. Головним способом навчання вважалися тестові випробування, за результатами яких визначався «розумовий вік» і «коефіцієнт розумової обдарованості» дитини. У СРСР у середині 30-х рр. педологію було відхилено в цілому. При цьому було відкинуто її очевидні здобутки: досягнення у вивченні

проблем вікового розвитку й вікових особливостей дітей, розвиток дитячої психології та педагогіки.

Широкої популярності набуло навчання за індивідуальним навчальним планом власним темпом; учні, здатні засвоїти курс елементарної школи прискорено, отримували можливість закінчити школу на один-два роки раніше. Особливої турботи потребували діти з обмеженими можливостями та безпритульні. Так, у Німеччині вперше було розроблено й видано спеціальну систему математичних і хімічних знаків для сліпих, яка з певними змінами використовується й тепер.

Оскільки наявність диплому про вищу освіту була запорукою стрімкої кар'єри і високого достатку, то молоді люди прагли поповнити ряди студентів престижних університетів: Гарвардського, Колумбійського, Станфордського (США), Оксфордського, Кембриджського, Лондонського (Велика Британія), Паризького (Франція), Московського, Київського, Харківського (СРСР), Кельнського, Лейпцизького (Німеччина) та ін.

2. Найважливіші досягнення науки.

Нова епоха потребувала її осмислення. Перша третина ХХ ст. дала світу ряд яскравих і неоднозначних філософських постатей, кожна з яких прагла пояснити природу й майбутнє людства. Однією з таких постатей був німецький історик і філософ *Освальд Шпенглер*, славу якому принесла двотомна праця «Занепад Європи: начерк морфології світової історії». Цю книгу не відносять до значних філософських та суспільствознавчих досліджень, проте віддають їй належне як справжньому літературному шедевру. У ній О. Шпенглер доводив, що історія є «живим організмом» і розвивається циклічно, переживаючи «весну», «літо», «осінь» і «зиму». Давній, середньовічний і сучасний періоди світової історії супроводжувалися певними типами культур: китайської, давньоєгипетської, єгипетської, індійської, «аполлонічної» (греко-римської), «магічної» (арабської, єврейської, іранської), мексиканської та західної. ХІХ ст., переконував О. Шпенглер, стало початком «зими» в історії Європи, але у ХХ ст. у боротьбі проти влади грошей і проти розуму гору беруть кров і інстинкт; ера лібералізму, індивідуалізму, гуманізму, демократії та свободи поступається місцем ері цезаризму і планетарних війн. Людство підкориться Цезарям (авторитарним диктаторам) і знову опуститься до примітивного рівня розвитку - своєї «весни»... Незважаючи на те, хотів того О. Шпенглер чи ні, але його філософські погляди відіграли суттєву роль у руйнуванні демократичних ідеалів Ваймарської республіки й створили сприятливу атмосферу для піднесення націонал-соціалізму.

Бертран Рассел, англійський філософ, займався питаннями захисту прав жінок, поширення соціальної свободи та великої власності, боротьбою проти війни та реформуванням освіти. На думку Б. Рассела, уникнути нової світової війни можна було б лише створивши світовий уряд, який би прийняв такі постанови, що новостворені національні уряди перевиховали б своїх громадян. При цьому він припускав, що світовий уряд може застосовувати заради відвернення війни засоби примусу. Великий вплив на своїх сучасників мав австрійський психоаналітик і філософ *Зигмунд Фрейд* з його теорією про те, що головні проблеми людства, зокрема притаманна окремим людям агресивність, пов'язані з його сексуальними

потягами. Змальована З. Фрейдом песимістична й похмура картина дійсності й майбутнього не давала відповіді на ключові питання, оскільки люди, на його думку, є ледачими, нерозумними і не схильними до самозречення. На відміну від марксистів, З. Фрейд вважав, що не приватна власність робить людей агресивними а навпаки - вона є наслідком такої агресивності.

Важливими й революційними були відкриття в інших галузях наук, зокрема природничих наук. Так, у фізиці німецький фізик **Макс Планк** залишив помітний слід у царині термодинаміки, а своїми відкриттями у галузі квантової фізики поставив під сумнів достовірність учення Ісаака Ньютона про абсолютність (безвідносність) матерії, часу і простору.

Взявся за те, щоб узгодити суперечності між відкриттям М. Планка й вченням І. Ньютона, й успішно справився з цим **Альберт Ейнштейн** - автор теорії відносності, один із засновників квантової механіки і статистичної фізики. За теорією відносності матерія, час і простір є взаємно залежними. При цьому лише швидкість світла є незмінною, час же може уповільнюватися, а простір - змінювати свої форми. У 1921 р. А. Ейнштейну було присуджено Нобелівську премію. Після приходу в Німеччині до влади націонал-соціалістів з їхньою антисемітською політикою, учений емігрував до США, де активно виступав за роззброєння й проти війни.

Важливі відкриття у галузі фізики також належать датському фізику **Нільсу Бору** та англійському вченому **Ернесту Резерфорду**, завдяки яким у 30-х рр. стало реальним отримати атомну енергію. Спеціаліст у галузі нейтронної фізики італійський фізик **Енріко Фермі** довів, що при ланцюговій реакції поділу ядер урану вивільнюється атомна енергія; **Фредерік** та **Ірен Жоліо-Кюрі** здійснили відкриття в явищі радіоактивності, що знайшло практичне застосування в медицині та біології; революційне значення мало відкриття нейтрона.

На стику різних наук у міжвоєнний період було розроблено засади нових наук: хімічної фізики, біофізики, біохімії та інших, які докорінно змінили технології й виробничі процеси. Виявлення механізмів спадковості сприяло науковому розведенню тварин і виведенню гібридів рослин, що значно підвищило продуктивність сільського господарства.

Виявлення вірусів, уперше здійснене наприкінці ХІХ ст., мало велике значення для подальшого прогресу в медицині, проклало шлях до винайдення неоціненних ліків, відомих під назвою пеніцилін. Авторами винаходу, здійсненого 1928 р. В Англії, були Олександр Флемінг та Говард Флорей. Не менш важливими виявилися результати досліджень австрійського вченого **Карла Ланітпейна** імунної системи людини. Йому разом з іншими дослідниками вдалося відкрити наявність різних груп крові, резус-фактора, а також інфекційний характер тяжкого захворювання на поліомієліт.

У галузі суспільних наук помітно вирізнялися два велетні сучасної соціології - француз **Еміль Дюркгейм** та німець **Макс Вебер**, творчий спадок яких став серцевиною сучасних соціологічних наук. Е. Дюркгейм справив, особливо через учителів початкової школи, які вчилися в нього, всеосяжний політичний і культурний вплив на Францію. На його думку, не потрібно було створювати нове суспільство замість старого, а слід пристосувати його до нового часу, врівноваживши прагнення кожної окремої людини з потребами суспільства в

цілому. Фактично, своїми дослідженнями релігійних вірувань, причин самогубства людей, недоліків тогочасної держави та права Е. Дюркгейм поставив діагноз «хвороб» суспільства, до якого сам же й належав. Макс Вебер був настільки різноплановим ученим, що складно механічно віднести його чи то до соціологів, чи то до економістів. У теоретичній економіці М. Вебера цікавила проблема походження власності й природа прибутку. На його думку, прагнення людей до прибутку є наслідком виняткової людської риси постійно накопичувати зверх того, що людині потрібно для особистого споживання. Витоки такого потягу до накопичення М. Вебер шукав навіть в економічній етиці провідних світових релігій. Досліджуючи політичні засади суспільства, М. Вебер дійшов висновку, що існує чіткий узаконювальний принцип владних повноважень, від якого й залежать форми права й форми управління. Серйозною небезпекою для суспільної гармонії М. Вебер вважав бюрократію, яку потрібно постійно тримати під політичним контролем. Значний інтерес для вченого становив феномен лідерства; М. Вебер навіть розробив теорію «демократії змагального лідерства».

3. Технічний прогрес.

XX ст. стало добою науково-технічного прогресу, під впливом якого відбулися грандіозні зміни як у докiллi й у технічному забезпеченні людства, так і у світосприйнятті людей. Індустріальна цивілізація, обриси якої вимальовувалися в попередньому столітті, тепер набувала своїх довершених рис. Оскільки століття розпочалося з низки воєнних конфліктів, то не дивно, що досягнення науки та технічні винаходи знайшли широке застосування в розробці нових видів зброї. Особливо це проявилось в роки Першої світової війни: у повітря піднялися пілоти бойових літаків, на службу війні була поставлена хімія. Так, у Німеччині були винайдені бойові отруйні речовини, застосовувавши які німецьке командування в 1915 р. здійснило газову атаку проти англо-французьких військ у Фландрії. Чимало відомих винахідників дали свої імена новим видам стрілецької зброї. Зокрема, американський конструктор Максим Хайрем Стівенс створив відомий кулемет максим, бельгійський інженер Л. Наган - револьвер наган калібру 7,62 мм.

Та все ж таки поступальний розвиток техніки відбувався насамперед з урахуванням нових запитів людей у сфері зв'язку, транспорту, побуту, моди, розваг тощо. У побуті та на виробництві набули поширення речі з пластмас, зокрема й грамофонні платівки, з винайденого в СРСР і Німеччині штучного каучуку; широкого застосування наприкінці 30-х рр. набув капрон, створений в американських та німецьких лабораторіях. Окрім усього, цей матеріал відразу набув величезної популярності серед жінок.

Провідні автомобільні заводи «Форд», «Дженерал моторз», «Крайслер» (США), «Рено», «Пежо» (Франція) випускали тисячі відносно недорогих автомобілів, що були за ціною доступними людям середнього статку. Беззаперечним лідером в автомобілебудуванні були Сполучені Штати, проте й країни Західної Європи досягли вражаючих успіхів. Кількість автомобілів відображала рівень достатку суспільства, пристосованості економіки до потреб споживача. Наприклад,

у 1935 р. у Франції та Великій Британії один автомобіль припадав на кожні 20 чоловік населення.

Завдяки створенню електронних ламп стала розвиватися не лише невідома до того часу радіолокація, а й більшість людей отримали змогу регулярно прослуховувати різноманітні за жанрами радіопередачі.

20-і рр. - час зародження телебачення. Перші успішні розробки пристроїв для передання зображення на відстані, виконані англійськими фізиками, спонукали дослідників до експериментів з кольоровим зображенням. На початку 30-х рр. **Володимир Зворикін** створив у США першу телевізійну трубку, у СРСР було здійснено передавання рухливого зображення зі звуковим супроводом. Спочатку в Англії та Німеччині, а потім і у США телевізійні передачі стали транслюватися регулярно.

Важливим було те, що наукові відкриття швидко змінювали побут простих людей: з'явилися електропраски, електробритви, пральні машини, холодильники та інші пристрої, без яких з часом люди вже не могли уявити своє повсякдення.

Нові винаходи «стирали» відстані між країнами й континентами. Завдяки швидкості й комфорту швидко завоювали популярність електропоїзди. У середині 20-х рр. було прокладено першу трансатлантичну лінію телефонного зв'язку між Лондоном і Нью-Йорком, а в 1927 р. американський пілот Чарльз Ліндберг здійснив перший трансатлантичний безпосадочний авіапереліт. Через десять років радянські авіатори В. Чкалов, Г. Байдуков і О. Беляєв здійснили переліт за маршрутом Москва - Північний полюс - Ванкувер. Але найважливіше, що ці далекі перельоти, які стали можливими завдяки масовому виробництву авіаційного бензину та вдосконаленню літальних апаратів, проклали шлях пасажирським авіарейсам та освоєнню віддалених районів планети.

Однією із сенсаційних авіаційних новинок став сконструйований у 1939 р. американцем українського походження **Ігорем Сікорським** гелікоптер, що міг злітати вертикально й зависати в повітрі.

4. Основні ідеї та напрями розвитку мистецтва у першій половині ХХ ст.

Найточніше неспокійну атмосферу післявоєнного життя відображали авангардистські течії модернізму. Ще був популярним абстракціонізм, але вже наставала епоха нових стилів: супрематизму², раціоналізму³, функціоналізму⁴.

Модерністську естетику в архітектурі визначала заснована німецьким архітектором **Вальтером Гропніусом** художня школа ремесел, мистецтва й архітектури «Баухаус». У 1925 р. за його проектом було зведено будівлю з однойменною назвою, яка на наступне п'ятнадцятиріччя стала символом довершеності нового стилю - функціоналізму. З приходом до влади в Німеччині А. Гітлера традиції школи «Баухаус» були в цій країні перервані, оскільки чимало архітекторів емігрували до США.

² Течія в мистецтві початку ХХ ст. - абстрактне комбінування гео-метричних фігур або об'ємних тіл.

³ Напряму у філософії та мистецтві, що протиставляє містицизму, скептичному ставленню до можливостей людського розуму переконання у здатності людини пізнати закони розвитку природи і суспільства.

⁴ Напряму в архітектурі 20-х рр. ХХ ст. - підпорядкування архітектурних форм їхньому практичному призначенню, нехтування національною своєрідністю, уникнення надмірностей і переважання строгості ліній, зручності й комфортності приміщень.

Іншими відомими представниками функціоналізму були французький архітектор Шарль Ле Корбюзьє - майстер проектування сучасних міст, засновник органічної архітектури американець Ф. Райт.

російським художником *В. Малевичем* картина «Чорний квадрат» стала символом нового, протилежного кубізму, напряму — супрематизму. Модерністський живопис *А. Матнісса* був спробою дати нове бачення людини й природи за допомогою поєднання різних кольорів.

Латинська Америка, насамперед Мексика, стала батьківщиною регіонального «іспанського напряму» в живописі, представленого у творчості *Д. Сікейроса*, *Д. Рівери*, *Х. Ороско*.

Одним із найвидатніших і водночас найскандальніших митців світового рівня був іспанський художник-сюрреаліст *Сальвадор Далі*. Багатоликість і непередбачуваність С. Далі була, за його зізнанням, породжена тим, що при народженні йому було дано ім'я померлого три роки до того семимісячного його старшого брата. Лише в 60-х рр., написавши «Портрет мого померлого брата», художник позбувся марева присутності поруч з собою «двійника», якого він ніколи не бачив... Сюрреаліст С. Далі увібрав у себе філософію А. Бергсона, З. Фрейда, що спричинилося неповторністю його власного світосприйняття та його картин.

Натхненницею його творчості як художника, кінорежисера, поета й прозаїка впродовж всього життя була дружина Гала Елюар (Галина Дьякова), з якою він побрався у 1929 р.

Славу С. Далі в 30-х рр. принесли картини антивоєнного й антифашистського спрямування «Передчуття громадянської війни», «Осінній канібалізм», «Загадка Гітлера».

5. Театр, кіно.

Незважаючи на появу кіно, театр залишався важливим елементом світової культури. Після війни театри будувалися на найпривабливіших вулицях Парижа, Лондона й Берліна. Їх будівлі природно поєднували модерну вишуканість із заспокійливою розкішшю з її єгипетськими і грецькими мотивами, мармуровими колонами, фонтанами і статуями. Усе це мало навіювати романтичні настрої та приносити насолоду не лише від перегляду вистав, а й від самої події відвідання театру.

Справжній бум театрального будівництва спостерігався в Сполучених Штатах, де споруджувалися театри на 1 100, 4 804 місць.

Один із найбільших театрів з'явився в 1919 р. у Парижі й надовго став міжнародним театральним стандартом: зал на 5 000 місць для глядачів, оркестр у складі 80 музик. У Німеччині в 1920 р. урочисто відкрився величний театр Шпортпалас.

За рівнем осмислення театального мистецтва й пошуками нових форм неофіційною світовою театальною «столицею» залишалася Європа. Особливо значний внесок в теорію театру зробив німецький драматург *Берггольд Брехт*. Його авангардистський «епічний театр» протистояв традиційному й базувався не на розповіді про події, а на їхньому втіленні на сцені, не на перевтіленні актора в сценічний образ, а на демонстрації образу.

Кіно. Перше, «німе», кіно з'явилося наприкінці XIX ст. і переважно демонструвалося на ярмаркових балаганах. Воно стало важливою ланкою в ланцюгу винаходів, епохальною подією у світовому мистецтві, змінило підприємницьку культуру Європи й Північної Америки. Кіно швидко оволоділо умами й серцями людства.

Напередодні Першої світової війни з'явилися перші художні фільми з величезними декораціями і тисячами учасників, які замість звичних 15-16 хвилин тривали годину, а то й більше. Першими тут були італійці, але вже під час війни американський режисер *Девід Уорк Гриффінг*, застосувавши паралельний монтаж зйомки однієї сцени відразу кількома камерами з різних точок, створив два видатні фільми - «Народження нації» та «Нетерпимість». І хоча перший з них через пропаганду расизму був невдовзі в багатьох штатах заборонений, він засвідчив, що кіно - не просто розвага, а могутня політична й моральна сила. Культовою постаттю «німого» кіно впродовж багатьох років залишався неперевершений *Чарлі Чаплін* - комік, трагик і філософ в одній особі. Шаленою популярністю користувалися також Мері Пікфорд та Дуглас Файрбенкс.

Беззаперечним лідером в кіноіндустрії стали Сполучені Штати. Кіно, як і кожен винахід, відразу стало предметом бізнесу. Але цей бізнес не був схожим на інші. Незвичність кінобізнесу крилася в самій природі кіно. Якщо Томас Едісон міг заробляти мільйони доларів на виробництві одних і тих самих електролампочок та фонографів, кіноіндустрія щоразу продукувала товар в єдиному числі. Традиційне заробітчанство на продажу патентів і ліцензій на товар тут було неможливим. Адже неможливо було запатентувати кожен метр кіноплівки чи кожну сцену на кіноекрані. Крім того, «продукт відразу «застарівав» - уже наступного дня після відвідання кінотеатру глядачі потребували нових фільмів.

Популярність кіно, а відповідно й прибутки його виробників, постійно зростали. Щоб мати змогу знімати фільми цілий рік, американська кіноіндустрія перебралася зі Східного узбережжя до сонячного Голлівуду, що в штаті Каліфорнія. 30-40-і рр. стали «золотим віком» Голлівуду. Найкрупніші студії, як-то «Юніверсал Пікчерс» та «Ворнер Бразерз», в умовах, коли в роки Першої світової війни європейцям було не до зйомок фільмів, посіли майже монопольні позиції на кіноринку.

Проте справжній кінобум стався тоді, коли вихід на кіноекрани в 1927 р. першого звукового фільму «Співак джазу» поклав край епосі «Великого німого». «Розмовне» кіно поступово витіснило свого «німого» попередника, а разом з тим і багатьох акторів, адже тепер більше важили не міміка й жести, а мова актора, його хист «сказати, нічого не промовивши». З великих лише Чарлі Чаплін продовжував знімати «німі» фільми, проте навіть його геній вже не міг заманити тисячі людей на ці кінострічки.

30-і рр. - це час, коли невід'ємною складовою фільмів стала музика. У музичних фільмах - мюзиклах - використовувалися пересувні камери, різноманітні ефекти і кордебалет. З'явилися кінокомедії, які відразу завоювали серця простих людей, адже в цих фільмах часто безтурботні, веселі герої брали гору над надто серйозними. Навіть в епоху «Великої депресії» митці кіно намагалися обходити теми безробіття, страждань людей, щоб не затьмарювати їм і без того непросте життя. Виняток становили хіба що фільми про гангстерів, головні герої яких також

були симпатичні глядачам, оскільки фільми завжди мали щасливе закінчення. Фільми жахів або вестерни, особливо після виходу на екрани стрічки про кровожерливого графа Дра- кулу, також завоювали величезну популярність.

Такі «зірки» Голлівуду 30-х рр., як Кларк Гейбл, Вів'єн Лі, Гері Купер та інші стали ніби магнітами, що притягували режисерів, меценатів і, що найголовніше, мільйони глядачів. Завдяки неперевершеній грі К. Гейбла і В. Лі «Віднесені вітром» (1939) став найзнаменитішим фільмом Голлівуду про кохання.

Головними творцями успіху американського кіно були все ж не актори, а режисери, які добирали для своїх фільмів сценаристів і «зірок». Стрімкого розвитку набув також розвиток технічних засобів кіно. Наприклад, для фільму «Втрачений світ» (1925) було виготовлено 49 рухомих металевих динозаврів. Актори попередньо фотографувалися в сценах з ними так, щоб на екрані видаватися набагато меншими за тварин. Цей метод було вдало застосовано також у фільмі «Кінг Конг» (1933) - одній із найпопулярніших кінострічок всіх часів. Попри те, що Америка була доволі розкутою країною, від самого початку в Голлівуді існувала доволі строга самоцензура, тому глядачеві пропонувалася чітка система «добропорядного» американського світогляду та пропагувалися американські цінності. Касові збори американських кінотеатрів стрімко зростали, й на середину 30-х рр. частка грошових надходжень від кіно у валовому національному продукті США була такою, як від продажу сталі та автомобілів. Поза межами США виробництво фільмів не досягло такого рівня. В Європі кіно було менш професійним й орієнтувалося на розважання національної аудиторії, але з'являлися дуже глибокі за змістом і якісні за виконанням стрічки, що переважали голлівудівські. У Великій Британії неабияким успіхом користувався створений в 1932 р. фільм режисера Олександра Кодри «Приватне життя Генріха УІІ». В Англії сформувався як режисер зі світовим ім'ям Альфред Хічкок. Славу французькому кіно принесли режисери **Жан Ренуар** - автор фільму «Правила гри», що постійно входить до десятки кращих фільмів світового кіно, Жульєн Дювів'єн, Марсель Карне, актор **Жан Габен**. У Радянському Союзі творили **Олександр Довженко** («Звенигора», «Арсенал», «Земля», «Щорс»), **Сергій Ейзенштейн** («Панцирник "Потьомкін"», «Жовтень», «Олександр Невський»), брати **Васильєви** («Ча- паєв»), Дзига Вертов («Шоста частина світу», «Симфонія Донбасу»). «Зірками» радянського кіно 30-х рр. були **Л. Орлова**, М. Ладиніна, М. Черкасов, Б. Чирков та ін. У Німеччині помітним явищем кіно були режисери **Фріц Ланг** («М», або «Вбивця», «Нібелунги»), Ф. Мурнау («Остання людина»), П. Лені («Кабінет воскових фігур») та ін.

На італійському кінематографі в період диктатури Б. Мус- соліні позначався вплив фашистської пропаганди, яка використовувала кіно як засіб ідеологічного тиску на населення. Проте вже у другій половині 30-х рр. тут з'явилися фільми В. Де Сіка та Л. Вісконті, в яких з позицій «нового реалізму» відображалася достовірна картина життя.

6. Олімпійський рух.

Після відновлення в 1896 р. проведення Олімпійських ігор (Афіни) до початку Першої світової війни було проведено п'ять олімпійських турнірів. Після V Олімпіади в Стокгольмі (1912) VI літні Олімпійські ігри було призначено на 1916 р.

в Берліні. Проте, природно, війна та повоєнний розбрат перешкодили олімпійському руху й чекати довелося аж до 1924 р., коли у Франції відбулася VIII літня Олімпіада та I зимові Олімпійські ігри. Окрім того, що ці планетарні спортивні змагання виявляли кращих атлетів світу, вони сприяли налагодженню відносин між народами.

СРСР до 1952 р. не брав участі в Олімпійських іграх. Така самоізоляція лише шкодила розвитку спорту, й тому в 20-30-х рр. під керівництвом Червоного спортивного Інтернаціоналу проводилися альтернативні Міжнародні робітничі олімпіади.

Олімпійські ігри міжвоєнного періоду

1924 р. - Франція

viii літні Олімпійські ігри - Париж

i зимові Олімпійські ігри - Шамон

1928 р Нідерланди

ix літні Олімпійські ігри - Амстердам

ii зимові Олімпійські ігри - Сент- Моріц

1932 р. - США

x літні Олімпійські ігри - Лос- Анджелес

iii зимові Олімпійські ігри - Лейк- Плесид

1936 р. - Німеччина

Німецькі спортсмени-пере- хі літні Олімпійські ігри - Берлін можці у нацистському вітан- IV зимові Олімпійські ігри - Гарміш- ні. Олімпійські ігри 1936 р. Паркенкірхен

Проте в Олімпійських іграх у 1924 - 1936 рр. у складі команд Польщі, Румунії, Чехо-Словаччини, Латвії, США та Канади брали участі, й українські спортсмени, насамперед із Галичини, Буковини і Закарпаття. Першим українцем-призером Олімпійських ігор став львів'янин кіннотник *Адам Круликевич*, який на іграх VIII Олімпіади в Парижі виборов бронзову медаль у подоланні перешкод. У 1928 р. на олімпійському турнірі в Амстердамі та через чотири роки в Лос-Анджелесі його успіх повторив львівський шабліст Тадей Фрідріх.

Окреме місце в історії олімпійського руху належить Олімпійським іграм 1936 р. в Німеччині. Режим А. Гітлера прагнув використати їх для потужної пропагандистської кампанії, спрямованої на те, щоб довести переваги нацизму як ідеології й суспільного устрою.

7. Відмінності в розвитку культури у демократичних і тоталітарних державах.

У демократичних державах культура, як і політичне та економічне життя, розвивалася як вияв індивідуальної свободи людини у творчості. Жодна країна, в конституції якої були закріплені демократичні права та свободи людини, не мала наміру й не могла вказувати діячам культури, що і як вони мають творити. Звідси — різноманітність художніх стилів, напрямів, течій, шкіл, творчі дискусії та, урешті-решт, яскраві, часто дуже суперечливі, особистості й такі ж яскраві й суперечливі їхні твори.

У тоталітарних державах культура була зведена до рівня однієї з деталей партійно-пропагандистської машини. Просякнута вигадками і міфами, вона мала формувати в людей вигідні тоталітарним режимам стереотипи і смаки, готовність

вмерти відповідно за комунізм, нацизм чи фашизм. Кожна творча особистість неодмінно перебувала під пильним оком правлячої партії. Під наглядом партійних органів і служб безпеки створювалися численні «творчі спілки», які об'єднували письменників, художників, архітекторів, музикантів.

«Справжніми» митцями вважалися лише ті, хто мав членський квиток однієї з таких спілок. їх щедро нагороджували, їхні твори друкувалися багатомільйонними накладками, влаштовувалися персональні виставки тощо.

У СРСР твори, в яких автори не уславляли В. Леніна, І. Сталіна, комуністичну партію, відправлялися на «спеціальне зберігання» або до «особливих фондів». У 30-х рр. контроль з боку партійних органів над наукою і культурою значно посилювався, розпочалося створення державних центрів «планування» з одночасним навішуванням ярликів і звинуваченнями в «непартійності» й «буржуазності».

У Німеччині А. Гітлер наказав знищувати спадщину «дегенеративного мистецтва», під яким він розумів все краще, що було створено в попередній ліберальний період німецької історії. «Неправильні» книги і твори мистецтва нацисти спалювали. Імперська палата культури, імперські палати літератури, образотворчих мистецтв, кінопалата та інші нацистські спілки перебували під наглядом міністра пропаганди і народної освіти Йозефа Геббельса й повинні були контролювати нацистську спрямованість культури.

В Італії Б. Муссоліні, який інколи виконував на скрипці твори Вагнера, вважав себе неперевершеним знавцем наук та мистецтва, особисто давав вказівки діячам культури, визначав, хто з них заслуговує на підтримку, а хто, навпаки, має бути покараний за небажання чи недостатню активність у прославленні «великого дуче» і «величчя фашизму». Він вимагав від них проводити у своїх творах нерозривний зв'язок від Великого Риму доби Цезаря до фашистської Італії Б. Муссоліні. Повсюди в Італії творилося «нове мистецтво фашистської ери» в офіційному «лікторському стилі».

Будь-яка «нейтральність» у творчості розцінювалася тоталітарними режимами як підривна діяльність, спрямована на повалення існуючої влади. Більшовицьке гасло «Хто не з нами, той проти нас!» втілювалося в життя й в СРСР, й у Німеччині, і в Італії. Відмінність між нацизмом, фашизмом і комунізмом у сфері культури полягала в тому, що нацисти і фашисти були спрямовані в минуле, де «все *було* краще», а комуністи - в майбутнє, де «все *буде* краще». Фашизм і нацизм намагалися засобами культури створити Нове Середньовіччя, утверджували культ героїзму і войовничості. Невипадково кумиром А. Гітлера був Фрідріх Барбаросса, а Б. Муссоліні - Наполеон Бонапарт. Миролюбність і прагнення до спокійного заможного життя, позбавленого переживань, героїзму й жертвності відкидалися. Натомість насаджувалося свідоме прагнення до смерті, але смерті неодмінно героїчної, а не від безвиході, як в романах Ф. Кафки.

А. Гітлер, Б. Муссоліні, й особливо І. Сталін, приділяли значну увагу кіно, цілком слушно вбачаючи в ньому ефективний засіб пропаганди. Серед улюблених кінострічок І. Сталіна були «Чапаєв» та дилогія про В. Леніна. Перша утверджувала в суспільній свідомості більшовицьке тлумачення громадянської війни в Росії, а друга - вигідний І. Сталіну сюжет подій жовтня 1917 р., в якому І. Сталіну відводилася головна роль, якої він насправді не відігравав.

Однією з найталановитіших за всю історію кінематографу жінок-режисерів була німкеня *Лені Ріфеншталь*, слава до якої прийшла в 1934 р. після документального фільму про А. Гітлера «Тріумф волі». Через чотири роки на кіноекрани вийшла кінострічка про берлінську Олімпіаду «Олімпія», за яку режисер отримала «Кубок Муссоліні» - приз Венеціанського кінофестивалю. Проте в подальшому її доля склалася драматично, адже п'ять років вона завжди ототожнювалася з нацизмом й А. Гітлером, з яким Л. Ріфеншталь була в дружніх стосунках. Бойкот її фільмів, арешти, тюремні ув'язнення й, урешті-решт, забуття - таку високу ціну було заплачено за співпрацю з нацистським режимом.

В архітектурі Італії, Німеччини та СРСР віддавалася перевага величезним помпезним будівлям, що повинні були підкреслювати могутність і вічність режиму. На місці чудових середньовічних будівель Б. Муссоліні наказував зводити «палаці фашизму», мав намір спорудити монумент Голіафу з його, дуче, обличчям. У запровадженому А. Гітлером «стилі фюрера» було відновлено палац Барлов у Мюнхені, «Народний дім», райхсканцелярію в Берліні.

У Москві за наказом Сталіна було підірвано храм Христа-Спасителя й на його місці збудовано «Будинок рад», у Києві - знищено Михайлівський та Успенський собори. На місці висаджених в повітря вибухівкою давніх храмів радянська влада за типовими проектами споруджувала партійні та державні будівлі, які навіть їхні творці не наважувалися назвати архітектурними витворами.

Література

1. Полянський П.Б. Всесвітня історія 10 клас. – К.: Генеза, 2010
2. Щупак І.Я., Морозова Л.В. Всесвітня історія 10 клас. – К.: Прем'єр, 2010

Тема 10. Друга Світова війна

Самостійна робота

2 години

Заняття № 32: Формування Антигітлерівської коаліції. Ленд-ліз. Окупаційний режим у поневолених країнах. Рух Опору.

План

1. Формування Антигітлерівської коаліції. Ленд-ліз
2. Окупаційний режим у поневолених країнах. Рух Опору.

1. Формування Антигітлерівської коаліції. Ленд-ліз

Рух солідарності з Радянським Союзом. Антифашистські сили в усьому світі, незважаючи на різну політичну орієнтацію, підтримали боротьбу народів СРСР проти нацистської Німеччини та її союзників. Розгорнувся рух солідарності з Радянським Союзом. Характерним був виступ прем'єр-міністра Великої Британії У. Черчилля по англійському радіо 22 червня 1941 р., коли він заявив: «Ніхто не був більш завзятим супротивником комунізму, ніж я... Але зараз усе це відступає на другий план перед лицем подій, що розгортаються. Небезпека, що загрожує нам і Сполученим Штатам, так само, як справа кожного росіянина, який бореться за свій дім, - де справа вільних людей і вільних народів у всіх частинах земної кулі».

23 червня 1941 р. з аналогічною заявою виступив уряд США. У документі поряд з осудом принципів і доктрин комунізму підкреслювалося, що «будь-яка боротьба з фашизмом буде служити на користь нашій власній обороні і безпеці». Лідери Великої Британії та США заявили про готовність своїх країн надавати СРСР усю можливу допомогу в протистоянні німецькій агресії.

Початок формування антигітлерівської коаліції.

Напад Німеччини на СРСР поклав початок формуванню антигітлерівської коаліції.

З перших годин нападу фашистської Німеччини на СРСР стало зрозумілим, що розрахунки А. Гітлера на міжнародну ізоляцію СРСР зазнали краху. У день початку агресії В. Черчилль заявив: «Кожний, хто воює проти А. Гітлера,— друг Англії, кожен, хто воює на його боці,— ворог Англії». 22 червня 1941 р. у зверненні до нації англійський прем'єр заявив, що Велика Британія надасть «Росії і російському народові всю допомогу, яку тільки зможе». Про свою підтримку СРСР заявив і президент США Ф. Рузвельт. Таким чином, з початком радянсько-німецької війни почала формуватися Антигітлерівська коаліція.

12 липня 1941 р. було підписано англо-радянську угоду про спільну боротьбу проти Німеччини. Першою спільною акцією СРСР і Великої Британії стала окупація Ірану з метою не допустити зближення його з Німеччиною.

14 серпні 1941 р., після зустрічі Ф. Рузвельта та В. Черчилля, з'явився документ

під назвою Атлантична хартія, який підвів під майбутню коаліцію ідеологічне підґрунтя. До цієї Хартії у грудні 1941 р. приєднався і Радянський Союз. Це був перший документ, у якому були сформульовані цілі США і Великої Британії у війні й загальні положення післявоєнного устрою світу. За умовами документа США і Англія зобов'язувалися не прагнути територіальних або інших придбань, поважати право всіх народів на самостійний вибір форми правління, а також відновлення суверенних прав тих народів, які були позбавлені їх насильницьким шляхом. Вони зобов'язувалися після завершення Другої світової війни забезпечити рівний доступ усіх країн до торгівлі та світових сировинних джерел, домагатися рівноправного співробітництва між усіма країнами з метою забезпечення високого рівня життя, економічного розвитку, тобто такого становища, за якого народи всіх держав могли б жити без страху, ризику і злиднів. Атлантична хартія закликала всі держави відмовитися від застосування сили та зброї.

Атлантична хартія висунула такі завдання: знищення нацистської тиранії, роззброєння агресора, загальне роззброєння світу.

1 жовтня 1941 р. у Москві між СРСР, США та Великою Британією було підписано трьохсторонню угоду про допомогу Радянському Союзу зброєю і продовольством. Поставки — 400 танків, 500 літаків щомісяця, а також стратегічна сировина — розпочалися одразу. США надали безвідсотковий кредит у розмірі 1 млрд доларів (листопад 1941 р.). У грудні 1941 р. на СРСР було поширено дію законодавства про ленд-ліз. Перша військова техніка (особливо танки) з'явилася на радянсько-німецькому фронті під час битви під Москвою. Допомога союзників здійснювалася переважно північними морськими конвоями (до Мурманська та Архангельська) під охороною британських військово-морських сил, а також через Іран і Далекий Схід. Незважаючи на значні втрати від дій німецьких підводних човнів і літаків, із жовтня 1941 р. по червень 1942 р. СРСР одержав 3 тис. літаків, 4 тис. танків, 20 тис. одиниць різноманітних транспортних засобів. Загалом СРСР отримав 4 % (за іншими джерелами 7 – 11 %) зброї і обладнання від обсягу власного виробництва. У цілому СРСР належала третина поставок США по ленд-лізу (10,8 млрд дол. із 30,3 млрд). Крім США воєнну продукцію до СРСР направляла Велика Британія, Канада.

Найменування	Кількість**	У % до виробництва в СРСР***
Танки і САУ	7 [10,8—12 тис.] тис. одиниць	10,5 (12)
Літаки	14 [18,7] тис. одиниць	16,7
Артилерія	10 тис. одиниць	2
Зенітні гармати	8,2 тис. одиниць	—
Кулемети	131 тис. одиниць	—
Автомати	130 тис. одиниць	—

Автомобілі	409,5 тис. одиниць	150—200 [у 1,5—2 рази] (в СРСР вироблено 219 тис. одиниць)
Мотоцикли	36 тис. одиниць	
Трактори	8 тис. одиниць	
Паровози	1,9 тис. одиниць	22 000 [у 22 рази] (випущено 92 одиниці)

Найменування	Кількість	У % до виробництва в СРСР
Дизель-електропоїзди	66 одиниць	Не випускалося
Залізничні вагони	11 тис. одиниць	—
Рейки	685,7 тис. одиниць	56
Торпедні катери	197 одиниць	22
Вантажні судна	90 одиниць	
Інші кораблі і судна (загалом)	(596 одиниць)	
Металоріжучі станки	44 тис. одиниць	25
Приціли для бомбардувальників		96
Порох		300 [у 3 рази]
Вибухівка	900 тис. тонн	53
Телефонні апарати	330 тис. одиниць	
Телефонний провід	2 млн км	1500 [у 15 разів]
Радіостанції	5 тис. одиниць	
Радари	2 тис. одиниць	
Шкіра	49 тис. тонн	
Взуття	18 млн пар	
Шини	4 млн одиниць	
Сталь	2680 тис. тонн	
Алюміній	170 [328] тис. тонн	
Мідь	240 [537] тис. тонн	
Олово	29,4 тис. тонн	
Бензин		50
Продовольство і промислові товари	4,62 млн тонн	

Ленд-ліз (англ. - давати в борг, - здавати в оренду) - система передачі Сполученими Штатами Америки і Великою Британією в борг чи в оренду за оплату озброєння, боеприпасів, продовольства тощо країнам антифашистської коаліції в період Другої світової війни.

1 січня 1942 р. у Вашингтоні 26 держав, у тому числі СРСР, США і Велика Британія, підписали Декларацію Об'єднаних Націй, яка укладалася на

принципах і завданнях Атлантичної хартії. Вони зобов'язалися використовувати свої ресурси для боротьби проти агресорів, співробітничати у війні та не укладати сепаратного миру.

Важливими дипломатичними документами, що зміцнили антигітлерівську коаліцію, стали двосторонні угоди СРСР із Великою Британією та США.

26 травня 1942 р. був підписаний радянсько-британський договір «**Про союз у війні проти гітлерівської Німеччини та її союзників у Європі і про співробітництво після війни**», а **11 червня 1942 р.** - радянсько-американська угода «**Про принципи, що застосовуються до взаємної допомоги у веденні війни проти агресії**».

У Декларації зазначалося, що повна перемога над нацизмом є запорукою захисту життя, свободи і незалежності всіх народів.

На умовах створення Антигітлерівської коаліції радянське керівництво визнало емігрантські уряди Польщі, Чехословаччини, Франції.

26 травня 1942 р. в Лондоні між СРСР і Великою Британією було підписано договір про союз у війні проти гітлерівської Німеччини та її сателітів в Європі. Договір передбачав співробітництво і надання взаємної допомоги після війни. У Вашингтоні відбулися радянсько-американські переговори, які завершилися підписанням 11 червня 1942 р. угоди про взаємодопомогу у веденні війни проти агресорів. Обидві сторони зобов'язалися постачати одна одній оборонні матеріали, інформацію, розвивати торгівлю та здійснювати економічне співробітництво. Ці дві угоди завершили формування Антигітлерівської коаліції.

Війна виявила збіг корінних національних інтересів держав, яким загрожували німецький фашизм і японський мілітаризм. В інтересах збереження своїх країн американський, англійський та радянський уряди змушені були піти на співробітництво, відкинувши ідеологічні розбіжності. Антигітлерівська коаліція держав стала і коаліцією народів, що сприяло її міцності.

Найголовнішим у взаємовідносинах між СРСР, США та Великою Британією із самого початку стала проблема відкриття Другого фронту в Європі, яке спочатку планувалося здійснити в 1942 році.

Антигітлерівська коаліція, незважаючи на притаманні їй протиріччя, стала воєнно-політичним союзом, який на протигагу фашистському блоку, досяг високого ступеня об'єднання зусиль, спрямованих на розгром агресора. Найважливіші спільні рішення приймалися на конференціях голів урядів СРСР, США, Англії у Тегерані (1943 р.), Ялті та Потсдамі (1945 р.). Союзники також здійснювали і координацію спільних воєнних зусиль, особливо в 1944-1945 рр. Велике значення мала взаємодія в економічній сфері, що дало можливість мобілізувати потенціал країн для розгрому ворога.

* В обмін по системі ленд-ліз СРСР поставив до США 300 тис. тонн хромової, 32 тис. тонн марганцевої руди, 175 унцій платини, передав технологію виробництва морозостійких шин тощо.

** У дужках за іншими джерелами.

*** Загалом СРСР отримав 4 % зброї та обладнання від загального обсягу власного виробництва (5 % від ВВП). За іншими джерелами 7—11 %.

2. Окупаційний режим у поневолених країнах. Рух Опору.

Окупація країнами-агресорами значних територій в Європі, Азії, Африці супроводжувалась встановленням «нового порядку», основним змістом якого було забезпечення панування загарбників. Цей порядок базувався на нещадному терорі й насильстві.

Окуповані країни Європи та Азії зазнали значних територіальних змін. На карті світу з'явилися нові держави: Словаччина (1939 р.), Хорватія (1941 р.), Бірма (1944 р.), Індонезія (1945 р.). Але ці держави дискредитували себе співробітництвом з агресорами.

Такі держави, як Австрія, Чехословаччина, Польща, Югославія, Люксембург, Греція були ліквідовані. У Данії, Норвегії, Бельгії, Голландії, Франції до влади прийшли профашистські (колабораціоністські) уряди.

Колабораціонізм — співробітництво з окупаційною владою урядів, окремих осіб, країн, захоплених фашистською Німеччиною в період Другої світової війни.

Окупаційна політика на території загарбаної Східної Європи та СРСР проводилася згідно з планом «Ост».

Окуповані радянські території були розділені на три частини. Тилові райони німецьких груп армій було передано під управління воєнного командування, а інші підпорядковано «східному міністерству» на чолі і Л. Розенбергом і поділено на два рейхскомісаріати — «Остланд» (Прибалтика і більша частина Білорусії) та «Україна». Західноукраїнські землі були приєднані до польського генерал-губернаторства.

Нацисти прагнули створити на завойованих територіях «життєвий простір для німецької нації». Місцеве населення мало бути перетворене по суті на рабів, інтелігенція знищувалась. На окуповані території планувалося переселити близько 10 млн німців. Серед місцевого населення передбачалося залишити близько 14 млн осіб, решта підлягала знищенню. Одна з перших колоній німецьких переселенців була створена в районі Вінниці.

Головними засобами, якими фашисти користувалися під час утвердження свого панування, було нацькування одних націй на інші під фізичне винищення. Такі народи, як цигани та євреї, підлягали повному знищенню.

З окупованих територій до Німеччини вивозилося продовольство і сировина, інші матеріальні цінності. Населення окупованих територій спочатку взагалі не отримувало платні за свою працю, згодом влада стала наділяти їх мізерними пайками. У жахливих умовах перебували 5,5 млн радянських військовополонених, 3,5 млн з них загинуло. За період 1941 – 1944 рр. з ворожого полону втекло 450 тис. радянських солдатів і офіцерів, хоча значна їх частина була схоплена, а ті, кому пощастило втекти, стали до лав руху Опору у різних країнах Європи. Жодна армія світу не знала таких масштабів втеч з полону.

Для використання у Німеччині дешевої робочої сили проводилися депортації працездатного населення. Близько 4,9 млн мешканців окупованих областей СРСР

опинилися на чужині в тяжких умовах життя (остарбайтери), з яких 1,4 млн загинуло в неволі. Усього жертвами окупації стали 10 млн осіб (3180 тис. осіб в Україні, 1360 тис. осіб у Білорусії). Економіка окупованих країн стала додатком воєнної машини Німеччини.

Важливим елементом у насадженні «нового порядку» були концентраційні табори, до яких відправляли всіх невдоволених і тих, кого нацисти вважали небезпечними для свого режиму. На території Сиропи налічувалося близько 30 концтаборів. Найбільші з них — **Дахау, Бухенвальд, Майданек, Освенцім**. Це були справжні фабрики смерті, де загинули мільйони людей з різних країн.

Окупаційна політика Японії за формою була дещо іншою, але; суть залишалася такою. Агресивні устремління прикривалися гаслами: «Створення процвітаючої Азії», «Звільнення Азії від білих колонізаторів». До утворюваних окупаційних адміністрацій намагалися залучити лідерів національно-визвольних рухів поневолених народів.

Така політика давала можливість здійснити загарбання колоніальних володінь європейських держав без значного опору місцевого населення. Але вже перші місяці японської окупації довели, що відбулась лише зміна колонізаторів. Японія безсоромно грабувала загарбані території.

Після запровадження «нових порядків» поневолені народи Європи й Азії стали на боротьбу проти ворога.

Голокост.

Антисемітська політика, яку проводили нацисти після приходу до влади в Німеччині в 1933 р., на початку Другої світової війни набула ще більш жахливого вигляду. Почалося планомірне і систематичне знищення єврейського населення Європи. Цей процес отримав назву «Голокост» (у перекладі з давньогрецької «усеспалення»). За роки Голокосту загинуло 6 млн євреїв (в Україні — 1,4 млн). Це складало близько 63 % європейського і 36 % світового єврейства. Не існує єдиної точки зору щодо періодизації Голокосту. Одні дослідники! вказують, що період систематичного масового знищення тривав протягом 1933—1945 рр., інші — в 1941—1945 рр.

Відразу після загарбання Польщі, де проживала одна з найбільших єврейських громад, усе єврейське населення було переселене)

У спеціально створені гетто (відокремлені від зовнішнього світу посилення з мінімальними умовами життя), а їх власність конфіскована. (Створення гетто переслідувало лише одну мету — подальше повне нищення їх мешканців.

З нападом на СРСР нацисти приступили до «остаточного вирішенні єврейського питання». Спочатку повному винищенню підлягали євреї, що проживали на території СРСР, а згодом і всієї Європи (близько 11,5 млн осіб).

У слід наступаючої німецької армії рухалися спеціально створені чотири айнзацгрупи (дві з них, «С» і «Б», діяли в Україні), які мали ипищувати «ворожі елементи», особливо євреїв. Уже перші місяці ніііні позначилися масовими знищеннями євреїв у Литві, Білорусії, Україні. Символом цього процесу стала трагедія у Бабиному Яру (!!!) — 30 вересня 1941 р.). Але методи масових вбивств, які використовували айнзацгрупи, нацистами були визнані неефективними для «остаточного вирішення єврейського питання». Айнзацгрупами було знищено

близько 750 тис. євреїв. У січні 1942 р. нацистське керівництво прийняло рішення про створення на території Польщі І мости таборів смерті, обладнаних газовими камерами і крематоріями (Треблінка, Собібур, Майданек, Освенцім та ін.).

У таборах смерті не було бараків для ув'язнених, які існували її концентраційних таборах. Ув'язнених, які прибували на залізничні станції, під приводом приведення себе в порядок направляли в душові. Потім у душові подавався отруйний газ «Циклон В» — і через 5 хвилин 2 тис. осіб ставали мертвими. Найбільш відпрацьована технологія нищення була в таборі Освенцім, де за добу знищувалося 12 тис. осіб. У таких таборах за роки їх існування загинуло 2,5 млн євреїв.

Створення таборів смерті супроводжувалося масовим знищенням населення гетто. На території СРСР протягом 1941—1942 рр. було ліквідовано майже всі гетто, а їх населення відправлено до таборів смерті або знищено на місці.

Така політика нацистів не могла не викликати опір з боку єврейського населення. Він був як пасивним (духовний опір, утеча тощо), так і збройним. Перше збройне повстання сталося у Вільнюському гетто. Згодом повстання відбулося у гетто Мінська, Каунаса, Тудіно, Мізачіва, Кременця, Луцька, Бродів, Львова тощо. Найбільше повстання відбулося у Варшавському гетто (квітень—червень 1943 р.). Лише через три місяці нерівної боротьби воно було придушене, у результаті чого гинуло і було відправлено до таборів смерті 76 тис. осіб.

Близько 25 тис. євреїв брало участь у партизанському русі на території СРСР, 5 тис. — Франції, 3 тис. — Югославії, 2 тис. — Греції та ін.

Рух Опору.

Окупаційна політика Німеччини та Японії призвела до розгортання руху Опору. Він виник на території всіх окупованих країн, але розмах його був різним. На чолі руху Опору стали соціалістичні, І комуністичні, радикальні й націоналістичні партії.

У результаті перемог на фронтах військ Антигітлерівської коаліції і значно посилюється рух Опору проти окупантів у країнах Європи. У багатьох з них створювалися партизанські загони, підпільні організації. Рух Опору об'єднував усіх, хто був не байдужий до долі своєї батьківщини. Але були й такі, що йшли на співробітництво з окупантами, стаючи колабораціоністами.

У Франції з фашистською окупацією і колабораціоністським урядом маршала Петена боролися партизанські загони та підпільні групи, очолювані комуністами і соціалістами. Створена Ш. де Голлем організація «Вільна Франція» в 1942—1943 рр. встановила контроль над африканськими колоніями Франції. У листопаді 1942 р. французьке підпілля уклало з Ш. де Голлем угоду про спільні дії. У травні наступного року була створена Національна рада Опору, що об'єднала всі сили, які боролись з окупантами. У червні був утворений Французький комітет національного визволення, який оголосив себе урядом на чолі з Ш. де Голлем.

Значного розмаху набув народно-визвольний рух в Югославії. Із 1941 р. тут велись активні партизанські дії проти фашистів. Партизанський рух в Югославії був представлений загонами емігрантського уряду — четники (командувач Д. Михайлович) і Народно-визвольною армією Югославії (НВАЮ) під керівництвом комуністів на чолі з Й. Броз Тіто. У 1943 р. було створено уряд нової Югославії —

Національний комітет визволення Югославії на чолі з Й. Броз Тіто, на засіданні Антифашистського віче народного визволення Югославії, який був визнаний країнами-союзниками Антигітлерівської коаліції; Партизанські армії формувалися також в Албанії, Греції та Болгарії. Значну роль у цьому процесі відігравали комуністи.

У Польщі емігрантський уряд та його представництво (делегатура): керували боротьбою загонів Армії Крайової. Комуністи на противагу їм створили Гвардію Людову.

Посилювались антифашистські настрої і в Німеччині. Група офіцерів та урядових чиновників здійснила спробу державного заколоту з метою знищення фашистського режиму та припинення війни. **20 липня 1944 р. полковник Штауффенберг** залишив портфель з бомбою уповільненої дії у приміщенні, де знаходився А. Гітлер.

Бомба вибухнула, однак фюрер залишився живий. Виступ заколотників було жорстоко придушено.

У 1944 р. в ряді європейських країн відбулись антифашистські новстання. Поразкою завершилось повстання, розпочате 1 серпня у Варшаві Армією Крайова (командуючий генерал Т. Бур-Комаровський). 29 серпня почалось Словацьке національне повстання за участю партизанів та словацької армії. Ціною великих зусиль гітлерівцям вдалося його придушити.

У СРСР боротьба народних месників досягла особливо великого розмаху. Її очолив Центральний штаб партизанського руху. Основною базою партизанів була Білорусія. Тут знаходилися найбільші з'єднання і великі партизанські райони. В Україні центр партизанського руху був зосереджений у північних районах. Існував потрібний зв'язок між партизанськими базами і «Великою землею», розвідки партизанам постачали зброю, спорядження, кваліфікованих військових спеціалістів. У 1942 р. радянські партизани нараховували 125 тис. осіб, у 1943 р. — 250 тис. осіб. Боротьбу з фашистами вели також загони Української повстанської армії.

Партизанська боротьба мала як військове, так і політичне значення. Широкомасштабні диверсійні операції партизанів, винищувальні рейди зробили значний внесок у перемогу над фашистами. Значні операції провели партизанські з'єднання С. Ковпака, О. Федорова, О. Сабурова, М. Наумова та ін. Усього на території СРСР діяло понад 6 тис. партизанських загонів, які знищили близько 1 млн Гітлерівців.

Найширокомасштабніші диверсії були проведені влітку 1943 р. у ході Курської битви під назвою «Рейкова війна» та у вересні 1943 р. під назвою «Концерт». Для охорони своїх комунікацій від партизанів фашисти змушені були тримати у своєму тилу значні сили. Загалом на боротьбу з рухом Опору Німеччині та її союзникам доводилося відволікати більше ніж 10 % своїх сил.

Японська окупація теж дала поштовх до розгортання руху Опору. Найбільшого розмаху він набув у Бірмі, Малайї та на Філіппінах, де діяли партизанські армії. Японські окупанти змушені були надати Бірмі формальну незалежність. У В'єтнамі та Індонезії на перших етапах війни переважали пасивні форми боротьби й лише на завершальному етапі рух Опору набув широкого

розмаху. Зрештою, лідери національно-визвольного руху проголосили незалежність цих держав.

Запитання.

1. Якими були цілі основних учасників війни?
2. У чому полягають основні відмінності між цілями війни країн Троїстого пакту і Антигітлерівської коаліції?
3. Чи не кривив душою Й. Сталін, погоджуючись із положенням Атлантичної хартії?
4. Чи вдалося побудувати мир, риси якого були окреслені в Атлантичній хартії?
5. Назвіть країни Європи, які були окуповані нацистами.
6. У якій країні Європи рух Опору набув найбільшого розвитку?
7. Що зумовлювало розкол у діяльності руху Опору?
8. Які політичні сили відіграли провідну роль у діяльності руху Опору?
9. Які країни самостійно звільнилися від нацистського поневолення?

Література

1. Великая Отечественная война 1941—1945: Словарь-справочник / Н. Г. Андроников, А. С. Галидан, М. М. Кирьян и др.; Под общ. ред. М. М. Кирьяна.— М.: Политиздат, 1988.
2. Война 1941—1945. Факты и документы. / Под ред. О. А. Ржешевского.— М., 2004.
3. Дейтон Л. Вторая мировая: ошибки, промахи, потери.— М., 2000.
4. Лиддел Гарт Б. Г. Вторая мировая война.— М., 1999.
5. От «Барбароссы» до «Терминала»: Взгляд с Запада: Перевод / Сост. Е. Я. Трояновская.— М.: Политиздат, 1989.
6. Трубайчук А. Друга світова війна. Коротка історія.— К., 1995.
7. Энциклопедия для детей. Дополнительный том. История XX века. Зарубежные страны / Гл. ред. В. А. Володин.— М.: Аванта, 2002.
8. Ширер У. Крах нацистской империи.— Смоленск, «Русич», 2003.

Тема 14: Країни Центральної та Східної Європи 1945-XXI ст.

Самостійна робота

2 години

Заняття № 44. Росія у 90-х роках ХХ ст. – на початку ХХІ століття.

План

1. Суспільно-політичний і економічний розвиток Росії 1991- поч. ХХІ ст.

1. Суспільно-політичний і економічний розвиток Росії 1991- поч. ХХІ ст.

На першому з'їзді народних депутатів РРФСР 12 червня 1990 р. було прийнято Декларацію про державний суверенітет, яка проголосила, що вся повнота влади на території Росії належить її державним органам, і Декларації говорилось про «прагнення створити демократичну правову державу».

З Декларації про державний суверенітет РРФСР

1. РРФСР є суверенна держава, створена народами, які історично об'єдналися в ній.
2. Суверенітет РРФСР — природна і необхідна умова існування державності Росії...
3. Носієм суверенітету і джерелом державної влади РФ є її багатонаціональний народ.
4. Державний суверенітет РРФСР проголошується в їм я вищої
5. мети — забезпечення кожної людини невід'ємним правом на відповідний життєвий рівень, вільний розвиток і користування рідною мовою, а кожен народ — на самовизначення в обранні ним національно-державних і національно-культурних форм.

Для забезпечення політичних, економічних і правових гарантій суверенітету РРФСР встановлюється:

— повна влада РРФСР при вирішенні всіх питань державного і суспільного життя...

— верховенство Конституції і Законів РРФСР на всій території РРФСР...

— виключне право народу на володіння, використання і розпорядження національними багатствами Росії;

— повноважне представництво РРФСР в інших союзних республіках і за кордоном...

Посада президента РРФСР була затверджена за підсумками референдуму, проведеного 17 березня 1991 р. (одночасно з всесоюзним референдумом про відновлення і збереження СРСР).

Перші вибори президента відбулись 12 червня 1991 р., на яких перемогу здобув Б. Єльцин.

В основу державної політики Росії наприкінці 1991 р. були покладені три головні фактори.

1. Демонстративний розрив з минулим (зводився до розвалу СРСР і спрощеного антикомунізму).

2. Безсумнівний особистий авторитет і престиж Б. Єльцина.

3. Розрахунок на швидкий успіх радикальних економічних реформ. Початок радикальних перетворень, а особливо скасування ст. 6 Конституції СРСР (1990 р.), дав могутній поштовх до формування багатопартійної системи, яка мала такі особливості.

— Численні партії і рухи (понад 100).

— Нестабільність партій і їх нечисленність.

— Формування партій під певного лідера.

— Суттєвий вплив націонал-патріотичних партій.

Вирішальною подією у становленні нової Росії став серпневий 1991 р. заколот у Москві. Тільки завдяки рішучим діям Б. Єльцина, який оголосив заколот злочином, і згуртованості москвичів вдалося без значних жертв подолати заколотників. Ці події зробили Б. Єльцина «першою людиною» в країні, і в умовах розпаду Союзу він зробив рішучий крок до цивілізованого «розлучення».

Ставши повністю суверенною і незалежною державою, Росія відразу взяла курс на радикальні ринкові реформи, які пов'язують з іменем прем'єр-міністра Є. Гайдара.

Мета реформ.

— Лібералізація цін, відмова від їх державного регулювання, ліквідація «економіки дефіциту», насичення прилавків товарами.

— Фінансова стабілізація, подолання інфляції шляхом скорочення державних витрат.

— Лібералізація зовнішньої торгівлі.

— Стимулювання структурної перебудови в промисловості шляхом запровадження ринкових механізмів.

— Створення стійкої національної валюти, досягнення її конвертованості.

— Приватизація промисловості, землі. Створення класу власників.

— Аграрна реформа (становлення приватного фермерства; перетворення

— колгоспів, радгоспів у господарства, здатні адаптуватися до ринкових умов;
створення кооперативів і зміцнення селянських господарств).

Наслідки реформ.

- Лібералізація цін.
- Інфляція. Зростання цін. Насиченість прилавків товарами.
- Зростання експорту (за рахунок сировини).
- Зростання зовнішньої заборгованості.
- Спад виробництва.
- Хронічна затримка з виплатою заробітної плати.
- Зростання безробіття.
- Зростання кримінальної злочинності.
- Зниження життєвого рівня значної частини населення та стрімке збагачення незначної меншості.
- Соціальне розшарування населення. Створення класу власників. Загострення соціальних протиріч.
- Приватизація значної кількості підприємств.
- Кризові явища в науці, культурі, освіті.

Проте реформаторський курс Є. Гайдара відразу виклавав опір опозиції, яку очолили Голова Верховної Ради Російської Федерації Р. Хасбулатов і віце-президент О. Руцький. Їхніми союзниками виступили націонал-натріоти, які мріяли про відродження імперії, та прокомуністичні сили.

Противники реформ згуртували навколо себе більшість депутатів Верховної Ради і вдавалися до різних заходів щодо обмеження повноважень президента.

Перше серйозне зіткнення президента й виконавчої влади із законодавчою владою відбулося на VII з'їзді народних депутатів Російської Федерації (1 — 11 грудня 1992 р.), після якого Є. Гайдар пішов у відставку. Новим головою уряду став В. Черномірдин.

Після деякого затишся політична боротьба між гілками державної влади розгорілась з новою силою. 20 березня 1993 р. Б. Єльцин у телевізійному виступі досить різко охарактеризував дії Верховної Ради і З'їзду народних депутатів Російської Федерації, які, на його думку, заважали продовженню реформ.

У відповідь на це законодавча влада терміново скликала позачерговий З'їзд народних депутатів, де розглядалося питання про усунення президента під влади. Але імпичменту не відбулось. Противники президента не набрали потрібної кількості голосів. Тоді було прийнято рішення про проведення 5 квітня 1993 р. референдуму, на який виносились питання про довіру президенту і Верховній Раді.

На референдумі більшість голосів було подано за переобрання Верховної Ради, а не президента. Отже, населення підтримало курс ринкових реформ.

Розуміючи, що протистояння між Верховною Радою і президентом може призвести до двовладдя в країні, 21 вересня 1993 р. Б. Єльцин у «Зверненні до громадян Росії» повідомив про підписання Указу «Про поетапну конституційну реформу в Російській Федерації», відповідно до якого Верховна Рада розпускалась, і

призначалися вибори до нового представницького органу влади — Федеральних Зборів.

У відповідь на це Верховна Рада РФ зібралася на термінове засідання. У свою чергу віце-президент О. Руцький кваліфікував дії Б. Єльцина як державний переворот і заявив, що приймає на себе повноваження президента.

Заклики громадськості до мирного вирішення конфлікту шляхом одночасних виборів парламенту і президента владою не були почуті. Лідери непримиримої опозиції вивели на вулиці Москви озброєних прихильників.

Для придушення опозиції Б. Єльцин віддав наказ про введення військ у Москву. Центр опозиції — будинок Верховної Ради Російської Федерації («Білий дім») був розстріляний з танків, а потім взятий штурмом. Лідерів опозиції заарештували.

Придушивши виступ опозиції, Б. Єльцин здійснив конституційну реформу.

12 грудня 1993 р. на референдумі була прийнята нова Конституція РФ і одночасно були проведені вибори до вищого представницького і законодавчого органу — Федеральних Зборів, які складаються з двох палат — Ради Федерації і Державної Думи. У виборах активну участь брали лідери опозиції і лідери ДКНС, які були амністовані. Відносну більшість місць у Федеральних Зборах посіли представники Ліберально-демократичної партії Росії (ЛДПР) на чолі з В. Жириновським, комуністи і націонал-патріоти. Демократичні сили були представлені незначною кількістю місць.

У 1995 р. відбулись чергові вибори до Державної Думи, на яких більшість голосів набрали комуністи на чолі з Г. Зюгановим, друге місце посіла ЛДПР, третє — урядовий блок «Наш дом — Россия», четверте — демократи.

За новою Конституцією значно розширились повноваження президента, що дало йому право діяти відносно самостійно, не рахуючись з думкою Федеральних Зборів.

Болючою проблемою сучасної Росії є відносини із суб'єктами федерації. Прагнення зберегти єдність Росії призвело до трагедії в Чечні, де в 1992 р. утвердився режим Джохара Дудаєва, який почав проводити політику за вихід зі складу Росії і створення незалежної держави Ічкерії.

У грудні 1994 р. російське керівництво після невдалої спроби розпалити в республіці громадянську війну і привести до влади сили, лояльні до Росії, вдалося до збройної інтервенції. Інтервенція, задумана як поліцейська акція, вилилась у тривалу війну. Її жертвами стали понад 50 тис. осіб. Загони чеченців чинили запеклий опір федеральним військам. Спроби мирним шляхом подолати конфлікт не мали успіху. Бойові дії спалахнули в різних районах Чечні й навіть за межами республіки (рейд чеченських формувань на Будьоновськ і Первомайськ). На початку 1996 р. Б. Єльцин оприлюднив програму мирного вирішення чеченської кризи. Російське керівництво погодилося на прямі переговори з Д. Дудаєвим, від чого раніше відмовлялося. Тим часом, російські спецслужби зуміли знищити провідника чеченців Д. Дудаєва. Акція у Чечні стала ніби попередженням іншим суб'єктам Федерації, що Кремль ніколи не дозволить їм вийти зі складу Росії. Війну в Чечні засудили російські демократи та світова громадськість. Росії довелося вивести війська з Чечні. Розв'язання чеченського конфлікту було відкладено на майбутнє.

У серпні 1999 р. спалахнула друга чеченська війна. Приводом до її розв'язання стало вторгнення чеченських формувань, що були послідовниками вахабізму (крайня течія в ісламі), до Дагестану з метою стимулювати сепаратистські, антиросійські сили в республіці. Після тривалих і запеклих боїв чеченські й дагестанські формування були розгромлені, а решта змушені були відійти в Чечню. У 2000 р. російські війська розгорнули широкомасштабну операцію по захопленню Чечні. У результаті кривавих боїв зі збройними формуваннями чеченців, які вміло застосовували тактику партизанської війни, російським військам вдалося оволодіти ключовими районами республіки, ліквідувати органи влади попереднього режиму, проте придушити опір чеченців вони не змогли. Незалежність Чечні, виборена під час першої чеченської війни, була знищена. Проте чеченці не склали зброю, бойові дії тривають і сьогодні. Відчайдушним кроком чеченців у новій війні став теракт у Москві (осінь 2002 р.). Під час мюзиклу «Норд-Ост» група бойовиків-смертників захопила приміщення театру. Заручниками стали понад 600 осіб, яких утримували протягом трьох днів. Російські спецслужби провели операцію по визволенню заручників, у результаті якої бойовики були знищені, але від отруєння газом загинуло понад 120 осіб.

1—3 вересня 2004 р. в Беслані відбувся наймасштабніший терористичний акт (заручниками стали понад 1000 осіб). У результаті трагічних подій загинуло понад 300 осіб. Цей теракт нагадав Росії і світу про невирішеність чеченської проблеми. Але російське керівництво на чолі з В. Путіним використало ці події для ще більшої концентрації влади у своїх руках.

Крім відносин із суб'єктами Федерації у Росії гострою залишалась економічна проблема. Улітку 1998 р. країну вразила фінансова криза, яка потягла за собою інфляцію, новий спад виробництва, масове розорення приватних підприємств, особливо банків. Із кризою не зуміли впоратися ні уряди на чолі з С. Кириєнком та Є. Примаковим, ні уряд Є. Степашина. І лише з літа, коли прем'єр-міністром став В. Путін, економічна ситуація почала повільно стабілізуватися.

31 грудня 1999 р. у телевізійному зверненні до російського народу Б. Єльцин оголосив про свою відставку з поста президента, призначивши В. Путіна виконуючим обов'язки голови держави. У березні 2000 р. на позачергових виборах новим президентом Росії було обрано В. Путіна.

За період президентства В. Путіна вдалося стабілізувати економічне становище і забезпечити стабільне піднесення (загалом за рахунок зростання світових цін на енергоносії). Це дало змогу Росії зайняти більш жорстку позицію у зовнішніх відносинах, а російському капіталу - посилити експансію у країни ЄНД. У той же час в економіці простежуються загрозливі тенденції, які в майбутньому можуть призвести до серйозних негативних наслідків. На сьогодні частка галузей, пов'язаних з передовими технологіями, постійно зменшується.

Запитання

1. Яким був задум радикальної економічної реформи в Росії? Які протиріччя виявились у ході її здійснення? Які її основні наслідки?
2. Визначте особливості політичного процесу і державного будівництва в Росії в 1991-1999 рр. Чому, на Ваш погляд, у ці роки на парламентських виборах КПРФ

займала провідні позиції? Які основні зміни в політичному процесі і державному будівництві відбулися після обрання В. Путіна президентом Росії?

3. Які були передумови виникнення чеченської кризи в 1994 р.? Які фактори призвели до нової війни на Північному Кавказі в 1999 р.? Які заходи на сучасному етапі вживає російське керівництво для нормалізації обстановки в Чечні?
4. Охарактеризуйте основні цілі, тенденції й особливості зовнішньополітичного курсу Росії в 1991-2004 рр.
5. Як розвивалися українсько-російські відносини після розпаду СРСР? Визначте основні досягнення в розвитку двосторонніх відносин на сучасному етапі. Які основні проблеми в них збереглися на рубежі століть?

Література

1. Пантелеев М., Саватеев А. Современный мир. — М., 1999.
2. Расин Б. Н. Структурные кризисы в экономике современного капитализма.— Вильнюс, 1989.
3. Сергеев Е. К. Новейшая история. Подробности. 1945—1999.— М., 2000.

Тема 15: Країни Азії і Африки в другій половині ХХ на початку ХХІ століття.

Самостійна робота

2 години

Заняття № 47. Розвиток Китаю, Індії, Японії.

План

1. Японія 1945-поч. ХХІ ст..

- 1.1. Американська окупаційна політика в Японії.
- 1.2. Японське «економічне диво». Етапи економічного розвитку Японії.
- 1.3. Політичний розвиток Японії.
- 1.4. Зовнішньополітичний курс Японії.

2. Китай 1945-поч. ХХІ ст..

- 2.1. Завершення громадянської війни. Проголошення КНР.

3. Індія 1945-поч. ХХІ ст..

- 3.1. Утворення Індії та Пакистану.
- 3.2. Розвиток Республіки Індія у 1950— 1980-ті рр.
- 3.3. Індія у 1990-ті рр. ХХ ст. — на початку ХХІ ст.

1. Японія 1945-поч. ХХІ ст..

Американська окупаційна політика в Японії.

2 вересня 1945 р. на лінкорі «Міссурі» представники Японії підписали Акт про капітуляцію. За три дні на японські острови висадились американські війська. Так закінчилась Друга світова війни і почалась нова ера в історії Японії.

Американська окупаційна адміністрація діяла згідно з принципами демократизації, демілітаризації, декартелізації Японії.

Парламент прийняв нову конституцію, розроблену американцями, яка набула чинності 3 травня 1947 р. Згідно з конституцією, імператор зрікався «божественного походження» і залишався символом держави. 11 імператором був Хірохіто.) У країні проголошувались усі демократичні права. Згідно зі статтею 9 конституції Японії заборонялося створювати армію, країна відмовлялася від війни як засобу вирішення суперечок між державами. Відповідно до нової конституції було проведено вибори, на яких перемогу отримала Соціалістична партія Японії (СПЯ).

Положення	Результати
Розпуск дзайбацу (найбільші промислові корпорації)	Припинення мілітаризації і надмірної концентрації економіки. Відновлення конкуренції, вільного ринку
Суд над воєнними злочинцями	Засудження й страта винних у втягуванні Японії у війну, яка призвела до національної катастрофи. Засудження японської воєнщини й агресивної зовнішньої політики
Демократизація політичного життя	Відновлення багатопартійності. Проведення вільних виборів
Прийняття конституції	Закладення основ демократичного розвитку. Збереження японських національних традицій і символів. Викорінення мілітаристського духу
Аграрна реформа	Ліквідація великих землеволодінь. Формування фермерського господарства. Подолання продовольчих труднощів. Забезпечення промисловості дешевою робочою силою. Формування ємного внутрішнього ринку
Освітня реформа	Відокремлення школи від церкви, а церкви від школи. Заборона пропаганди насильства й війни. Уведення загальної світської освіти. Запровадження безкоштовної початкової освіти
Реформи Доджа (податкова і фінансова системи)	Поштовх до активізації економічного життя (на початок 1950-х рр. Японія досягла довоєнного рівня виробництва)

Протягом тривалого часу не було врегульовано питання мирного договору з Японією. Для США, крім того, стало зрозуміло, що мирний договір з Японією може бути укладений тільки з одночасним підписанням угоди про військовий союз, який дав

право США тримати на території Японії свої війська. У Японії цю ідею однозначно сприйняли правочентристські партії, соціалісти не дійшли згоди. Ліві соціалісти стали боротися проти союзу зі США.

У вересні 1951 р. в Сан-Франціско зібралась мирна конференція за участю делегацій із 42 країн, на якій було укладено мирний договір з Японією. За умовами договору Японія визнавала незалежність Кореї і відмовлялась від претензій на Курильські острови, Південний Сахалін, Тайвань та ряд інших островів. Представники СРСР, Польщі, Чехословаччини відмовилися поставити підписи під договором, вимагаючи запрошення для участі в роботі конференції делегацій комуністичного Китаю, Монголії та інших союзників. Крім того, СРСР вимагав вивести з Японії американські війська і ліквідувати військові бази США.

У 1952 р. між Японією і США був укладений Договір безпеки, згідно з яким США отримали право розмістити свої війська на японських островах, а Японії

дозволялося створити сили самооборони, на які можна було витратити 1 % валового національного доходу.

У 1960 р. між Японією і США був підписаний договір про взаємно співробітництво і гарантії безпеки, Він передбачав у разі потреби автоматичний вступ Японії у війну з СРСР на боці США.

Потепління у міжнародних відносинах привело до підписання радянсько-японської декларації 1956 р. про припинення стану війни і відновлення дипломатичних відносин. Питання про мирний договір з Японією залишається для Росії невирішеним і до сьогодні, як і проблема північних територій.

Японське «економічне диво». Етапи економічного розвитку Японії.

Із середини 1950-х рр. починається п'ятнадцятирічне феноменальне зростання японської економіки, у результаті якого змінилася сама Японія і її значення у світі. Темпи зростання економіки були найбільш високими порівняно з країнами Заходу.

У 1961 – 1970 рр. вони склали 11 % на рік. У 1968 р. країна посіла друге місце у світі за обсягом валового національного продукту та вийшла на перше місце з виробництва сталі, кораблів, радіоприймачів, телевізорів, магнітофонів, копіювальної техніки, фотоапаратів. У 1981 р. Японія посіла перше місце у виробництві легкових автомобілів.

Визначте основні причини і передумови японського «економічного дива».

Причини і передумови японського «економічного дива».

- Реформи, проведені американською окупаційною адміністрацією (аграрна, податкова та ін.).
- Відносна дешевизна робочої сили.
- Відсутність воєнних витрат.
- Японія більше від інших країн інвестувала коштів у розвиток промисловості.
- Традиційна бережливість японців, через банки їхні заощадження перетворювались на виробничі інвестиції. Довіра до банківської системи.
- Продумана економічна політика: контроль над зовнішньою торгівлею, закупівля новітніх технологій, сприяння модернізації.
- Широко використовувалися технічні досягнення у виробництві товарів, повсякденного вжитку.
- Орієнтація виробництва на експорт.
- Висока кваліфікація та дисципліна робітників.
- Патріотизм більшої частини населення, готовність купувати власну продукцію.
- Домінування традиційної системи найму, згідно з якою робітник працював на одному підприємстві до виходу на пенсію. Заробітна плата була прив'язана до стажу роботи. Фірма проявляла лояльність до своїх працівників, навіть у скрутні часи не звільняла їх. Така система найму називається ***патерналізмом***.
- Кредити США та воєнні замовлення в роки війни в Кореї і В'єтнамі.

- Наявність американських воєнних баз.
- Політична стабілізація.

Після швидкого економічного зростання у 1950 – 1960-ті рр. країна зіткнулася з економічними труднощами. Економічна криза 1970-х рр. та її наслідки негативно позначилися на розвитку Японії. Уряд і японський бізнес приступили до реалізації програми структурної перебудови економіки. Центр ваги було вирішено перенести з енергоємних та матеріаломістких галузей (чорна та кольорова металургія, суднобудування, виробництво пластмас і штучних по локон) на наукоємні галузі (електроніка, радіотехніка, виробництво засобів зв'язку, ЕОМ, роботів та ін.), які споживають мало сировини і енергії, але потребують кваліфікованих інженерів та робітників. Реалізація цієї програми зумовила зростання державних витрат та інфляцію. З 1982 р. уряд Японії на чолі з Я. Накасоно почав здійснювати антиінфляційний курс, скорочувати державні витрати, сприяти розвитку ринкових відносин. Були знижені податки з підприємств, почалась приватизація залізниць і телекомунікацій.

Уряд Я. Накасоно запропонував економічну програму виходу з кризи, яку свого часу здійснювали Р. Рейган, М. Тетчер, Г. Коль та ін. Зіткнувшись у роки кризи зі спробою багатьох країн обмежити японський експорт товарів, японський бізнес приступив до експорту капіталу», створюючи виробничі потужності в інших країнах.

У 1980-ті рр. Японія стала однією з найбільших світових інвесторів.

Однак наприкінці 1991 р., після 50-річного економічного піднесення, Японія зіткнулася з труднощами. Темпи економічного зростання у 1990-ті рр. не перевищували 1 % на рік. Наприкінці 1990-х рр. Японія опинилася перед лицем ще й фінансової кризи, яка завдала серйозного удару не лише по самій Японії (на третину знизилась капіталізація японської економіки — сукупна вартість акцій японських підприємств), а й по країнах Далекого Сходу і Південно-Східної Азії. Із регіону, що найбільш динамічно розвивався, Південно-Східна Азія перетворилася на джерело нестабільності. Азіатська криза зачепила й інші регіони світу: Латинську Америку, Росію, Україну та інші держави.

Виділіть основні етапи економічного розвитку Японії і дайте їм характеристику. Відповідь подайте у вигляді таблиці.

Політичний розвиток Японії.

На тлі економічного зростання відбулася політична стабілізація життя країни. Із 1955 р. при владі незмінно перебуває Ліберально-демократична партія (ЛДП), яка у внутрішній політиці дотримується курсу на розвиток ліберальної демократії та соціально спрямованої економіки, у зовнішній — на співробітництво зі США. Головною опозиційною партією є СПЯ, яка виступає за нейтралітет країни. У 1964 р. утворилась ще одна опозиційна партія — Каммейто, яка пропонує третій шлях розвитку країни — з опорою на середній клас.

У 1970-ті рр. Японія вступила в смугу труднощів. Оскільки з 1955 р. ЛДП незмінно перебувала при владі, питання про прем'єр-міністра фактично стало вирішуватись не в парламенті, а в самій партії. У середині самої партії склалося кілька ворогуючих фракцій, які кулуарно вирішували питання про склад уряду. Так, виник сприятливий ґрунт для зловживань та корупції. Найбільшим скандалом була

справа «Локхід», яка закінчилася арештом і засудженням прем'єр-міністра Г. Танаки. Крім того, відбулася ще низка політичних скандалів. Це послабило авторитет ЛДП. У 1993 р. Суперечки всередині ЛДП викликали розкол, і на парламентських виборах вона зазнала поразки. До влади прийшов блок опозиційних партій на чолі з Соціалістичною партією. У той же час провідні партії країни зазнали розколу, який був зумовлений розбіжностями у визначенні подальшого розвитку країни. У 1996 р. ЛДП повернула собі посаду прем'єр-міністра, але колишньої могутності й авторитету вона вже не має.

Жахливою подією в історії Японії стали терористичні акти у 1994 і 1995 рр. у токійському метро членів екстремістської релігійної секти Аун Сенрікьо, під час яких загинуло 14 і було отруєно 5 тис. осіб.

Зовнішньополітичний курс Японії.

Етап	Характеристика
I етап. 1950—1960-ті рр.	Повна підпорядкованість зовнішньополітичному курсу США. Відмова від визнання кордонів, що склалися після Другої світової війни, з СРСР і Китаєм
II етап. 1970—1980-ті рр.	Пріоритетний розвиток відносин з країнами АСЕАН. Нормалізація відносин з Китаєм. Жорстка позиція щодо «північних територій»
III етап. 1990-ті рр. XX ст.— початок XXI ст.	Перехід до «глобального співробітництва» зі США. Безстрокове продовження у 1989 р. японо- американського договору 1960 р. про розміщення американських баз і військ

Японська дипломатія не відзначалась особливою активністю у 1950-ті рр. У 1960-ті рр. міжнародна позиція Японії стала вразливою через односторонню орієнтацію на США. Так, у 1971 р. США, прагнучи вирішити свої економічні проблеми, в односторонньому порядку без попереднього повідомлення Японії обмежили її експорт у США і девальвували долар. Відразу після цього було оголошено про візит Р. Ніксона до Китаю і також без консультацій з Японією, для якої відносини з Китаєм — першочергової проблема. Такі дії США поставили перед Японією питання про більш самостійну зовнішню політику. У 1972 р. новий прем'єр-міністр Танакі здійснив заходи, спрямовані на розширення економічних зв'язків Японії. Він відвідав КНР. Між двома країнами були відновлені дипломатичні відносини і розіш чата робота над мирним договором. Від США японці домоглися відновлення свого суверенітету над о. Окінава.

У 1980-ті рр. в зовнішній політиці Японії змінились акценти. У відносинах з СРСР вона зайняла більш жорстку позицію. Питання розширення економічних зв'язків були тісно пов'язані з вирішенням територіального питання. Проте це не принесло бажаного результату. Японія намагається стати постійним членом Ради Безпеки ООН. У 1990-ті рр. Японія проводить обережну зовнішню політику, віддаючи перевагу традиційним зв'язкам на початку XXI ст. зовнішньополітичний курс країни був знову спрямований на вихід на більш широку міжнародну арену.

Наприкінці 2003 р. японські війська вперше за повоєнну історію покинули межі країни. Японський військовий контингент був направлений до Іраку для стабілізації становища в країні після повалення режиму С. Хусейна. Японія також заявила про створення власної системи протиракетної оборони у разі можливого удару з боку КНДР. Навіть було створено Міністерство оборони.

Після смерті Й. Сталіна у відносинах Японії з СРСР настало потепління. У червні 1955 р. в Лондоні почалися радянсько-японські переговори. Радянський уряд погодився передати Японії два південнокурильські острови — Хабомай і Шикотан за умови остаточного врегулювання територіальних відносин між двома країнами. Крім того, Радянський Союз зажадав виведення з японських островів американських військ. Японія відмовилась. Тоді сторони домовилися відновити дипломатичні відносини, відклавши підписання мирного договору. У жовтні 1956 р. японська делегація на чолі з прем'єр-міністром І. Хатоямою підписала у Москві спільну декларацію, яка передбачала припинення стану війни між СРСР і Японією, відновлення дипломатичних і консульських відносин. Сторони домовилися усі суперечки вирішувати мирним шляхом, утримуватися від загрози сили або її застосування, про невтручання у внутрішні справи одна одної, визнання права кожного на самооборону, відмову від взаємних претензій, що є логічним продовженням існування стану війни. СРСР підтримав прохання Японії стати членом ООН. У 1957 р. між двома країнами було укладено торговельну угоду. Проте подальшого прогресу в розв'язанні територіальних проблем між двома країнами (з 1991 р. з Росією) до сьогодні так і не досягнуто.

2. Китай 1945-поч. XXI ст..

Завершення громадянської війни. Проголошення КНР.

Китай був першою країною, яка зазнала нападу з боку агресивних держав (Японія, 1931 р.). Друга світова війна якоюсь мірою коней ліквідувала різні політичні сили в боротьбі з японською агресією протягом тривалого часу вели між собою збройну боротьбу. Закінчення Другої світової війни загострило протиріччя між Комуністичною партією Китаю (КПК) і гоміньданом у боротьбі за владу.

Гоміньдан (уряд Чан Кайші) тривалий час підтримувався СРСР і США, Великою Британією.

Уряд гоміньдану контролював більшу територію Китаю і зроби вагомий внесок у розгром Японії. 14 серпня 1945 р. між СРСР і Китаєм було підписано договір про дружбу і співробітництво, а також серію інших угод.

Основним суперником гоміньдану в боротьбі за владу була КПК і збройні формування Національно-визвольної армії Китаю (НВАК), КПК і НВАК зробили вагомий внесок у боротьбу з японською агресією і, на відміну від гоміньдану, вели її послідовно і досип, успішно. У боротьбі з Японією КПК і НВАК зазнавали ударів від гоміньдану.

Вступ Радянського Союзу у війну проти Японії, розгром Квап тунської армії, встановлення радянського контролю над Південно Східним Китаєм, початок конфронтації між СРСР і Заходом внесли зміни в розстановлення сил у Китаї. Непорозуміння між Заходом і СРСР призвели до зміни тактики Радянського Союзу.

Навесні 1946 р. радянські війська були виведені з Маньчжурії, а контроль над цією територією було передано НВАК, якій також було передано значну кількість японської трофейної зброї.

10 жовтня 1945 р. між КПК і гоміньданом було підписано Угоду про мир і національне відродження. Але ця угода фактично була перемир'ям напередодні вирішального етапу боротьби за владу.

Виведення радянських військ розв'язало руки гоміньдану для поширення своєї влади на Південно-Східний Китай. У містах, куди вступали війська Чан Кайші, ліквідовувалися місцеві органи влади, створені КПК. Такі дії викликали сутички між НВАК і армією гоміньдану. У своїх діях Чан Кайші спирався на підтримку США, які озброїли його армію. Але швидкого успіху йому не вдалося досягти, і бойові дії вилились у тривалу громадянську війну.

Після року жорстоких боїв НВАК зупинила стратегічний наступ гоміньданівських військ і перейшла в контрнаступ (липень 1947 р.). У серпні 1948 — січні 1949 р. НВАК отримала перемогу в трьох найбільших битвах: Ляоши-Шеньянській, Хуайхайській, Бейтін-Тяньцзінській. У квітні 1949 р. НВАК форсувала Янцзи, тим самим режим Чан Кайші був поставлений на межу поразки. Залишки гоміньданівських військ було евакуйовано на острів Тайвань.

На визволеній території КПК проводила аграрну реформу, яка забезпечила комуністам підтримку в громадянській війні. 30 червня 1950 р. був прийнятий закон про аграрну реформу ліквідовувалось поміщицьке землеволодіння, земля передавалась у власність селянам. Але це призвело до поділу землі на дрібні ділянки, що гальмувало модернізацію сільського господарства. Зрозумівши це, комуністи відразу після завершення розподілу землі починають кооперацію, яку було завершено в 1956 р.

Проводилась націоналізація великих промислових підприємств, банків, залізниць, власності іноземного капіталу. Було встановлено монополію зовнішньої торгівлі й контроль над імпортом товарів. Але економіка залишилась багатоукладною, комуністи не конфіскували власність тих, хто надавав їм підтримку. Починаючи з 1956 р., шляхом викупу приватний сектор економіки став перетворюватися на державний.

1 жовтня 1949 р. Мао Цзедун на площі Таньаньмін у Пекіні проголосив утворення Китайської Народної Республіки (КНР). Були встановлені дипломатичні відносини з багатьма європейськими та азіатськими країнами. У грудні 1949 р. Мао Цзедун відвідав СРСР. 14 лютого 1950 р. між Китаєм і СРСР був підписаний договір про дружбу, союз і взаємну допомогу. Захід не визнавав нової держави — місце Китаю в ООН до 1971 р. займали представники гоміньдану.

У 1950 р. вся континентальна частина Китаю, крім Тибету, була звільнена від військ Чан Кайші, які евакуювалися на острів Тайвань під захист США та в Бірму. Це поклало початок розколу Китаю на дві держави, які пішли різними шляхами економічного, соціального та ідеологічного розвитку.

25 жовтня 1950 р. війська КНР вступили у війну в Кореї, тим самим врятувавши від поразки режим Кім Ір Сена (загинуло 1 млн китайських солдатів).

Початок соціалістичного будівництва. «Великий стрибок».

Із 1953 р. у Китаї був узятий курс на індустріалізацію і націоналізацію приватної власності, яка була завершена на кінець 1955). Перший п'ятирічний план був успішно виконаний (1953—1957 рр.). Значну допомогу КНР надав Радянський Союз. За його підтримки **було** побудовано 250 підприємств і підготовлено 20 тис. спеціалістів.

У лютому 1957 р. Мао виступив з промовою «Про правильне вирішення протиріч серед народу», де були викладені зважені пропозиції щодо розвитку Китаю соціалістичним шляхом. Але вже в середині 1958 р., спираючись на успіхи першої п'ятирічки, Мао виступив з ініціативою форсувати економічний розвиток і здійснити

«великий стрибок» з метою побудови комуністичного суспільства. Напередодні й після проголошення політики «великого стрибка» розгорнулася широка кампанія по боротьбі з «правим ухилом» (до якої діячі КПК звинувачувались у прихильності до капіталістичного шляху розвитку, за що були піддані репресіям). Головним засобом побудови світлого майбутнього повинна була стати комуністамна, тобто безкоштовна праця під гаслом «Три роки наполегливої праці — 10 тисяч років щастя». Замість сільськогосподарських кооперативів створювались «народні комуни», які об'єднували по 20 тис. селян. У цих комунах усе, включаючи присадибні ділянки, усуспільнювалось, вводився зрівняльний принцип розподілу. Життя селян було жорстко регламентоване: вони строем ходили на роботу, разом харчувались у їдальні.

У промисловості було вирішено прискорити індустріалізацію. У країні розгорнувся масовий рух за збільшення виробництва чавуну і сталі. Уся країна вкрилася, примітивними глиняними «домнами».

Одночасно серйозні корективи було внесено і в зовнішню політику. Прагнучи прискорити розвиток Китаю, Мао Цзедун вважав що необхідно прискорити світову революцію. Він наполягав, що сил у соціалізму достатньо для наступу на капіталізм і заради цього можна пожертвувати мільйонами людей. Такий зовнішньополітичний курс привів до полеміки КПК з КПРС, а зрештою, до розриву між СРСР та КНР. Обидві сторони звинувачували одна одну у відході від марксизму-ленінізму.

Тим часом «великий стрибок» зазнав краху. Промислове і сільськогосподарське виробництво скоротилося. Існував великий дефіцит необхідних товарів, населення жило надголодь. У 1959 р. Мао вперше почув критику на свою адресу.

З 1960 по 1965 р. у Китаї відбувався процес ліквідації руйнівних наслідків «великого стрибка». Країна поверталась до нормального поступового розвитку економіки. Але Мао вважав припинення «великого стрибка» лише перепочинком і наполягав на правильності свого курсу.

У країні й партії виникла справжня опозиція його курсу. У цей час Мао повертається до ідеї посилення класової боротьби на шляху побудови соціалізму. Це стало основою для розгортання в країні Великої пролетарської культурної революції.

Політика «великого стрибка» в Китаї

Заходи	Результати
Ідеологічна боротьба з «правим ухилом» в партії. Безкоштовна праця під гаслом «Три роки наполегливої праці — 10 тисяч років щастя». Створення замість сільськогосподарських кооперативів «народних комун», які об'єднували по 20 тис. селян. Усупільнення особистого майна, введення зрівняльного принципу розподілу. Регламентация життя селян. Прискорення індустріалізації. Розгортання в країні масового руху за збільшення виробництва чавуну і сталі. Прискорення світової революції. Погіршення радянсько-китайських відносин	Початок політичних репресій. Повний занепад сільського господарства і промисловості. Дезорганізація економічного життя. Ідеологічне протистояння між Китаєм і СРСР, яке згодом призвело до розриву. Поширення в країнах «третього світу» маоїстських комуністичних партій, які розгорнули збройну боротьбу проти існуючих режимів. Розкол у соціалістичному таборі

«Культурна революція».

У 1957 р. Мао Цзедун висунув ідею класової боротьби в соціалістичному суспільстві. У 1962 р. він проголосив тезу про загострення класової боротьби і продовження революції при диктатурі пролетаріату. Основним ворогом оголошувався внутрішній і міжнародний ревізіонізм. Для боротьби з ревізіонізмом у 1965 р. Мао закликав до Великої пролетарської культурної революції, яка розпочалась у 1966 р. і була націлена на усунення з партії і державного керівництва всіх незгодних з політикою Мао та нав'язування Китаю схему розвитку «казарменого комунізму» (поширювалося гасло: «Усій країні вчитись в армії»).

Політика реформ у Китаї.

На Пленумі ЦК КПК у грудні 1978 р. було взято курс на перебудову і переведення на нову базу промисловості, сільського господарства, армії, науки і техніки, який отримав назву «чотирьох модернізацій». Ідеологічною основою реформ стали такі принципи: соціалістичний шлях розвитку, демократична диктатура народу, керівництво ком партії, марксизм-ленінізм та ідеї Мао Цзедуна. Реформи розпочали в сільському господарстві, а потім були поширені й на промисловість.

Реформи у сільському господарстві.

- Поділ землі комун порівну між селянськими сім'ями і першодача її в оренду.
- Запровадження сімейного підряду.
- Дозвіл селянам продавати залишки продукції на ринку після виконання державного замовлення (з 1984 р.).
- Підвищення державних закупівельних цін.

- Створення мережі малих сільськогосподарських підприємств з переробки продукції і підсобних промислів.

Реформи у промисловості.

- Уведення на держпідприємствах госпрозрахунку та економічних стимулів праці.
- Заохочення індивідуальної трудової діяльності.
- Створення невеликих приватних підприємств у торгівлі, сфері обслуговування і легкій промисловості.
- Запровадження оренди в промисловості.
- З метою залучення іноземних інвестицій для модернізації китайської промисловості, запровадження нових технологій і підготовки кваліфікованих кадрів створювалися вільні економічні зони.

Економічні реформи дали значний приріст виробництва (близько 8-10 % на рік). На споживчому ринку з'явилась велика кількість товарів, які раніше були відсутніми. Китай став одним із найбільших експортерів. Підвищився життєвий рівень населення.

На обсягом валового національного продукту Китай поступався лише США, але у розрахунку на душу населення знаходився на останніх місцях.

Особливістю китайських реформ є те, що вони не зачепали політичну сферу. У Китаї при владі залишається комуністична партія. Спроби демократичних сил поставити питання про політичні реформи завершилися кривавою трагедією на площі Таньаньмін у 1989 р., коли було розігнано в кривавих сутичках студентів.

Важливою подією у розвитку Китаю стала передача влади керівників старшого покоління молодшому, яка відбулась у 2003 р.

Зовнішньополітичний курс Китаю.

Прихід до влади в Китаї КПК був неможливий без підтримки Радянського Союзу. Це дало привід Й. Сталіну розглядати **Китай** як свою маріонетку в «холодній війні». Участь китайських військ у війні в Кореї тісно прив'язала Китай до радянського зовнішнього політичного курсу.

Нічого нового, крім погіршення відносин з Китаєм, не вніс і М. Хрущов. Перше непорозуміння між Мао Цзедунем і Хрущовим виникло після доповіді М. Хрущова на XX з'їзді КПРС, де останній викривав культ особи Сталіна. Друге — після наради комуністи цих партій у 1960 р., на якій КПРС була проголошена авангардом комуністичного руху.

Китайсько-радянські переговори з питань кордонів зайшли в глухий кут. Із 1964 р. почалась ескалація воєнного протистояння між двома країнами. Упевненість китайському керівництву надавали створена китайськими вченими атомна бомба (жовтень 1964 р.) і перевага у живій силі.

У 1964 р. в СРСР відбулися зміни в керівництві. У 1966 р. Між СРСР і Монголією було укладено договір про дружбу і співробітництво. Згідно з ним на територію Монголії були введені радянські війська. Китай відповів на це нарощуванням військових сил на півночі країни. Переломний момент настав у 1968

р., коли китайське керівництво було стурбоване можливістю повторення стосовно нього

«чехословацького варіанта». Китай почав посилено готуватися до війни, на радянсько-китайському кордоні весь час виникали збройні сутички, найбільш небезпечні з яких відбулися на острові Даманський (13 червня 1969 р.) та в районі міста Жаланашколь (Казахстан, 13 серпня 1969 р.). Зіткнення на кордоні підштовхнули Генштаб СРСР до розробки плану превентивного удару по ядерних об'єктах Китаю. Але міждержавний конфлікт було улагоджено мирним шляхом. Між СРСР і Китаєм почались переговори, які з перервами продовжувались до 1980-х рр. Наприкінці 1970-х рр. Китай і СРСР знову опинилися перед загрозою війни, яка була викликана в'єтнамсько-китайським конфліктом через Камбоджу. У 1979 р. Китай здійснив напад на В'єтнам з метою дати урок в'єтнамському керівництву. У відповідь СРСР підтягнув свої війська до китайського кордону, а частину перекинув у В'єтнам. Китайські війська зазнали поразки, а конфлікт навколо Камбоджі було улагоджено мирним шляхом.

У протистоянні з СРСР Китай знайшов підтримку з боку США.

1 січня 1979 р. між Китаєм і США було відновлено дипломатичні відносини і встановлено торговельні зв'язки.

Після тривалого періоду взаємної ворожнечі й воєнної конфронтації США озброювали і підтримували уряд Чан Кайши, у 1958 р. загрозували застосуванням ядерної зброї проти КНР, проводили політику двох Китаїв) на початку 1980-х рр. американо-китайські відносини стають на шлях швидкого покращення. У воєнно-політичній галузі вони за порівняно короткий термін переросли в стратегічну взаємодію. США, відкинувши ідеологічні упередження, пішли на співробітництво, щоб отримати додаткові переваги у протиборстві з СРСР. Схожими мотивами керувалося і китайське керівництво, розглядаючи СРСР як ворога номер 1.

У 1982 р. Китай відмовляється від політики конфронтації з Радянським Союзом. А СРСР у 1983 р. заявив про свій намір нормалізувати відносини з Китаєм. Китайське керівництво поставило ряд попередніх умов: виведення радянських військ з Афганістану і Монголії та виведення в'єтнамських військ з Камбоджі. У 1989 р. ці умови було виконано й відбувся візит М. Горбачова до Китаю. Між СРСР і Китаєм було укладено новий договір про кордон, але він не ліквідував усіх протиріч з цієї проблеми.

Важливу роль у виробленні зовнішньополітичного курсу Китаю відіграла теорія «світової революції» і «трьох світів» Мао Цзедуна, поширенім в 1960—1970 рр. маоїстських партій у різних країнах світу.

Сьогодні Китай, будучи постійним членом Ради Безпеки ООН і «ядерного клубу», відіграє значну роль у світовій політиці, а особливо в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні.

Важливими здобути ми китайської зовнішньої політики стала деколонізація території Китаю - Гонконга (1997 р.), Макао (1999 р.), вступ країни до Всесвітньої торговельної організації (ВТО). Одне з основних завдань зовнішньої політики Китаю — домогтись приєднання острова Тайвані, і забезпечити стабільний економічний розвиток країни.

Економічна могутність, якої досяг Китай, дала йому змогу **про** водити більш активну зовнішню політику. Сьогодні китайці будують, шосе і залізниці в Аиголі,

відкривають швейні фабрики по **всій** Африці й добувають нафту. Китайський капітал активно проникне в Латинську Америку. Країна відіграє ключову роль у стримуванні КНР її війська під прапором ООН розміщені в Лівані. Китай пертворюється на ще один центр сили у світі.

Китай є другим після Росії торговим партнером України. Це зумовлює широкі українсько-китайські відносини. У 1995, 2003 рр.

Президент України з офіційним візитом відвідав Китай. Під час візиту були накреслені перспективні плани розвитку відносин між країнами і підписано низку угод.

Завершення Другої світової війни не принесло мир Китаю. У країні з новою силою спалахнула громадянська війна, яка на початку 1950-х рр. завершилася перемогою комуністів, проте призвела до відділення Тайваню, де зберіг владу гоміндан. Комуністи, перемігши у континентальному Китаї, приступили до комуністичних перетворень. Поступовість у проведенні перетворень не влаштувала керівництво країни на чолі з Мао, вони почали форсувати процеси. Експерименти з побудови комунізму, «великий стрибок», «культурна революція» дорого коштували країні: сотні мільйонів загиблих, майже повне розорення країни. Із кінця 1970-х рр. керівництво Китаю, зрозумівши попередні помилки, розпочало проведення радикальних економічних реформ, які дали феноменальний результат.

3. Індія 1945-поч. ХХІ ст..

Утворення Індії та Пакистану.

У складі Британської імперії Індія являла собою цілісну територію, якою правив віце-король. Її населення було багатоетнічним і до того ж різних віросповідань.. Найбільшими релігійними групами були індуїсти та мусульмани. Не було й адміністративної єдності Півострів Індостан був поділений на провінції, округи, князівстві!. Усе це заважало згуртуванню населення.

Лідери двох головних общин — Індійський національний конгрес (ІНК) і Мусульманська ліга спочатку разом виступали проти колоніальної залежності, завдяки чому Індія отримала статус домініону.

Тим часом з'ясувалося, що Мусульманська ліга прагне не тільки незалежності, а й утворення окремої мусульманської держави, у якій мусульмани мали б надійніші гарантії свого розвитку. У цьому воші знайшли підтримку з боку метрополії.

Між двома релігійними групами та їх лідерами не було взн єморозуміння. Коли Мусульманська ліга погодилася взяти участі, у роботі Тимчасового уряду, ідею якого висунули англійці, то на що не погодився ІНК. І навпаки, коли за ініціативою Національного конгресу були скликані Установчі збори, то Мусульманська ліга бойкотувала вибори до них. Між індуїстами і мусульманами час від часу спалахували сутички, припинити які, на думку політик) и в Англії і в самій Індії, можна було, лише територіально роз'єднавши ворогуючі сторони.

У серпні 1947 р. Індія була поділена на дві держави — Індійський Союз і Пакистан. Індійський Союз охоплював більшу частину пів острова. До Пакистану відійшли провінції на захід і схід від Індії, які тим самим опинилися територіально роз'єднаними.

Утворення двох держав не припинило трагедії Індостану. Розпочався обмін населенням між двома державами. Переселення супроводжувалося масовими вбивствами як з одного, так і з іншого боку. У різанині загинуло близько 100 тис. осіб. Тільки жорстка позиція Махатми Ганді, який оголосив голодування до того часу, поки не припиниться різанина, а потім його вбивство одним з індуських фанатиків припинили кровопролиття.

Запитання на закріплення.

1. Чому Британська Індія була розділена на дві держави?
2. За яким принципом було здійснено цей поділ?
3. Чому розподіл території призвів до кровопролиття?

Творче завдання.

Зіткнувшись в Індії з релігійним конфліктом між індусами і мусульманами, лідери Великої Британії вирішили розділити свою колонію на дві окремі держави. Якби вам довелося визначати майбутнє колоніальних володінь Британії в Індії, яке б рішення ви прийняли? Відповідь обґрунтуйте.

Розвиток Республіки Індія у 1950—1980-ті рр.

Перші кроки свого існування Республіка Індія почала з аграрної реформи. У поміщиків було вилучено ту частину земель, яку вони здавали в оренду (приблизно 60 % володінь). Цю землю було передано самим орендаторам. З нових господарств за надану землю держава одержувала податки і цими коштами розраховувалася з поміщиками. У країні виник новий клас дрібних селян-землевласників.

Дж. Неру, який у 1952 р. очолював уряд, перебував під значним впливом соціалістичних ідей. Він домагався розширення державного сектору в промисловості, планового розвитку економіки. Державний сектор створювався в тих галузях, які потребували величезних фінансових коштів, що їх були не в змозі зробити окремі приватні власники (чорна і кольорова металургія, машинобудування, нафтопереробка, хімічна промисловість, енергетика). Одночасно не чинилося перешкод розвитку приватного підприємництва.

Досить складно вирішувалося національне питання. На території Індії мешкає багато народів, що відрізняються культурою, мовою, релігією. Після проголошення незалежності країни уряд розпочав формування адміністративних одиниць. У 1956 р. з'явилося 14 нових штатів і 6 територій, керованих з центру. Однак і після цього продовжувалася боротьба окремих національних груп за те, аби мати свій власний штат.

Крім того, в Індії не було досягнуто загальної згоди у питанні про державну мову. Такою мовою пропонувалася мова хінді. Проти виступили деякі штати, які вбачали в цьому дискримінацію інших народів. Коли ж лунали пропозиції залишити англійську мову як державну, із цим не погоджувалися національно-патріотичні сили. Поглибилися протиріччя і між окремими кастами. Вищі касты боролися між собою за владу. Нижчі касты вимагали для себе більше прав.

Курс Дж. Неру викликав опозицію з боку тих сил, які обстоювали вільний ринок, приватну власність і позапланову економіку, а також виступали проти політики нейтралітету та за союз із Заходом. Становище Дж. Неру ускладнилося в

1962 р., коли Китай висловив претензії на деякі індійські території і захопив їх. Опозиційні партії обвинуватили Неру в тому, що він не спромігся дати рішучу відсіч агресору через ідейну близькість з ним. Одночасно виявився розкол у діяльності Індійського національного конгресу. Одна частина вимагала більшого запровадження соціалістичних методів в економіку. Інша, навпаки, критикувала Дж. Неру за соціалістичні експерименти. Криза в партії затягнулася. У розпал дискусій 27 травня 1964 р. Дж. Неру помер.

Після його смерті в середині 1960-х рр. у країні розпочалася тривала економічна криза. Утримувати за рахунок бюджету такий великий державний сектор, як його запланував Дж. Неру, виявилось неможливим. Проведення аграрної реформи не підвищило продуктивність праці нових землевласників. Натомість на землях, що залишилися у поміщиків і заможних селян, вона зростала.

Галузь	Характеристика
Промисловість	Формування державного сектору: енергетика, залізниці, зв'язок, воєнна промисловість, іригаційні споруди (20 % виробництва). Планування економічного розвитку. Підтримка приватного бізнесу: легка і харчова промисловість. Спільні підприємства: сучасні наукоємні галузі
Сільське господарство	Збереження традиційного укладу сільських громад. Розширення прав орендаторів. Скасування привілеїв великих землевласників. «Зелена революція»
Соціальна політика	Ліквідація кастового устрою. Урівнення у правах усього населення. Збереження сільських громад. Спроба регулювання кількості населення
Національна політика	Здійснення адміністративного поділу країни за національними, мовними, релігійними ознаками. Збереження індійської мови як державної

Уряд не бажав іти на радикальну аграрну реформу з ліквідації традиційного общинного (громадського) життя. Це призвело б до неконтрольованого зростання дешевої робочої сили в містах. Такі дії уряду призвели б до спалаху соціальної напруженості, яка могла вилитись у некеровані дії натовпу. Також значно знизився б життєвий рівень, загострилися політичні й національні проблеми.

Криза змусила Індійський національний конгрес переглянути свою політику. Більше уваги стало приділятися розвитку приватного сектору промисловості. Замість п'ятирічних планів розроблялися річні. Ресурси у сільське господарство стали виділяти вибірково — найбільш розвинутим аграрним регіонам і переважно міцним господарствам.

У 1964 р. новим прем'єр-міністром став Лал Бахадур Шастрі. Серед гострих проблем, з якими він відразу зіткнувся, була національна. У кожному штаті проживали представники декількох національностей. Найчисленніші використовували свою перевагу на власну користь. Національні меншини не

бажали миритися и дискримінацією. Почалися сутички на національному ґрунті. Не вдавалося вирішити питання єдиної державної мови. Англійська залишалася другою, офіційною мовою в республіці, крім хінді. У тих штатах, де не розмовляли хінді, третьою офіційною мовою проголошували ще й місцеву. Протистояння тривали між Індусами і мусульманами, особливо в штаті Дžамму і Кашмір, у 1961, 1963, 1964 і 1967 рр. вони вилились у сутички з погромами і вбивствами.

Крім того, Кашмір був причиною конфлікту між Індією та Пастаном. Коли утворювалися ці дві держави, одна третина штату підійшла до Пакистану, решта — до Індії. Обидві держави претендували на володіння всією територією. У 1965 р. на цьому ґрунті спалахнув конфлікт, який ледве не переріс у справжню війну. Допомогло втручання СРСР, який не хотів мати воєнного вогнища поблизу своїх кордонів. На переговорах у Ташкенті на початку січня 1966 р. сторони домовилися про припинення воєнних дій.

Незабаром несподівано помер Л. Б. Шастрі. Після його смерті розкол в ІНК посилювався. На чергових загальних виборах 1967 р. кожна І частина партії висунула свого кандидата. Ті, хто продовжував курс Дж. Неру, підтримали кандидатуру його доньки Індіри Ганді.

На виборах ІНК хоча і з великими труднощами, але здобув більшість місць у парламенті. Однак порівняно з попередніми виборами він здав позиції. Зросла роль інших партій. Індія перестала бути країною з однопартійним правлінням.

Індіра Ганді наполегливо проводила курс свого батька. Улітку 1969 р. було націоналізовано 14 найбільших приватних банків, наприкінці того ж року затверджено закон, згідно з яким монополії можна було створювати лише з дозволу уряду. Вона також збільшила асигнування у державний сектор промисловості. Було націоналізовано імпорту бавовни.

У зовнішній політиці Індіра Ганді також продовжила лінію Дж. Неру — нейтралітет і неприєднання до воєнно-політичних блоків, підтримка національно-визвольних рухів, зміцнення відносин з Радянським Союзом, обстоюючи принципи зовнішньої політики Індії, вироблені батьком: рівність і взаємовигідність, мирне співіснування, взаємоповага територіальної цілісності і суверенітету, взаємний ненапад, взаємне невтручання у внутрішні справи.

Завдяки такій політиці партія ІНК перемогла на дострокових парламентських виборах 1971 р.

Запровадження соціалістичних принципів в економіці хоча і сприяло популяризації Конгресу серед найбіднішого населення, загалом призвело до погіршення економічної ситуації в країні через невисоку ефективність державного сектору. Крім того, загальмувалися земельна реформа та запровадження ефективних сільськогосподарських технологій. У країні не вистачало продуктів харчування.

У 1974 р. опозиція розпочала масову антиурядову кампанію. Екстремістські елементи з опозиції вчиняли замах на урядовці и. Індіра Ганді переконала президента Ахмада ввести з 26 червня 1975 р. в країні надзвичайний стан. Дію конституції було припинено, опозиційні організації заборонено, а 30 тисяч їхніх активістів заарештовано.

У 1975 р. в країні був найвищий врожай зернових, і ціни на про довольство не зростали. Відновилося роздача землі селянам. І. Ганді вирішила скористатися

ситуацією і в 1977 р. оголосила парламентські вибори. Однак населення не вибачило їй введення надзвичайного стану і віддало голоси за новоутворену Джаната парті (народну партію), до якої увійшли угруповання, опозиційні Конгресу.

Оскільки Джаната парті складала організації з протилежними платформами, то в 1979 р. вона розкололася, і наступного року І. Ганді знову стала прем'єр-міністром.

У 1984 р. виникла криза в штаті Пенджаб, де проживає велика община мусульман-сикхів. Тривалий час вони домагалися приєднання Пенджабу до Пакистану. Головна святиня сикхів Золотий храм в Амрітсарі перетворився на збройний арсенал і штаб сепаратистів. І. Ганді наказала захопити храм і заарештувати заколотників.

У відповідь на це група сикхських екстремістів 31 жовтня 1984 р. вчинила на неї замах. І. Ганді загинула.

Після смерті Індіри Ганді прем'єр-міністром країни став її син *Раджив Ганді*, який на той час здобув прихильність більшості членів ІНК. Новий уряд теж зіткнувся з проблемою національного та релігійного екстремізму. У 1987 р. Р. Ганді направив війська в сусідню Шрі-Ланку, де екстремістська організація народу тамілів «Тигри визволення Таміл-іламу» вела боротьбу з центральним урядом, намагаючись поділити країну. Індійські війська допомогли придушити сепаратистів, що викликало ненависть до Р. Ганді тих тамілів, які живуть в Індії. У 1988 р. в Пенджабі знову спалахнула криза. Р. Ганді віддав наказ захопити Золотий храм, де отаборилися сикхські сепаратисти.

Р. Ганді довелося виконувати обов'язки прем'єр-міністра, коли дедалі очевиднішою ставала неефективність соціалістичного експерименту. До того ж і сам він своїм стилем життя давав підстави для невдоволення: рідко спілкувався з населенням, значно збільшив особисту охорону, надто багато уваги приділяв власному комфорту.

На тлі економічних труднощів це дратувало індійців.

Індія у 1990-ті рр. XX ст. — на початку XXI ст.

Непопулярність Р. Ганді як прем'єра особливо проявилася під час виборів 1989 р. ІНК не зумів завоювати абсолютну більшість місць у парламенті. Уряд був сформований Національним фронтом, до якого приєдналися опозиційні конгресу партії. Прем'єр-міністром став лідер Джаната партії *Пратар Сінгх*.

У 1990 р. він домігся рішення, згідно з яким 27 % робочих місць у державному секторі віддавалися представникам «нижчих» каст і племен. Рішення П. Сінгха викликало урядову кризу, оскільки він зазіхнув на одну з найсвятіших традицій Індії — кастову систему. Представники «вищих» каст вважають ганебною для себе навіть думку, що «нижчим» кастам можуть надаватися рівні з ними права. Під тиском захисників кастової системи П. Сінгх змушений був піти у відставку. Посада прем'єра перейшла до соціаліста *Чандра ШекХара*.

У 1991 р. розпочалася передвиборча кампанія. Найкращі шанси були в партії Індійського національного конгресу. Р. Ганді мав усі підстави розраховувати на посаду прем'єра, але у травні того ж року був убитий тамільськими екстремістами під час зустрічі з виборцями. Новим лідером ІНК став *Нарасімха Рао*. Після перемоги Конгресу він став прем'єром.

Н. Рао відразу взяв курс на більш реалістичну і прагматичну політику. Його економічний курс передбачав приватизацію державного сектору економіки, акціонування частини підприємств державного сектору з метою збільшення надходжень до бюджету. Основною метою уряду був відхід від командно-адміністративних методів управління, які виявилися неефективними, а також розпиток економіки, яка була б конкурентоспроможною та інтегрованою у світову.

ІНК прагне до створення єдиної індійської нації з рівними правами і можливостями для всіх племен і народів. їм протистоять ультраправі «патріоти», які домагаються надання індуїстам центрального місця в суспільстві. Провідною партією цього напрямку є Бхаратія джаната партія (БДП), яка спирається на підтримку найбільш бідної і найнеосвіченішої частини населення, що нараховує в Індії сотні мільйонів осіб. На виборах 1996 р. на хвилі звинувачень у корупції ІНК, і особисто Н. Рао, перемагає БДП. Проте утворити стабільний уряд вона не змогла.

Коаліційність стала провідною рисою політичного життя Індії. На позачергових виборах 1998 р. БДП знову здобула перемогу. Прем'єр-міністром країни став А. Б. Ваджаї, У внутрішній політиці його уряд продовжив політику попередників, а у зовнішній — уряд країни зайняв жорстку позицію особливо в стосунках з Пакистаном. Гонка озброєнь з Пакистаном, яка стала ядерною і ракетною, перетворила індо-пакистанський конфлікт у найбільш небезпечний на планеті. Чергового загострення набули Кашмірська проблема. У 1999 р. БДП знову перемагає на позачергових виборах. У 2000—2001 рр. розгорілася нова політична криза пов'язана з корупцією у вищих ешелонах влади. Тепер у ній були замішані лідери БДП.

Проблеми Індії на сучасному етапі:

- Невирішеність проблеми кордонів з Пакистаном та Китаєм.
- Ядерне протистояння з Пакистаном.
- Стрімке зростання населення.
- Панування патріархальних відносин на селі.
- Сепаратистські рухи (Джамму і Кашмір, Західна Бенгалія, Тамілнад, Пенджаб).
- Забезпечення стабільності
- і економічного зростання.

Роки	Назва	Причини	Результат
1947— 1948	Перша Кашмірська війна	Боротьба за стратегічно важливе князівство Кашмір	Підписання 1 січня 1949 р. угоди між Індією і Пакистаном про припинення вогню і встановлення демаркаційної лінії у Джаммі й Кашмірі
1965— 1966	Друга Кашмірська війна	Відсутність демаркації кордонів у пустельних районах. Відновлення боротьби за Кашмір	Відведення військ на попередні позиції. Проведення демаркації кордонів (крім Кашміра). Підписання Декларації про незастосування сили і відновлення переговорів
1971	Боротьба за незалежність Східного Пакистану	Криза у відносинах між Східним і Західним Пакистаном. Підтримка Індією бенгальців	Проголошення незалежності Східного Пакистану — Народної Республіки Бангладеш

Роки	Назва	Причини	Результат
Кінець 1990-х	Загострення прикордонного конфлікту в Кашмірі	Активізація мусульманських сепаратистів у Кашмірі. Сутички на кордонах	Загострення ситуації. Створення ядерної зброї. Переростання конфлікту в ракетно-ядерне протистояння

Етапи економічного розвитку Індії

Етан	Стратегія модернізації
1940— 1950-ті рр.	Перехід у власність держави колишніх колоніальних володінь. Формування державного сектору і його плановий розвиток. Позбавлення поміщиків права збирати податки з сільської громади. Надання орендарям права викупу землі
1960— 1970-ті рр.	Націоналізація великих банків, системи гуртової торгівлі. Обмеження розмірів земельних володінь. Зміцнення державного сектору (20 % промисловості). Проведення «зеленої революції» (перехід на самозабезпе-
1980— 1990-ті рр.	Часткова лібералізація зовнішньої торгівлі. Залучення іноземних інвестицій у новітні галузі виробництва. Підтримка приватного підприємництва

Індія реалізувала самобутню модель модернізації, яка виявилася досить ефективною. З точки зору суспільно-політичного розвитку, Індія мала унікальні характеристики. Заклавши основи федералізму, партія ІНК мала розгалужену систему первинних організацій по всій країні. Усе це дозволило Індії з моменту

здобуття незалежності утвердитися як демократична держава. Тривалий час, індійська демократія мала свої особливості панівна роль у політичному житті ІНК і перебування при владі понад півстоліття родини Ганді.

В економічній сфері Індії вдалося уникнути широкомасштабних експериментів, пов'язаних з радикальною зміною традиційного укладу. Індія зберегла звичайний плин життя, проте це не зупинило її поступу у бік прогресу.

Розвиток країни має і свої проблеми відносини з Пакистаном, які переросли у ядерне протистояння; стрімке зростання кількості населення, що викликає цілу низку соціально-економічних проблем; сепаратистські та екстремістські рухи.

Запитання

1. У якому році Індія здобула незалежність?
2. Хто став першим прем'єр-міністром Індії?
3. Що є підґрунтям до індо-пакистанського протистояння?
4. Що таке «курс Неру»? Які його складові?
5. Які особливості індійської демократії?
6. Чи можна вважати Індію регіональною наддержавою?

Література

1. Войны второй половины XX века / Авт.-сост. А. Н. Гордиенко. Минск, 1998. (Энциклопедия военного искусства).
2. Гренвилл Дж. История XX века. Люди. События. Факты. — М.: Аквариум, 1999.
3. Дюпюи Р. Э., Дюпюи Т. Н. Всемирная история войн. Кн. 4. 1925 – 1997 гг. — С.-П.; М., 1998.
4. Дюррозель Ж. Б. История дипломата від 1919 року до наших днів.— К.: Основи, 1995.
5. Кальвокоресси П. Мировая политика после 1945 года: В 2 кн. — М.: Международные отношения, 2000.
6. XX век. Краткая историческая энциклопедия. Т. 1, 2.— М.: Наука, 2001.
7. Пырлин Е. Д. 100 лет противоборства. Генезис, эволюция, современное состояние и перспективы решения палестинской проблемы.— М., 2001.

Тема 16: Розвиток культури у 1945 – XXI ст.. Глобальні проблеми людства.

Самостійна робота

2 години

Заняття № 48. Характеристика глобальних проблем сучасності та шляхи їх подолання.

План

1. Глобалізація
2. Загальна характеристика глобальних проблем сучасності
3. Міжнародний тероризм.

1. Глобалізація

Поняття глобалізації. Розвиток глобалізаційних процесів у сучасному світі. В останні два-три десятиліття світове співтовариство стало свідком проявлення і переплетіння гігантських за масштабами політичних, економічних, соціальних явищ і процесів, кожен з яких окремо можна було б назвати епохальною подією з погляду його наслідків для всього світу. У сукупності їх прийнято називати *глобалізацією*.

Глобальний (франц. global - загальний, від лат. globus - куля) - означає всесвітній, загальний, що охоплює всю земну кулю.

Глобалізація - сукупність сучасних явищ, процесів і структур (політичних, економічних, соціальних, культурних тощо), що можна виразити у взаємозалежності, взаємопроникненні та взаємозумовленості найрізноманітніших компонентів сучасного світу і світового співтовариства.

Глобалізація - *об'єктивне явище*, що не залежить від волі окремих людей чи державних і суспільних структур. Процеси глобалізації на сучасному етапі поглиблюються і поширюються все з більшою швидкістю. Жодна країна, жодна економіка, жодне суспільство не може залишатися осторонь від цих процесів.

Основні передумови виникнення і розвитку глобалізаційних процесів

- **Економічна сфера.** Поглиблення міжнародного поділу праці; інтернаціоналізація виробничої діяльності в усьому світі; створення транснаціональних корпорацій, яким належить все зростаюча роль у світовій економіці; інтенсивний розвиток міжнародної торгівлі; вільне пересування капіталів, інтернаціоналізація сфери послуг; розвиток інтеграційних процесів у світовій економіці (створення Євросоюзу, НАФТА, МЕРКОСУР, АСЕАН і т.д.)
- **Інформаційно-технологічна сфера.** Інтенсивний розвиток постіндустріальних технологій, поширення їх у всьому світі; у результаті інформаційно-телекомунікаційної революції в промислово розвинутій зоні світу

постіндустріальне суспільство поступово трансформується в інформаційне; формується всесвітній інформаційний простір; стрімко розвивається інтелектуальний обмін.

- **Політична сфера.** Посилення взаємозв'язку і взаємозалежності країн; розвиток політичної інтеграції на міжнародній арені (НАТО, Євросоюз, ОБСЄ і т.д.); замість північноамериканської та західноєвропейської моделей світу, у яких домінуючі позиції займають цінності західної раціоналістичної цивілізації, поступово формується нова всепланетарна цивілізація на засадах органічного сполучення єдності та неподільності світового співтовариства.
- **Соціальна сфера.** Соціалізація економічних процесів; інтернаціоналізація громадського життя; вирівнювання на новому якісному рівні соціальних стандартів у найбільш розвинутих в економічному відношенні країнах; поступове запровадження-практики вільного перетинання кордонів громадянами різних держав; об'єднання зусиль світового співтовариства для вирішення злободенних соціальних проблем у різних куточках земної кулі.
- **Культурна сфера.** Інтернаціоналізація в сфері науки й освіти; зближення духовних цінностей, що відстоює людство на сучасному етапі; сучасні телекомунікації і мас-медійні мережі дозволяють нестримно поширювати на весь світ музичні твори, літературу, кінопродукцію тощо; на сьогодні читачі, глядачі, слухачі в різних куточках світу споживають практично ту саму «культурну продукцію».

Глобалізація призводить до того, що безліч економічних, політичних, соціальних, культурних та інших відносин і зв'язків набувають **всесвітнього характеру**. Таке зближення стало можливим завдяки нагромадженню людством величезних матеріальних і духовних цінностей, що створюють об'єктивну основу розвитку сучасного цивілізаційного процесу. Нагромадження у світовому масштабі спільних для всіх людей цінностей в економіці, політиці, науці, культурі, моралі стають важливішими за досягнення в цих сферах окремих державно-національних утворень.

Основні протиріччя глобалізації.

Глобалізація, як підтверджує сучасна практика, не тільки приносить людині і суспільству в цілому різні блага, але і приховує у собі глибокі протиріччя, що значно загострюють багато найважливіших проблем сучасного світу.

а) Посилення конкурентної боротьби. Участь будь-яких країн у міжнародних виробничих процесах, розподілі ресурсів і матеріальних благ відбуваються на тлі різкого загострення конкурентної боротьби в усіх сферах діяльності, а в ній бувають, як відомо, не тільки переможці, але і переможені - і останніх, як правило, виявляється набагато більше, ніж перших.

У той же час наявність конкурентоздатних товарів і ринків може бути найкращим показником ефективної діяльності окремих людей, корпорацій і країн, але не обов'язково гарантією їхньої рівності. За практикою на сьогодні глобалізація робить багатих багатшими, а бідних - біднішими.

б) Глобалізація і наростання соціальної нерівності. Глобалізація також сприяє поглибленню соціальної нерівності на різних рівнях. На початку XXI століття на 20% населення планети, яке проживає в індустріально розвинутих країнах, припадає 86% ВВП усього світу, а на 20% населення, яке проживає в бідних країнах, - лише 1% світового ВВП. Отже, можливості і реальності в соціальному забезпеченні громадян цих країн виглядають просто непорівнювальними.

В останні роки зростає нерівність у рівні доходів і соціального забезпечення між розвинутими в економічному відношенні країнами і країнами, що розвиваються, і ще більшою мірою - усередині останніх.

в) Глобалізація і посилення загрози економічній, суспільній та особистій безпеці.

Як наслідок процесів глобалізації (правда, не тільки їх) у світі виникають нові загрози для безпеки людей у різних сферах, зокрема:

- фінансова й економічна нестабільність, що періодично супроводжується такими катаклізмами, як всесвітні, так і регіональні фінансово-економічні кризи;
- загроза масової втрати роботи в результаті злиття різних компаній у процесі глобалізації;
- загроза суспільній та особистій безпеці у зв'язку з глобальною криміналізацією бізнесу, політики, правоохоронних органів; зростанням нелегальної торгівлі, у першу чергу, зброєю і наркотиками; застосуванням методів терору в конкурентній боротьбі на різних рівнях;
- особливу небезпеку для всього людства становить глобалізація тероризму на сучасному етапі, тобто об'єднання зусиль різних терористичних організацій для досягнення ними злочинних цілей.

г) Глобалізація і проблеми збереження національного суверенітету. В умовах розвитку процесів глобалізації в усіх сферах людської діяльності відбувається все більш відчутний «наступ» на принцип державного суверенітету.

Сучасна світова економіка все більше демонструє якості єдиної цілісної системи і функціонує за єдиними законами. Жодна країна вже не здатна існувати в умовах економічної автаркії.

Автаркція - економічний режим країни, що припускає її економічне самозабезпечення і відсутність торгового обміну з іншими країнами.

Потреби економічного розвитку конкретної держави часто вступають у протиріччя з принципом непорушності державного суверенітету. Підкоряючись диктату економічної доцільності, держави відкривають свої кордони і підпадають під навалу іноземних валют, міжнародних терористів, наркотичних засобів, потоків інформації, що виходять з інших країн, суспільств тощо. Усе це неминуче знижує ефективність функціонування державного апарату і змушує шукати нові способи та форми вирішення нагальних проблем.

Уособленням глобалізації економіки виступають **транснаціональні корпорації**

(ТНК), що підкорили свою діяльність, насамперед, пошукам шляхів отримання надприбутків. Загальне число ТНК на початок 2002 р. досягло 40 тисяч. Їхні дії можуть визначати ситуацію на світових ринках, динаміку курсів національних валют, істотно

впливати на створення і скорочення робочих місць, на соціально-політичну ситуацію

в різних країнах і регіонах. Таким чином, ТНК стають найчастіше більш впливовими, ніж уся міць традиційних держав.

Звужуючи сферу діяльності національних урядів, глобалізована світова економіка підточує основи державного суверенітету. При цьому держава значно втрачає свої функції. На перший план у дію вступають закони світового ринку, відповідно до яких у багатьох випадках приймаються національні закони.

Антиглобалістський рух на сучасному етапі. Останнім часом зростає негативне ставлення до глобалізації в представників різних груп населення з різних країн

і регіонів планети. Міжнародні конференції та форуми з питань лібералізації торгівлі,

глобалізації економіки, міжнародних відносин (щорічні зустрічі лідерів «великої вісімки», зустрічі представників різних країн і ділових кіл у рамках Всесвітнього економічного форуму, СОТ, МВФ та інших організацій), що проводяться в різних регіонах планети, все частіше супроводжуються **демонстраціями протесту**, спрямованими на їх зрив.

Вважається, що першим організованим виступом противників глобалізації були демонстрації в Мексиці з приводу набрання чинності угоди про Північноамериканську зону вільної торгівлі (НАФТА) **1 січня 1994 р.** Незабаром відбулися нові акції, що не припиняються і сьогодні.

Значна частина учасників сучасного антиглобалістського руху має своє коріння в русі **лівих радикалів і неомарксистів**, популярному ще в 1970-ті рр. Для його учасників глобалізація - новий етап розвитку капіталістичної Системи, що діє в інтересах приватного присвоєння створеного суспільною працею багатства й ігнорує інтереси найманих робітників.

Найактивнішими учасниками антиглобалістського руху на сучасному етапі є численні представники **середнього класу**, для яких процес глобалізації означає загрозу

фактичного знищення місцевих невеликих промислових, сільськогосподарських, тор-

гових компаній, що не витримують конкуренції з боку фінансово могутніх корпорацій,

контрольованих, у першу чергу, США. У зв'язку з цим важливою рисою руху антигло-

балістів став антиамериканізм.

На сучасному етапі антиглобалізм активно підтримують **праворадикальні полі-**

тичні сили, які вбачають у глобалізмі загрозу знищення національної самобутності

та

державного суверенітету своїх країн, культурних особливостей, традицій, національної промисловості та сільського господарства.

Крім того, рух антиглобалістів підтримують *анархістські* групи різного спрямування. У глобалізації вони бачать загальний наступ на свободу (у своєму її розумінні), створення «наддержав» (наприклад, ЄС), посилення впливу міжнародних організацій на повсякденне життя людей.

Цілями антиглобалістських виступів є зрив конференцій, зустрічей, заходів,

що проводяться міжнародними організаціями; анулювання чи реорганізація нинішніх

наднаціональних організацій - СОТ, МВФ, Всесвітнього банку та ін.; розробка альтернативних механізмів прийняття рішень з найважливіших питань у сферах міжнародної політики й економіки; усунення соціальних, економічних, екологічних диспропорцій в окремих державах і на міждержавному рівні.

Методи боротьби більшості супротивників глобалізації мають цілком мирний, легітимний характер. Радикалів, для яких насильство є визначальним способом досягнення поставлених цілей, серед учасників руху не більше 15-20%.

Майбутнє глобалізації. На сьогодні стає очевидним, що процеси глобалізації будуть поглиблюватися. І наскільки швидко і глибоко окремі політики і державні діячі, політичні сили, представники громадськості, усе світове співтовариство в ціло-

му зуміють зрозуміти їх у всій повноті та суперечливості й усунути негативні наслідки

глобалізації, настільки більше з'явиться реальних можливостей зробити наш світ більш досконалим.

2. Загальна характеристика глобальних проблем сучасності

Сутність глобальних проблем сучасності.

Глобальні проблеми сучасності - сукупність проблем, що постали перед людством у другій половині ХХ століття і вимагають вирішення зусиллями всього світового співтовариства.

Частина глобальних проблем сучасності пов'язана з взаєминами *всередині самого людського співтовариства* (запобігання ядерному конфлікту, подолання відсталості країн, що розвиваються, ліквідація небезпечних захворювань, боротьба проти наркоманії та наркобізнесу, проти злочинності та тероризму). Частина глобальних проблем є відображенням кризи у взаєминах між *суспільством і природою* (демографічна, продовольча, енергетична, екологічна).

Основні передумови виникнення і загострення глобальних проблем

- Різко зросли масштаби впливу діяльності людини на навколишній світ.
- Недостача коштів і докладених зусиль, спрямованих на охорону і захист природи.
- Нерівномірність соціально-економічного і науково-технічного розвитку країн і регіонів в

- минулому.
- Нагромадження величезних засобів знищення, у тому числі і ядерної зброї.
- Протиріччя на міжнародній арені між окремими державами і групами держав.

Вирішення глобальних проблем вимагає об'єднання зусиль усього світового співтовариства; визнання необхідності всебічного міжнародного співробітництва в усіх сферах життєдіяльності людини.

Проблеми запобігання новій світовій війні та збереження миру.

Воєнно-політична конфронтація і пов'язана з нею гонка озброєнь є однією з головних загроз для людства.

На рубежі століть у світі зберігаються і постійно збільшуються величезні арсенали засобів масового знищення, а загальні витрати на військові потреби, наприклад, у 2000 р. склали 1 трлн дол. Більше за інші кошти у цьому напрямку виділяють США, Росія, Велика Британія, Франція, Китай, Японія. Наприклад, військовий бюджет США в 2002 р. склав близько 400 млрд. доларів.

Особливу небезпеку для всього світу становить **ядерна зброя**. Ще в 1961 р. Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію про заборону застосування ядерної зброї на тій підставі, що вона здатна спричинити величезні жертви серед мирного населення і тим самим суперечить міжнародному праву та загальноприйнятим нормам людяності. Серед керівників як західного, так і східного блоків поступово формувалося усвідомлення необхідності **запобігання** ядерній війні. У 1960-1990-х рр. були підписані найважливіші документи з обмеження і скорочення ядерної зброї.

Донедавна у світі нараховувалося **п'ять ядерних держав** (США, Росія, Велика Британія, Франція та Китай). У травні 1998 р. до них де-факто приєдналися Індія і Пакістан, що з інтервалом у два тижні здійснили серію випробувань ядерної зброї. На початку XXI століття керівництво СПІД звинуватило Ірак, Іран і КНДР у наявності в них зброї масового знищення, у тому числі ядерної. В останні роки з'являється інформація про розробку ядерних програм і ядерної зброї в Ізраїлі, ПАР, Бразилії, ряді інших країн.

На рубежі століть усе більше стає очевидною **безперспективність** подальшої воєнно-політичної конфронтації, що може знищити всю сучасну цивілізацію. Крім того, мілітаризація, гонка озброєнь поглинає значні матеріальні, фінансові, технологічні, інтелектуальні ресурси, що перешкоджає зосередженню зусиль, що можуть бути спрямовані на вирішення нагальних проблем людства.

Велике значення для процесу ядерного роззброювання мало підписання в травні 2002 р. президентами США і Росії **Договору про стратегічні наступальні потенціали (СНП)**, що передбачає зниження до 35% кількості ядерних боєголовок у кожній зі сторін.

Питання запобігання новій світовій війні і необхідності обмеження та скорочення зброї масового знищення з метою її подальшої ліквідації були в **центрі уваги** самміту Тисячоліття, що проходив під егідою ООН у вересні 2000 р. у Нью-Йорку, і другого Всесвітнього самміту ООН з питань сталого розвитку, що відбувся в Йоганнесбурзі (ПАР) у серпні-вересні 2002 р.

На черговій зустрічі лідерів восьми провідних держав світу, що відбулася в Кананаскісі (Канада) у червні 2002 р., було засновано *Глобальне партнерство «вісімки»*, спрямоване проти поширення зброї масового знищення.

Енергетична проблема на сучасному етапі. Енергетична проблема за всіма критеріями належить до глобальної, причому до однієї з найгостріших і злободенних, котра має вирішальний вплив на сьогодення та майбутнє людства.

Розвиток цивілізації в ХХ столітті характеризувався стрімким **збільшенням енергоспоживання**. За оцінками експертів, у 1945-1995 рр. населення планети використало 2/3 усього палива, добутого людством за весь час свого існування.

На рубежі століть сукупне споживання енергоносіїв не тільки значно перевищує припустимий максимум, у межах якого діяльність людини не позначається на навколишньому середовищі, загальному кліматі та функціонуванні екосистем, а створює для людства дуже близьку перспективу залишитися без багатьох найважливіших традиційних джерел енергії.

Особливо гострими вже в наш час стали проблеми, пов'язані з негативним впливом енергетики на стан навколишнього середовища. Масове використання викопного палива - нафти, газу, вугілля заподіює значної шкоди і природі, і здоров'ю людини в результаті викидів, що містять важкі метали, двоокис сірки, окис азоту і ряд інших шкідливих речовин.

На рубежі століть особливо актуальними є **заходи для зміни негативних тенденцій** у сфері енергетики. Основні з них такі:

- підвищення ефективності використання енергії (при сучасному рівні техніки і технологій можна зменшити сумарне споживання енергії на 35-45%);
- зменшення шкідливих викидів в атмосферу за рахунок нових технологій очищення відпрацьованих газів;
- зміна структури паливно-енергетичного балансу за рахунок альтернативної енергетики (використання енергії Сонця, вітру, геотермальних вод тощо).

Екологічні проблеми сучасності. Природа, господарська діяльність людини і суспільство тісно пов'язані між собою. Цей зв'язок має глобальний характер. А порушення балансу в цих взаєминах призводить до виникнення *глобальних* екологічних проблем.

Особливо ускладнилися відносини суспільства і природи в другій половині ХХ століття, коли в процесі подальшого розвитку науково-технічної революції різко зріс

вплив людини на навколишнє середовище. Унаслідок різкого збільшення кількості населення, інтенсивної індустріалізації й урбанізації на планеті господарські навантаження почали перевищувати здатність екологічних систем до самоочищення і відновлення. У стосунках людини і природи настала *глобальна криза*.

Ще в 1972 р. Римським клубом була підготовлена й опублікована доповідь *«Межі зростання»*, у якій були зроблені основні висновки. Їхня суть зводилася до наступного: при збереженні існуючих тенденцій збільшення населення, забруднення навколишнього середовища, промислового і сільськогосподарського виробництва, виснаження непоновлюваних ресурсів тощо межі зростання на нашій планеті будуть досягнуті протягом найближчих 100 років.

На першому Всесвітньому самміті з питань сталого розвитку, що проходив у 1992 р. у Ріо-де-Жанейро (Бразилія), був прийнятий цілий спектр концепцій про навколишнє середовище, однак найважливіші з них усе ще не ратифіковані і не набрали сили.

Основні прояви екологічної кризи на сучасному етапі

Забруднення повітря. Стрімко зростаюче накопичення в атмосфері газів (найбільш шкідливі з них: двоокис сірки, різні окиси азоту та ін.) і суспензій часток заподіює все більшої шкоди здоров'ю людей, тваринам, рослинам. На сучасному етапі більшість видів забруднення повітря викликана інтенсифікацією господарської діяльності. В усьому світі кожна четверта людина дихає шкідливим для здоров'я повітрям

Кислотні атмосферні опади. Кислотні атмосферні опади - це дощ чи сніг, до складу якого входять різні кислоти, що утворилися як відходи від промислового виробництва і при роботі двигунів внутрішнього згорання. Вони вже завдали непоправних утрат лісам Великої Британії, Франції та Німеччини. Кислотні опади порушують дуже складну екологічну рівновагу в житті озер. На сьогодні у 80% озер південної Норвегії немає ніякої риби, а 20 тис. озер Швеції забруднені різними кислотами.

Забруднення води. З давніх часів ріки і моря служать для скидання різних побутових і промислових відходів. На сьогодні близько 1,1 млрд людей не мають доступу до «безпечної» питної води. Наприклад, в Індії забруднено понад 65% рік, а дитяча смертність у цій країні в 75% випадків пояснюється хворобами, пов'язаними з уживанням непридатної води. Попит на питну воду у світі подвоюється кожні 20 років. Очікується, що на 2025 р. половина населення

Землі буде страждати від спраги і недостачі питної води.

Забруднення Ґрунту. Забруднення ґрунту - це засмічення і заподіяння фізичної шкоди поверхні Землі. Із зростанням чисельності населення і подальшою індустріалізацією зростають обсяги забруднення ґрунту й ускладнюється хімічний склад шкідливих речовин. Багато промислових районів мають на собі шрами, залишені видобувними галузями (вугільні шахти, кар'єри з видобутку червоної і білої глини, каменоломні тощо). Однією з головних проблем, що стоять перед усіма країнами на сучасному етапі є звільнення від побутового і промислового сміття, його утилізація

Збереження видів. З часу зустрічі в Ріо-де-Жанейро на першому самміті з питань сталого розвитку в 1992 р. 182 держави світу зобов'язалися запобігти зникненню видів. Однак на сьогодні лише кожна третя країна має план охорони зникаючих тварин і рослин. За даними ООН, у 1990-х рр. були знищені 3,4% світових запасів лісу. 69% Світового океану постраждало від надмірного рибного промислу. Серед майже повністю знищених - кити, крокодили, морські черепахи. Повсюдно знижується чисельність земноводних. Через 25-30 років можуть повністю зникнути людиноподібні мавпи. У доповіді ООН на другому самміті з питань стійкого розвитку в Йоганнесбурзі (ПАР) в 2002 р. йшлося про те, що зникнення видів набрало масштабів, порівняних хіба що з вимиранням динозаврів 65 млн років тому.

Зміна клімату. В останні десятиліття спостерігається систематичне підвищення температури на Землі. До основних факторів, що кардинально впливають на глобальне потепління, належать: руйнування озонового шару і газів, що створюють парниковий ефект. Руйнування озонового шару, наприклад, дає можливість більшій кількості ультрафіолетового випромінювання досягати земної поверхні. Його вплив знищує врожаї, мальків риб, призводить до утворення сонячних опіків у людей, які стають причиною розвитку ракових захворювань шкіри і катаракти. Парниковий ефект створюється внаслідок того, що сонячне випромінювання, що надійшло на Землю і віддзеркалюється від її поверхні як інфрачервоні промені, затримується різними газами, що містяться в повітрі.

У зв'язку із загостренням глобальної екологічної кризи на сучасному етапі виникає гостра необхідність *об'єднання зусиль світового співтовариства* для боротьби з її наслідками. На зустрічі глав держав і урядів у Йоганнесбурзі в 2002 р. був ухвалений основний документ «*Порядок денний XXI століття*», що проголосив необхідність якнайшвидшого досягнення сталого розвитку всіх країн і народів у гармонії з природою.

Країни-учасниці самміту зобов'язалися принаймні сповільнити темпи, з якими зникають окремі біологічні види з поверхні Землі та в океанах. На зустрічі в ПАР було вирішено скоротити вдвічі до 2015 р. кількість людей, які не мають доступу до нормальної питної води і каналізації.

В останні роки намітилися певні *напрямки міжнародного співробітництва* в сфері охорони навколишнього середовища. Основні з них такі: створення міждержавних банків екологічної інформації; створення міжнародних фінансових фондів охорони навколишнього середовища; співробітництво у справі ліквідації наслідків екологічних і техногенних катастроф; координація національних природоохоронних заходів з урахуванням екологічної взаємозалежності держав; об'єднання міжнародних організацій, їхніх фінансових зусиль для вирішення глобальних проблем охорони екосистем; співробітництво у справі використання й експлуатації природних ресурсів, що належать до категорії «спільної спадщини людства» (Світовий океан, Антарктида, повітряний басейн, космічний простір).

Демографічні проблеми. У доповіді Генерального секретаря ООН *К.А. Аннана* про світові демографічні тенденції, з якою він виступив у 2001 р. на сесії Генеральної Асамблеї ООН, відзначено, що чисельність населення Землі на 2050 р. складатиме *9,3 млрд* чоловік, у той час як у 2000 р. вона становила *6,1 млрд* чоловік.

На рубежі тисячоліть кількість людей на планеті за 1 рік збільшується на 1,2%, що складає 77 млн чоловік. Разом із тим, загальна чисельність населення більш розвинутих в економічному відношенні регіонів, що на сьогодні становить 1,2 млрд чоловік, протягом наступного півстоліття, за підрахунками експертів, зміниться незначною мірою.

Однією з найважливіших демографічних проблем є *старіння населення* Землі. На 2050 р. кількість людей похилого віку (60 років і більше) у світі більш ніж потроїться. Цей показник зросте з нинішніх 606 млн до майже 2 млрд чоловік. Очікується, що ще більш значним буде збільшення числа осіб найстаршої вікової категорії (понад 80 років). Вона зросте з 69 млн у 2000 р. до 379 млн у 2050 р. А число столітніх жителів Землі зросте за цей період у 15 разів - до 3,2 млн чоловік у порівнянні з 210 тисячами на сучасному етапі.

Найбільша кількість людей похилого віку - 80 і більше років - проживає на сьогодні у Китаї (11,5 млн), США (9,2 млн), Індії (6,1 млн), Японії (4,8 млн), Німеччині (3 млн) і Росії (3 млн).

Процес приросту населення неминуче веде до посилення процесу *урбанізації*, що при збереженні різних передумов і особливостей спостерігається як у більш, так і в менш розвинутих в економічному відношенні країнах.

Урбанізація - історичний процес підвищення ролі міст у розвитку суспільства, що виражається в переважному зосередженні населення, економіки, культури тощо у реліквних містах, з одного боку, і поширенні стандартів міської культури й у цілому міського способу життя на сільську місцевість - з іншого.

На сучасному етапі майже половина населення земної кулі проживає в містах. Якщо наприкінці ХІХ століття міські жителі становили лише 1/10 частину населення, то на 2025 р. у містах буде проживати понад 75% усіх людей.

Загострення демографічних проблем поставило перед наукою ряд *нових задач*. Головна серед них - визначення *припустимих меж* чисельності населення Землі з урахуванням ряду обмежувальних факторів - продовольчого, енергетичного, економічного. Учені називають гранично можливі, на їхній погляд, цифри (від 10 до 20 млрд людей) і терміни досягнення стабілізації чисельності населення планети (у прогнозах - середина ХХІ століття).

У цьому контексті на перший план на сьогодні виходить найактуальніша задача

науки і демографічної політики - *стримування зростання* чисельності населення в країнах Азії та Африки. Уряди 125 країн заявили про схвалення програм планування родини, хоча 14 країн не погодилися на такі кроки. Серед країн, де такі програми поча-

ли давати певні результати, варто назвати Китай (рівень приросту населення на 2000 р. скоротився до 1,8%), Таїланд (1,7%) і деякі інші. При цьому слід зазначити, що

в Китаї, наприклад, до вирішення цієї проблеми підійшли силовим шляхом, здійсню-

ючи примусову політику під гаслом «Одна родина - одна дитина».

Проблеми боротьби з голодом. У даний час, коли у світі в цілому накопичені надлишкові запаси продовольства, кожні 3,5 секунди від голоду помирає 1 людина, а

щодня - 24 тис. чоловік. На початку ХХІ століття на Землі нараховується майже

1 млрд. людей, яким щодня загрожує смерть від недоїдання. Абсолютна більшість голодуючих і людей, що недоїдають, споживаючих 1500 ккал і менше на добу,

проживають у країнах *Азії, Африки і Латинської Америки*. Із них 57% припадає на Азію, 27% - на Африку, 11% - на Латинську Америку, близько 5% - на країни Близького Сходу.

Загострення проблем, пов'язаних із зростанням народонаселення, прямо пов'язано із загостренням продовольчої проблеми у *всесвітньому масштабі*. При сучасному

рівні розвитку технології виробництва продовольства, за розрахунками експертів ООН, щоб уникнути глобальної катастрофи, чисельність населення Землі

не повинна перевищувати 10-15 млрд чоловік; а фахівці-демографи називають цифри

можливого зростання населення на 2050 р. у межах 15-20 млрд.

Сучасні методи підвищення врожаїв за рахунок інтенсивного застосування техніки і різних добрив, введення в сільськогосподарський оборот значних нових площ, проведення масштабних меліоративних і іригаційних робіт значною мірою *вичерпали* себе. А нові технології (підвищення біологічної продуктивності сільськогосподарських культур шляхом упровадження досягнень сільськогосподарської генетики і селекції, використання сонячної енергії для фотосинтезу органічної маси і впровадження генної інженерії тощо) для країн, що розвиваються, поки що просто не доступні.

На сучасному етапі вирішення продовольчої проблеми для країн Азії, Африки і Латинської Америки багато в чому (якщо не вирішальною мірою) буде залежати від готовності розвинутих країн надати їм *всебічну та дієву допомогу*.

У травні 2002 р. у столиці Італії Римі під егідою ФАО (Продовольча і сільськогосподарська організація ООН) проходив Другий продовольчий самміт. До ФАО на сьогодні входить 183 держави, а також ряд міжнародних організацій, включаючи Євросоюз. Націй зустрічі відзначалося, що в останні роки намітилося серйозне відставання в боротьбі з голодом, незважаючи на те що ще в 1996 р. світове співтовариство зобов'язалося скоротити на 2015 р. число голодуючих людей з 930 млн до 400 млн.

На самміті в Римі розвинутих країнам знову запропонували «поділитися» частиною свого добробуту і виділити державам «третього світу» чергові грошові транші, але США, країни ЄС, азіатські «дракони» знову відповіли відмовою, мотивуючи тим, що надана допомога в більшості випадків осідає в кишенях місцевої еліти, диктаторів і навіть демократично обраних лідерів. Разом із тим, Захід виявив готовність виділяти кошти, але тільки під конкретні проекти й адресну допомогу.

На зустрічі в столиці Італії відзначалося, що в ряді країн, що розвиваються, виробляється досить продовольства, щоб нагодувати всіх, не звертаючись по допомогу. Однак у цих країнах не діють внутрішні економічні важелі, і в результаті цього населення приречене на голод.

Боротьба з бідністю. Однією з основних глобальних проблем людства, з якою тісно переплітаються багато інших проблем, на сьогодні є бідність. За даними Всесвітнього банку, на початку ХХІ століття 2,8 млрд осіб живуть на суму, що не перевищує 2 дол. на день; більшість із них не мають доступу до чистої води, повноцінної їжі та засобів санітарії.

Загальноприйнятою (використовується в міжнародних програмах) межею бідності є прибуток 2 дол. на людину на добу (60 дол. на місяць). Всесвітній банк для міжнародних порівнянь використовує інший показник - 4 дол. (120 дол. на місяць на одну особу). У розвинутих країнах для визначення рівня бідності застосовується межа, встановлена в США, - 14,4 дол. на добу (432 дол. на місяць). У багатьох державах (наприклад, у Росії) межа бідності відповідає прожитковому мінімуму.

Світова громадськість останнім часом виявляє все більшу занепокоєність зростанням бідності, тому що це явище може мати **вкрай негативні** соціально-економічні та політичні наслідки.

На самміті «великої вісімки», що проходив у червні 2002 р. у канадському місті Кананаскісі, лідери провідних індустріальних країн світу разом із Генеральним секретарем ООН і керівниками Євросоюзу обговорювали проблеми допомоги Африці. У результаті був ухвалений **«План дій "вісімки" для Африки»**, у якому, зокрема, передбачалося додатково списати борги найбіднішим країнам континенту на 1 млрд доларів.

На другому Всесвітньому самміті ООН з питань сталого розвитку в Йоганнесбурзі (ПАР) була поставлена задача - значно зменшити на 2015 р. число найбідніших людей з прибутком менше 1 дол. на день, а також істотно поліпшити життя не менш 100 млн мешканців міських трущоб на 2020 р. У Йоганнесбурзі було запропоновано заснувати Всесвітній фонд солідарності з викорінювання крайньої бідності.

Глави держав і урядів понад 50 країн, які зібралися в березні 2002 р. у мексиканському місті Монтеррей на конференцію ООН із проблем розвитку, підкреслили необхідність збільшення допомоги бідним країнам, щоб не допустити їхнього перетворення у центри міжнародного тероризму. Глава Світової організації торгівлі **М. Мур** заявив у своєму виступі, що «бідність є міною уповільненої дії, закладеною в серце свободи».

Ліквідація небезпечних хвороб. Ліквідація небезпечних хвороб - одна з глобальних проблем людства. Успіхи медицини дозволили збільшити тривалість життя (серед лідерів за цим показником - Японія, Канада, США, Норвегія, Велика Британія, Швеція і ряд інших розвинутих країн), знизити загальну і дитячу смертність не тільки в економічно розвинутих, але, у певній мірі, і в країнах, що розвиваються, практично перемогти ряд епідемічних захворювань, що наводили страх на людей у минулому. Мільйони людей за останні роки вперше здобули реальний доступ до медичного обслуговування.

Однак у цілому обстановка з поширенням небезпечних захворювань продовжує залишатися дуже напруженою. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, кожен *п'ятий житель* планети на сьогодні хворий або має погане здоров'я. Найпоширеніші й найнебезпечніші у світі хвороби - СНІД, різні форми раку, ішемічна хвороба серця, порушення мозкового кровообігу, гостра респіраторна інфекція, туберкульоз, хронічне запалення легень, гепатит і деякі інші. Найбільш високий рівень смертності від хвороб на 1 000 чоловік зареєстрований на сьогодні у Сьєрра-Леоне, Гвінеї-Бісау, Гвінеї, Анголі, Уганді, Нігері, Гамбії, Мозамбіку, Сомалі.

Зростання кількості небезпечних захворювань - проблеми не тільки охорони здоров'я і медичної науки. Вони викликані **загальними протиріччями** в розвитку людства і пов'язані, здебільшого, з рівнем соціального забезпечення, екологією, способом життя сучасної людини. Тому боротьба з небезпечними захворюваннями повинна стати предметом турботи не тільки медичних працівників, але і міжнародних, урядових і громадських організацій, усього світового співтовариства.

Новим викликом людству в останні десятиліття став СНІД. У травні 1999 р. Всесвітня організація охорони здоров'я оголосила, що на межі століть СНІД займає 1-е місце за смертністю у світі.

Перша наукова стаття, де згадувалася ця смертоносна хвороба, була опублікована в одному з американських журналів 5 червня 1981 р. Усього більш ніж за 20 років, що пройшли з моменту виявлення цього страшного захворювання, на початок 2002 р. в усьому світі було зафіксовано 65 млн ВІЛ-інфікованих, з яких 25 млн уже немає в живих. Кількість жертв СНІДу, за оцінками фахівців, уже перевершує наймасштабнішу епідемію в історії людства - епідемію чуми в XIV столітті. Повільно, але вірно «чума XX століття», найпоширеніша в країнах Африки, веде наступ на Китай та Індію, найбільш густонаселені країни планети.

Завдяки напруженим зусиллям учених і лікарів усього світу темпи поширення цієї смертельної хвороби вдалося дещо скоротити, хоча мова йде тільки про проміжні результати і профілактичні заходи, а не про радикальні способи лікування хвороби. Багато фахівців з провідних наукових центрів світу припускають, що ефективний засіб проти СНІДу з'явиться через 7-10 років.

За оцінками експертів ООН, для подолання поширення СНІДу необхідно виділяти щорік від 7 до 10 млрд дол. У бідних країн таких грошей просто немає, а багаті, заспокоєні певним зниженням темпів поширення цієї найнебезпечнішої хвороби серед своїх громадян, не особливо поспішають на допомогу. Проте, урядові заклади деяких розвинутих країн і окремі корпорації на добровільних засадах уже надають бідним країнам значні партії медикаментів безкоштовно. Пошук світовим співтовариством ефективних засобів боротьби зі СНІДом продовжується.

3. Міжнародний тероризм.

Поняття «тероризм»

Поняття «тероризм» і «терорист» з'явилися за часів Французької революції кінця XVIII століття, хоча терористичні дії мали місце в історії з незапам'ятних часів.

У додатку до «Словника Французької академії», виданого в 1798 р., тероризм визначається як «система, режим терору». Слово «тероризм» у ті часи вживалось стосовно періоду Французької революції між березнем 1793 і липнем 1794 рр., коли при владі були *якобінці*, і означало «*правління жаху*». Якобінці часто вживали це поняття усно чи письмово стосовно себе - і завжди з позитивним відтінком. Однак після 27 липня 1794 р., коли в результаті чергового перевороту до влади прийшла «нова буржуазія», слово «терорист» перетворилося в синонім *злочинця*. Згодом поняття «терор» і «терорист» здобули ширшого тлумачення.

Терор (від лат. terror - страх, жах) - політика залякування, придушення політичних супротивників насильницькими методами. Використовується як засіб досягнення якої-небудь мети.

Тероризм - ведення політичної боротьби методами залякування, насильства аж до фізичної розправи; дестабілізація ситуації в суспільстві шляхом систематичного терору, політичних убивств, провокацій.

Терористичну діяльність можуть здійснювати **терористи-одинаки, терористичні групи й організації** (у тому числі і міжнародні за підтримкою певних держав). Тероризм здійснюється як боротьба підпільна, насильницька, цілеспрямована, керована, ідеологізована. **Жертви тероризму** можуть бути випадкові чи вибіркові (представляючи собою символи будь-яких інститутів), великі групи громадян чи окремі люди, які найчастіше займають високі державні посади чи мають значиме суспільне становище. **Терористичні акти, як правило, зводяться** до збройних нападів, політичних убивств, пограбувань (експропріації), захоплення заручників, руйнування окремих об'єктів, викрадення громадян, диверсійних актів, захоплення транспортних засобів з пасажирами, кібертероризму тощо.

Терористична діяльність може набувати форми внутрішнього і міжнародного тероризму, що протягом всієї історії йшли пліч-о-пліч:

- **внутрішній тероризм** відбувається на території однієї держави; терористи і жертви - громадяни цієї держави;
- **міжнародний тероризм** здійснюється терористами проти представників іноземних держав і міжнародних організацій, громадян іноземних держав на території країни, громадянами якої терористи не є.

Особливу небезпеку для всього людства в сучасних умовах становить **міжнародний тероризм**, що у небачених раніше масштабах ставить під сумнів реалізацію основного права людини - права на життя.

Необхідність консолідації зусиль світового співтовариства в боротьбі з тероризмом

На сучасному етапі ідеологія і практика тероризму формується не в одній окремій країні чи в рамках певного регіону або конкретної групи людей. Сучасний тероризм - це вже результат діяльності злочинної мережі, що охоплює планету від сходу до заходу, від півночі до півдня незалежно від державних кордонів. Це **глобальна, транснаціональна загроза**. Теракти, здійснені в СІЛА 11 вересня 2001 р., приголомшили і змісвіт, що за один день усвідомив свою крихкість і вразливість. Міжнародний тероризм заявив про себе на весь голос і був визнаний новою і найбільшою загрозою цивілізованому світу.

На сучасному етапі відбувається формування міжнародним співтовариством основних напрямків **антитерористичного співробітництва**, ключова роль у якому належить найвпливовішим міжнародним організаціям сучасності.

Глобальна система протидії тероризму повинна базуватися на міцному фундаменті міжнародного права при координуючій ролі **ООН** з урахуванням повноважень і відповідальності **Ради Безпеки** за підтримку миру і безпеки. Ключова роль ООН у боротьбі з тероризмом визначається самим статусом ООН та її авторитетом, напрацьованим досвідом, у тому числі й у боротьбі з тероризмом. Домогтися реальних результатів у боротьбі з тероризмом можливо тільки при загальній політичній волі і єдності в підході до вирішення цієї проблеми всіх держав світу. У грудні 1996 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла **Декларацію про заходи по ліквідації міжнародного тероризму**. На самміті Тисячоліття, що проходив під егідою ООН у вересні 2000 р., прийнята Декларація

Тисячоліття, де особлива увага була приділена проблемам боротьби з міжнародним тероризмом. Зараз йде підготовка всеосяжної **Конвенції ООН по боротьбі з тероризмом**, що стане базовим документом для всього світового співтовариства.

Важливе місце в боротьбі проти міжнародного тероризму належить **«Групи восьми» (Є-8, або «вісімці»)**.

У зв'язку з терактами 11 вересня 2001р. у США була прийнята **Спільна заява** лідерів «вісімки», що закріпила антитерористичну діяльність як один із пріоритетних напрямків «Групи восьми».

Ця заява була конкретизована на зустрічі лідерів восьми держав у Кананаскісі (Канада) у липні 2002 р. Найважливіша роль у визначенні стратегії боротьби проти міжнародного тероризму належить **НАТО**. Укладена в травні 2002 р. угода Організації Північноатлантичного договору з Росією про створення «Ради двадцяти» (19 державчленів НАТО плюс Росія), що, у першу чергу, буде орієнтована на координацію і співробітництво в антитерористичній діяльності, значно підсилить позиції світового співтовариства в цьому напрямку. У даний час йде підготовка нової військової концепції НАТО по боротьбі з тероризмом. У листопаді 2002 р. на самміті в Празі було прийнято рішення про формування Спеціальних сил швидкого реагування Північноатлантичного блоку, яким відводиться першорядна роль у боротьбі проти міжнародного тероризму.

У рамках **Європейського Союзу і Ради Європи** можуть ефективно вирішуватися багато питань по боротьбі з тероризмом: удосконалення правоохоронної системи, міграційної політики і практики, створення єдиної прикордонної служби, захист прав людини.

Запитання

1. Дайте визначення поняття «глобалізація»? Які основні передумови виникнення і розвитку глобалізаційних процесів?
2. У чому полягають основні протиріччя глобалізації? Які головні цілі учасників антиглобалістського руху?
3. У чому полягає сутність глобальних проблем сучасності?
4. Охарактеризуйте в загальних рисах основні глобальні проблеми сучасності.
5. Які, на Ваш погляд, шляхи вирішення глобальних проблем сучасності? Які зусилля для цього повинне докласти світове співтовариство?
6. Дайте визначення поняття «тероризм»? Які його джерела? У чому полягає різниця між внутрішнім тероризмом і міжнародним?
7. Охарактеризуйте основні напрямки сучасного тероризму.
8. Наведіть приклади найбільш масштабних терористичних актів за останній час.
9. Визначте основні тенденції в сучасному тероризмі.
10. Які заходи на сучасному етапі вживаються світовим співтовариством для консолідації зусиль у боротьбі проти міжнародного тероризму?

Література

4. Пантелеев М., Саватеев А. Современный мир. — М., 1999.
5. Расин Б. Н. Структурные кризисы в экономике современного капитализма.— Вильнюс, 1989.
6. Сергеев Е. К. Новейшая история. Подробности. 1945—1999.— М., 2000.
7. Сергеев П. В. Мировое хозяйство и международные экономические отношения,— М., 1998.
8. Спиридонов И. А. Мировая экономика.— М., 1997.
9. Хопкинс К. Двадцатый век.— М., 1997.
10. Энциклопедия для детей. Дополнительный том. История XX века. Зарубежные страны / Гл. ред. В. А. Володин.— М.: Аванта+, 2002.